

Jézusnak a maga korához és más korszakokhoz való viszonya. *)

„Nemde a főemberek, vagy a farizeusok közül hitt-e ő benne valaki? Ján. 7, 48.

A világon semmi sincs oly figyelemre méltó, oly ritka, s a mi a vele való foglalkozást anynyira megjutalmazná, mint egy nagy ember. Az emberi természet a maga lényegében nemes, s ezen valódi földi uralkodóját keresi mindig és mindenütt. Nem egyszer mondjuk, hogy amerikai intézményeink nem kívánnak nagy embereket; hogy mi inkább haladunk ezek nélkül, mint velök. De támadjon csak egy valódi nagy ember a mi földrészünkön, mihelyt megértjük, a mi democraticus sziveink tüstént csodálatra és szeretetre fognak gyuladni. Mi úgy hullámszavaira, mint szél fúvására aratáskor a gabona. Örömet lenénk benne, ha neki engedelmeskedtetünk; mert ő azt beszéli, a mire lelkünk vágyik. Az emberek némileg mindig várnak egy ilyen nagy embert. De midőn megérkezik a valódi nagy ember, kit Isten előre elkészített, az emberek megcsalatra érezvén magokat várakozásukban, nem ismerik meg őt. Ő nem azokon a kapukon megyen be a városba, hol a várakozók tolonganak. Ő egy újdonszerű jelenség, mely egy korábbihoz sem hasonlít teljesen. Azért az emberek sem el- sem meg nem ismerik őt. Nyelve idegen, alakja szokatlan. Forradalminak látszik, a régi falakat lerombolja, hogy azokon felépítse saját templomát, vagy legalább széttöri az ódon sziklákat, s új gránitot és márványt hord össze.

A nagy embereknek két osztálya van. Néha olyanok támadnak, kiket mihelyt feltűnnek, azonnal mindenki nagyoknak ismer el.

*) „The relation of Jézus to his age and the ages“ Parker Theodornek Bostonban dec. 16-án 1844-ben tartott beszéde. The collected works of Theodor Parker. Edit. by Fr. P. Cobbe. Vol. III. Discourses of theology. London 1866.

Az ilyen emberekben megvan az, a mi a jelenkor szükségeire és várakozásaira nézve helyes. Ők kimondják, a mi után sok ember epedett, de kifejezni nem tudott; gondolattá változtatják, a mi anynyi szívből homályos érzelem parázsaként lappangott, de a mi még nem vált teljes tudattá. Az ily embereket jól fogadják. Senki sem érti őket félre. A világ fut utánuk, kalapját veti fel és ujong; mert a világ lovagias, követi az ő királyát, ha meglátja és megismeri. A jobbak követik a nagy embert, a kit megértettek; a roszak pedig mindenkit követnek, ki érdeköknek szolgál.

De van a nagy embereknek egy más osztálya, ama nagyoké, a kiknek nagyságát nem mindenki látja. Ezek az emberek vélekedései szerint már sokkal előbb haladtak, mint az ők álmaik; mások szerint meg jobbak koruknál. Ezért sokan azt mondják, hogy valami tévedésnek kell lenni a dologban; mert ez az ember nem oly nagy, a milyennek látszik, sőt általán nem is nagy ember, csupán ámitó. Ezek az emberek nem csak azt tartják szem előtt, mi az emberek jelen szükségeire és várakozására vonatkozik, hanem a mi a mindenséget, az örökkévalót, az Istent illeti. Ezek nem azt mondják ki, a mit én és te ki akartunk mondani, de nem tudtunk; hanem, a mit majd évek múlva óhajtottunk volna kimondani, akkor, ha tökéletesedtünk és a férfikort elértük.

Nekem úgy tetszik, hogy midőn ez utóbbi osztály emberei eljönnek, soha sem fognak a közvélemény vizsgálóinak és vezéreinek tetszésével találkozni. Midőn ők egy ilyen új nagy embert várnak, lelkök a legutóbbi nagy ember iránti előítélettel van eltelve. Ők azt várják, hogy az új éppen olyan legyen, mint a régi, de az egyáltalában nem hasonlít hozzá. A természet gazdag, de még sem oly gazdag, hogy pazarrá legyen. S így két nagy ember sohasem hasonlít egymáshoz. Nem! mert ez az új nagy ember talán azzal kezdi, hogy sok olyant lerembol, a mit a régi imák és könyvek között épített fel. Ő először is kimutatja a korábbi nagy ember korlátoltságait és fogyatkozásait; kétségbe vonja tekintélyét. Visszautasít minden tanítót; hagyományak nem hódol; s a népszerű bálványokat látszó tiszteletlenséggel leneveti. Miként fogják „a tekintélyes emberek“, a kiknek egy néhány jó elvök van, s még néhányat atyáiktól is örökölték, miként fogják „az emberek legjobbjai és legbölcsebbjei“, miként fogják ezt az új embert tekinteni? Ők semmi különöst sem fognak találni benne, csak anynyit, hogy bőbeszédű, felületes, veszélyes és forradalmi. Őszeszavarja a rend-

ről való fogalmaikat, és kimutatja, hogy a társadalmi intézmények tökéletlenek, hogy azoknak tökéletlenségei nem gránit avagy márványból állanak, hanem csupán lágy viaszra irt szavakból, melyeket ki lehet dörzsölni és arra ismét másokat írni. Kimutatja, hogy az ilyen tökéletlen intézmények kisebbek egy nagy embernél. A közvélemény vezérei és vizsgálói az ilyen embert nem tisztelik, hanem gyűlölik. Miért ne? Mások, a kiknek félanynyi nevelése sincs, s az előzményekkel sem ismeretesek eléggé üdvözlik az új nagy embert; üdvözlik eszméit; üdvözlik személyét. Ezek így szólnak: „Ime egy próféta!”

Midőn Jézus, az ácsmester, József feleségének, Máriának a fia, Názáreth kicsiny helységében harmincz éves kora felé elkezdett a synagogákban és az országúton prédikálni, úgy látszik, hogy senki sem gondolta benne a nagy embert. „Ki vagy te? kérdék a közvélemény őrei. Ő úgy találta, hogy az emberek egy nagy ember után várákoznak. Ugy látszik, általános vélemény volt az, hogy egy nagy embernek kell támadni az egyház és az állam megszabadítására. Ők Mózesre, a hajdankor isteni férflára tekintettek vissza, kinek nagyszerű élete átment a világba és a ki iránt az emberek különböző módon mutatták ki tiszteletüket; a többek közt az által, hogy sok mindenféle csudáról beszéltek, melyeket ő tett, és ki-mondották, hogy többé senki sem lehet olyan nagy, senki sem közeledhet Istenhez annyira. Viszszatekintettek a prófétákra, az isteni férfiak hosszszo sorozatára is, a kiket azonban kevesebbre becsültek a dicső Mózesnél; Mózes alakja meszsze kimagasult a nemzet felett, mely az ő árnyékába vonta meg magát. Ábrahám valódi gyermekei úgy gondolkodtak, hogy a legközelebbi nagy embernek az őt közvetlen megelőző képmásának kell lennie, a kinek annak eszméit ismételnie és a régi modorban kell munkálnia. A beteg emberek szeretik, hogy éppen az által az orvosság által gyógyuljanak meg, mely rajtok azelőtt segített, vagy legalább is azokkal a megszokott szerekkel, melyek közönségesek.

Judéában akkor három kiválóan felismerhető párt volt. Ott voltak egyfelől a conservatívek, a kik az egyházat, a hagyományt, az egyházi és theocratiai tekintélyt képviselték. Ezek a régi könyvek betűihez, a régi szertartási formákhoz, az atyák hagyományaihoz ragaszkodtak. Senki sem idvezülhet, csupán a zsidó, mondák ők, s az is csak a körülméltékedés és a régi törvények megtartása által; Isten azt szereti és azonkívül semmit sem fogad el. Ezek

voltak a farizeusok, szolgálók — az irástudókkal. Ebből az osztályból különösen a papok, a lévíták képezték a nemzeti pártot, ama kor nemzeti zsidó pártját. Ezek legalább nyilvánosan hittek a hagyományban, Mózesben és a prófétákban; hogy titkon mit hittek, azt az Isten és ők tudják. Én nem tudom.

Ott volt másfelől a közönbös párt, a sadduceusok, az állam. Ezeknek kezében volt a gazdagság és ők hittek abban mind nyilvánosan, mind magánosan. Ezek előkelőbbek és miveltebbek voltak a farizeusoknál. Érintkeztek a külföldiekkel, ismerték a jóniai és atheni írókat, kiktől a farizeusok iszonyodtak. Ezek némi tekintélyben álló emberek valának, kik a zsidó theológiában nem igen hittek. Az nem nagy érdem, hogy az ember még az ördögben se higgyen, ha valódi hite az Istenben sincs, a kinek ő szeretetét szentelhetné. A sadduceus nem hitt sem az angyalokban, sem a feltámasztásban — még a lélek halhatatlanságában sem, hanem hitt az államban, a törvényekben, a rendőrségben, a börtönökben, a bárdban. Vallási dolgokban, úgy látszik, a farizeusnak positiv hite volt, csak hogy e positiv hit nagy tévedésen alapult. Vallási dolgokban a sadduceusnak éppen semmi positiv hite nem volt, még olyan se, a mely téves lett volna, legalább így gondolkoznak némelyek. Határozott állítása csak tagadólagos volt. Azt hitte, mit szemeivel látott, ujjaival érintett és nyelvével megízlelt. A halhatatlan életet sohasem látta, nem érezte és nem ízlelte, tehát nem is hitt abban. Volt egyszer egy pogány sadduceus, a ki azt mondotta: „A jobb karom az én Istenem!”.

Harmadik volt a kívülálló (come-outers) pártja, kik megvetették az államot és az egyházat is; ezek a pusztába vonultak, hol szomjukat vad szamarak enyhítették és a hol reményök szerint minden régi zsarnokságtól szabadon alkothatták meg intézményöket. A szentírás canonicus könyveiben határozottan semmit sem mond ez emberekről. Ez feltűnő hiány ugyan, de a külföldi írókkal ismeretes két zsidónál, u. m. Josephusnál és Philonál találunk némi tudósítást ezekről. Ezek az essenusok, egy asketa felekezet voltak, kik legalább nagy részben idegenkedtek a házasságtól és egymással bizonyos communismusban éltek.

A farizeusok és sadduceusoknak egyetlenegy nagy, élő és irányadó eszméjük se volt; érték olyan eszmét, mely az embert, annak reményeit, vágyait, hajlamait, aspiratioit és törekvő erejét képviselte volna. Az nem ritka dolog, fogják önök talán mondani,

hogyan az egyházban, vagy az államban valamely pártnak ilyen eszméi ne legyenek; de nekik még olyanok sem voltak, melyek ez eszmét bár némileg pótolhatták volna. Ugy látszik, teljességgel nem volt hitök az emberben, annak isteni természetében és tökéletesedő erejében. Az essenusoknak voltak eszméik, volt pozitív hitök; ők hittek az emberben, de e hitet nagyon gyengítette intézményök. Ők, mint a farizeusok és sadduceusok foglyai valának saját intézményöknek és pártjok határán kívül valószínűleg semmi jót sem láttak.

Anynyi világos, hogy e három felekezet közül egyik sem hitte, nem ismerte, sőt nem is vette volna észre a názárethi Jézus nagyságát; eszméi nem egyeztek azok fogalmaival; ő nem az a férfiú volt, a kire azok vártak; semmi esetre sem az a Messiás, Istennek az a felkentje, a kit ők óhajtottak. A sadduceus szerint ez az új nagy ember csak egy római quaestor, vagy procurator lehetett; a farizeusok Gámálielnél megtestesültebb farizeust, az essenusok pedig egy asketát vártak. Így van ez most is. Némelyek, úgy látszik, azt gondolják, hogyha Jézus visszatérne a földre egy bibliai hely alapján unitárius beszédeket tartana és unitárius értelembe bizonyítaná az ő isteni küldetését, az általa tanított örök igazságokat, elbeszélvén azokat a csodákat, melyeket ezelőtt 18 századdal tett és bizonyítaná a lélek halhatatlanságát saját testi feltámadásából. Mások meg úgy vélekednek, hogy ő szigorubb jellegű beszédeket tartana; az emberek nagy részét teljesen megromlottaknak itélné, beszélne a feltétlen elválasztásról, a cselekedetek nélküli idvezülésről, a hit általi megigazulásról, és beszélne a poklóról addig, a míg az aszszonyok és gyermekek elájulnának és az emberek térdei a remegés miatt özszeverődnének. Talán mindkét rész tévedni fogna.

Így állott tehát a dolog. Az embereknek ez a három osztálya, lekötve saját előítéletei és babonáitól, ellensége volt egymásnak. A farizeusok azt mondták: „Mi tudjuk, hogy az Isten szólt Mózeshez, de hogy ez ember honnan való, nem tudjuk. Ő káromolja Mózeset és a prófétákat; igen, ördög van benne és bolond, miért hallgassuk őt?” A sadduceusok azon panaszkodtak, „hogy a népet felláztatja” — tette is azt. Az essenusok kétségkívül azt mondák, „hogy ő tobzodó és részeges, a publikanusok és bűnösök barátja”. E három szempontból tekintve az ítélet igaz volt; mit tehetett volna ő, hogy mind a három pártnak tetszedjék. Semmit!

semmit olyant, a mit hajlandó lett volna tenni. Ezért mindnyájan gyűlölték és igyekeztek őt elpusztítani. Az ok világos. Ő sokkal mélyebb volt, minthogy mélységét belátták volna; sokkal magasabban állott, mint hogy felfoghatták volna; sokkal távolabb állott tőlök, mintsem szerethették volna. Ő nem azon kor nagy embere volt. Ugy találta, hogy minden intézmény ellene van, ellene az egyház és az állam. Még Keresztelő János is, egy igaz próféta, de nem valódi próféta *) kételkedett, hogy vajjon Jézus-e az, kit az embereknek követni kell. Hogyha Jézus a farizeusok értelmében beszél, hittek volna beszédében és a beszélőben is. Ha a sadduceusoknak kedvez, nagy ember lesz az ők táborukban, és Herodes örömet ivott volna az ékeesszóló galileaiért és az ácsnak fiát bibor és finom szövetbe öltöztette volna. Ha pedig az essenusokat dicséri, kimondván azok jelszavát, ők is megfizettek volna neki, talán fejévé tesszik társaságuknak, vagy legalább a magok módja szerint megtisztelik. Jézus ezek közül egyik szerint sem beszélt. Miért tisztelték avagy csak türték is volna meg hát őt? Különös dolog lett volna ezt tenni. A Jézus hibája vagy fogyatkozása volt-e ennél fogva, hogy ezek az emberek visszautasíták? ellenkezőleg. Eső egyformán hull, a nap egyformán süt jóra és gonoszra; a végetlen hatalom, bölcsesség és jóság munkája minden ember előtt áll, kijelenti a láthatatlan dolgokat, s a bolond mégis így szól, szívében ezt mondja: „nincsen Isten!”

Jézus nem beszélt a pártok előítéleteinek érdekében, s azért megvetették. De a midőn kimondotta azokat az igazságokat, a melyek Istentől vannak, melyek az ember állapotának minden helyen és minden időben megfelelnek, a mikor a farizeusok, sadduceusok és essenusok ajkaikkal szidalmat szórván, fogaikat csikorgatván, eltávoztak: voltak ott nemes keblű férfiak és alázatos aszszonyok, kik régóta várták Izrael megvigasztalását, a kik hallgaták, örömet hallgaták őt. Igen! azok mindenöket elhagyták, hogy kövessék őt. Őt! nem, nem ő volt, a kit követtek; az Isten volt az, a kinek benne engedelmeskedtek, az igazság és szeretet Istene.

Voltak olyan emberek is, a kiket szorosán véve nem lehetett a fennálló felekezetek közül egyikhez is számítani, a kik a sok-

*) A zsidó nép hiedelme szerint Malakiással a profetia bezáródott. Utána nem támadhatott próféta. Ezért Jánost sem tartotta prófétának, pedig ihlett próféta volt, de nem valódi. Ford.

képtelenség miatt kifáradva, igazság után szomjuhozának, a kik betegek voltak, de nem tudták miért és mitől, azonban még sem voltak annyira betegek, hogy ne várják az angyalt, ki őket meggyógyítsa, ha mindjárt zavaros vízzel, vagy ismeretlen orvosszerek által is. Ezekben az emberekben nem voltak meg egy mereven szervezett és szűkkeblű felekezet előítéletei. Talán még annak ismeretével vagy jó szokásaival sem bírtak. Krisztusnak első követői „tanulatlan és tudatlan emberek valának“. Jézusnak magának sem volt rendkívüli műveltsége, olyan formán, hogy a világ az ilyen dolgokról itélni szokott. A városabeliek csodálkoztak egy nevezetes alkalommal, hogy ő miként tanult meg olvasni. Ugy látszik, ő a theológiából keveset tudott, mi reá nézve talán jobb volt. Reánk nézve pedig kétségenkívül jobb, hogy ő semmiféle theológiát sem tanult. Ő tudta azt, hogy a theologia nem vallás. A galileabelieknek nem volt szüksége theológiára, s ha lett volna is, ez esetben a jeruzsálemi igen silány theologiai iskolának a legutolsó írástudója is teremthetett volna elég theológiát, teremthetett volna egy olyant, melyben egész életen át higgyenek. Nekik vallásra volt szükségök. Ők látták, a mint Jézus annak szépségét kifejtette, és a midőn látták, üdvözölték, szívvél lélekkel üdvözölték azt.

Ha én oly költő volnék, milyennek némelyek születnek, s ha szavakkal tudnám festeni azt, a minek valóságban kellene a lélek előtt megjelenni, a szem előtt élni és aztán mindörökre élénk emlékezetben maradni, akkor beszélnék a népről, mely a hegyi beszédet, a példázatokat, a dorgálásokat és a boldogító szavakat hallgatta. Ezek egyszerű emberek és alázatos aszszoyok valának; többen közülök együgyűek, miként mi, némelyek bűnösök. De mindnyájoknak volt szíve, mely szeressen, volt lelke, mely az igazságra vágyják. Midőn ő beszélt, némelyek kétségenkívül azt mondták: „Új dolog, hogy az igaz imádó itt éppen úgy, mint Jeruzsálemben, most éppen úgy, mint minden időben lélekben és igazságban imádja az ő urát; aztán még az is szigorú parancs: szeressétek ellenségeiteket, bocsászatok meg nekik, habár hetvenhétszer megsértettek és bántalmaztak is; továbbá az a vélemény, hogy a törvény és próféták, legalább a mi azokban lényegileg a vallásra tartozik, egy szabályba van foglalva: szeressétek felebarátaitokat, mint önmagatokat, szeressétek az Istent teljes erőtökből, különbözik a synagoga farizeusi orthodoxiájától. Merész, vakmerő, lázító dolog azt mondani: Én nagyobb vagyok a templomnál, bölcsebb Salamonnál. jobb jelvénye

Istennek mind a kettőnél⁴. De valami mélyebben feküdt szivökben a zsidó orthodoxiánál; valami, a mit a zsidó orthodoxia ki nem elégíthetett, de a mi annál inkább nyugtalanította az egyház vezetőit; valami, a mit a zsidó orthodoxia el nem nyomhatott, el nem takarhatott. Bűnösök tértek meg az ő dorgálásaira. Érezték, hogy ő azt pirongatja, a kit szeret. S mégis a bűnről és bűnösökről adott képei nem voltak hizelgők, kevés vigasztaló volt azokban. De a publicanusok és paráznánok nem tették azért kezöket szivökre, így szólván: „sérted érzelmeinket, nem szenvedhetünk“. Nem! ezek szavait megfontolták és sirva bánkodtak. Ő megmutatta nekik az ő bűnöket, annak okát, következményeit és gyógyszerét. Mint szabadító jött ő hozzájuk és azok így szólottak: „Üdvöz légy!“ — azok a bánkodó Magdalénák, kik sirva borultak lábaihoz.

Érdekes volna ismernünk a felzaklatott érzelmeket, a melyek magokkal ragadták a Jézus körül özönlő sokaságot, mely őt követte, bárhova ment, miként a dagály követi a holdat; érdekes volna látni azokat az arczokat, melyek először kételkedve pillantottak reá, a midőn ő a Tábor hegyén, vagy a Genezareth tava mellett, Kaperneum, vagy Giskhalában *) beszélni kezdett, aztán miként borult el szavaira némelyeknek ábrázata, mintha villámokkal terhelt sötét felhő szállotta volna meg, míg másoknak arczán oly csillagfény sugárzott, a minő viharos éjeken a távoli felhőken át csak egy pillanatra csillámlik fel és aztán ismét eltűnik, hogy többé nem láthatjuk. Érdekes volna látni, hogy az egymástól különböző érzelmelek, a szenvedély, az elöitélet és a kevélység miként enyésznek el az édes vallás vizénél, melyet maga körül árasztott, újra keresztelvén a szentet és a bűnöst, az öreget és az ifjút, a lelki közösség testvériségére és a mindenség Istenének közös és örökkévaló szolgálatára. Érdekes volna látni, hogy ez az ifju héber nő, kinek keble mély, érzelemtelen, lángoló, a ki megtagadja önmagát, ki az égi igazságok iránt fogékony, a ki dagadó érzelmeivel és az ifjuság fakadó rózsáival dús, mint egy fiatal szőlőtő — miként ragadja meg egyszerre és azonnal a szép eszményt, miként öleli nemes keblére azt egész odaadással. Érdekes volna látni, hogy az az ősz szakállu, kopasz öreg ember, ki telve volt rideg szabályokkal és tanokkal, atyáinak szabályaival és tanaival s egy szigoru élet tapasztalataival, a ki következtető, gondolkozó, számító és bizalmatlan volt, sokra emlékezett, soktól félt, de a kinek kevés reménye mégis volt,

*) Giskhala egy kis város Galilea legészakibb részén.

a ki csak a kiszabott formákban bizott, s a kinek a régi emlékek iránti tisztelete abban az arányban nevededett, a mint az ő hasznossága csökkent, — érdekes volna mondom látni, hogy nyer ez az öreg ember az ács fiától ifjui lelkesedést, mily csodálatosan érzi eltűnt ifjuságát szívébe lassanként visszatérni, rég elfeledett vágyait felujlulni; látni aztán miként önti el az ifju remény piros árja, és hatja át minden tagját. Érdekes volna látni, hogy miként haboz az ifju elv és szenvedély között, a ki még nem merült belé az anyagiasságba, hanem bizonytalanul és akaratlanul küzd ama két kigyó: a szokás és vágy ellen, melyek mérges szárnyaikkal oly szépen körülfonták karját, mellét és nyakát, s nagy pikkelyeikkel anynyira elfedték a sárkány rettentő erejét, a vipera mérges fulánkját, hogy a szegény ifju czirokálja a kigyók kinövéseit s örömmel játszik azok lángnyelveivel; érdekes volna mondom látni, hogy ő szívének vajudásai közepett miként iszik lassanként az igazság forrásvizéből és aztán engedelmeskedve szívében az angyalnak, miként rázza le a földiség kötelékeit, a megutált mezt, s miként tiporja lábai alá ama szörnyeket. Mindez nem csak érdekes, hanem tanulságos is volna, ha mindezt láthatnók.

Ezek oly különböző módon hallgatták és fogadták őt, mint a milyen különböző volt életök. Az öreg emberek így szóltak: „Ez Mózes vagy Ilyés, ez Jeremiás, a régi látnokok egyike, a ki halottaiból feltámadott, mert az Isten mai napság, az emberiségnek e terméketlen korszakában, ilyeneket nem teremt“. Az ifjak és leányok voltak kétségtelesenül azok, a kik így szóltak: „Ez a Krisztus, a népek óhaja, a világ reménye, az új nagy próféta, a Dávid fia, az ember fia; igen! az Isten fia! ő lesz a mi királyunk“. Az emberi természet szolgálatra kész, és azonnal követi a maga királyát, mihelyt felismeri. Szegény eltévedt juhok! az emberek gyermekei mindig vezetőt keresnek, bár gyakran hiába.

Hogy szólt ő mély és átható szavakban, hogy dorgálta a gonoszokat, kik kétszeresen érezték szemrehányásainak élet, mert tudták, hogy e szemrehányások nagy, mély és szerető szívből jönnek! Első szava talán ez volt: „Térjetez meg, de avval a biztosítással, hogy elközelgetett Istennek országa, a melyet mindenki elérhet. Mily szeretetre méltónak tünnek fel az ő tanai, a természetnek ama nagy igazságai mindazok előtt, kik az igazságra törekedtek, s kik őszinte lelkü emberek valának! Ő a maga tapasztá-

lásából beszélt, mely tapasztalást természetesen ők is tehették. Nagy elveket és igazságokat hirdetett; nagyokat, mint maga az Isten, melyeknek életének szeretetreméltóságából származó szépség lebegett körül. Hogy ha ő egyedüli a zsidókhoz beszél, szavai azzal a néppel elenyésznek; ha csupán amaz időnek szól, nevének visszhangja szülőföldén elhalt volna; ha pedig a farizeusok, sadduceusok és essenusokhoz beszél, akkor önök és én csak mint rabbiról hallottunk volna róla; nem! így soha se lettünk volna általa megáldva. Egy nemzet, egy kor avagy felekezet számára kimondott szavaknak megvan a maga haszna a magok helyöken, hanem ezek hamar elenyésznek. De minthogy ő az örökkévalóságot szólotta, igaz eszméit szárnyain hordja szét az idő; minthogy az emberhez beszélt, eszméi üdvözölve vannak, szépek és áldásthozók és azoknak kell lenniök, míg ember és idő létezni meg nem szűnnek.

Ő nem tekintett hátra mint a farizeus, csupán, hogy felvilágosítást, példát keressen. Ő maga előtt az irányt, maga körül a munkát nézte. Bő aratás kínálkozott, de a munkások kevesen valának. Így van ez mindig. Ő nem keresett eszméket és szavakat az embereknél, a melyeket kimondjon, annál kevésbé tapsot. Ő Istenre függesztette szemeit a vezérléért, a bölcseségért és az erőért; s miként a héber legenda szerint a víz a pusztában a Mózes veszője érintésére, úgy támadt az ő szózatára is lelkesedés, az igazságnak egy hatalmas folyama a meglankadt, elgyengült, félénk és az ígért föld felé vándorló nemzet számára, úgy támadt ital a szomjuhozóknak és tisztulás a tisztátalanoknak.

Azonban ő ellenzésre talált, igen, számos ellenzésre talált. Hogy is lehetett volna az másképpen. Annak úgy kellett történni. Ő a békeség fedelme kardot hozott. Szava emésztő tűz vala. A farizeusoknak taps és dicséret kellett, a mely sectájokat, terveiket és hagyományait magasztalja, azoknak hizelegjen. Ő pedig ezt mondotta nekik: „Térjete meg“; rólok pedig a népnek így szólt: „Ily igazság egy embert sem viszen bé a mennyeknek országába; ők hamis próféták, vakvezetők, kétszinkedők, nem az Ábrahám fiai, hanem az ördögéi“. Azok nem tűrhették őt, s ezen nincs is mit csodálni. Ő támadó volt, ki éppen azok rendszerének szive ellen indított háborút. Kizárták gyülekezetükből azt a vakot, kinek vakságát ő meggyógyította, csupán azért, hogy e tényt bevallani merészelt. Törvényt hoztak, hogy azt is mind ki kell zárni, a ki ő benne hiszen. E szerint gyűlölhették is őt ama vén farizeusok.

Az ő létezése gyalázatukra, beszéde megpróbáltatásukra szolgált, külső jóságos életével és benső kegyességével elítélte őket. Ez az ember romlásukra volt és ők ezt tudták. A ravaszság láthatja ugyan saját veszélyét, de csak a bölcs, az egyenes lelkű emberek ismerhetik fel az ők valódi, maradandó biztonságukat és védelmüket — a ravaszság soha.

Jézus Istennél kereste az igazságot. Az ő nagy elvei nem egyéni, személyes, saját képzeletmódjától függő, s ennél fogva csak alanyilag igaz eszmék valának, hanem Istennek egyetemes, örök igazságai, az abszolút vallás. Nem tudom, hogy vajjon ezekkel együtt némely hibákat is nem tanított-e. S ha tanított is, azal nem törődöm. Az ő igazságai azok, a melyek által én őt ismerem; az abszolút vallás, a melyet tanított és a melyben élt, fenkölt érzelmei, a melyek szerint őt megítélni kell. Ő hitt az Istenben és neki engedelmességet. Innen az ő ihletése, mely nagy volt, mint azok az erkölcsi és vallásos tehetségek, a melyeket Istentől nyert, s mint az ő tökéletes engedelmessége. Nem kevésbé hitt az emberben. S ki hitt valaha Istenben, a nélkül, hogy az emberben ne hitt volna? Ilyen embert én nem ismerek. Bizonyára egy ihletett prófétáról ezt még kevésbé lehet feltenni. Jézus, a mint az emberben hitt, úgy beszélt az emberekhez. Széles e világon még soha sem volt próféta, a ki ha nemes szívvel és nemes étellel hivatkozott az ember jobb természetére, ne kapott volna feleletet. Így történt ez a legnagyobb mértékben a Jézussal. Az irástudók nem tudták felfogni, hogy ő minő tekintélylyel tanít. Szegény farizeusok! hogy is érthették volna? Az ő emléktáblái*) nem voltak nagyobbak más emberéinél; nem, talán nem is voltak emlék-táblái, sem széles szegélyű ruhája. Az emberek nem üdvözölték őt, sarukat kezökben tartván, a piaczon, e szavakkal: „Mester! Mester! Ily emberek éppen úgy nem érthették meg, minő tekintélylyel tanít, mint a hogy nem mertek kérdéseire felelni. A kik őt ismerték, érezték, hogy egészen más tekintélylyel szól, mint a milyent az irástudók igényeltek magoknak;

*) A hajdankori, sőt a mai zsidóknál is azokat a kis pergamen-tekerceket nevezik „emlék-táblák”-nak, a melyekre az ó testamentumból egyes helyek, különösen 5 Móz. 6, 4—9. 11, 13—21. 2 Móz. 13, 1—10. 11—16. voltak feljegyezve. E tekerceket ők egy kis négyszögű bőrkoczkában tartották, a melyet rendszeren vagy a homlokukra kötöttek, vagy pedig a bal karra, a szívhez közel. Ford.

éreztek, hogy ő az igazságnak, egy nemes életnek tekintélyével, igen! azzal a tekintéllyel szól, a melyet Isten egy nagy erkölcsös, vallásos embernek adott. Isten éppen abban a mértékben ad tekintélyt az embereknek, a mekkora bennök az igazság és jóság ereje, a milyen lényök és életök. Így Isten szólott Jézus által, a mennyiben ő az egész vallást tanította, melyet az emberek már előre sejtettek és kifejtettek, de a melyet az érzéki világ köréből még nem tudtak kiemelni.

Ez volt tehát Jézusnak a maga korához való viszonya: a felekezeti megátkozták, isteneikkel átkozták meg őt; megvetették, bántalmazták, üldözték, életére törtek. Igen! azok elítélték őt az Isten nevében. Minden rossz, azt mondja a példabeszéd, az ő nevében kezdődik és az emberek sokat az ő nevében folytatnak tovább. A szenteskedők, a felekezetek és vezéreiből megvetették, elítélték és végre keresztre feszítvén, megsemmisítettek. Szegény papok! ők azt remélték, hogy előlik ez által azt a hatalmas szellemet! de csak a testet némitották el, a szellem ezer nyelven beszélt.

Hasonló eset volt ez is ahoz, midőn a hajdankorban a saturnusi nap felkelteivel, a mese szerint, az ősi titán faj, a sötétség barátai és a világosság gyűlölői megkísérlették a kelő reggelt a világtól elzárni, s azért Peliont Ossa hegyére, az Olympust Pelionra balmazták; de mihelyt a hajnal bibor színével előntötte a felleget s aztán aransugarait szétárasztá, mihelyt a nap a fenséges magaslatokon a maga nagyszerű pompájában megjelent, a hegyek ormóin le azonnal szétterjeszté az elhordozhatatlan nappalt és ama hármias halom, a melyet fáradságosan hordottak össze, zúgva, rontva, és iszonyu rombolással tört le, s a gyámoltalan óriásokat romjai alá temette. Így történt ez azokkal az emberekkel is, a kik Mózes székében ültek. De ez a nép, „mely a törvényt nem ismerte“, s ép azért ki volt átkozva, úgy fogadta Jézust, a mint a farizeust, sadduceust vagy irástudót nem fogadta soha. Igen! innen származtak annak könyüi. A hierarchiai tűz nem lángolt oly fényesen, a nap ellenében. Annak a népnek volt egy Simon Pétere, volt egy Jakabja és Jánossa, a kik, mint a tudósítás mondja, kétségen kívül hibáktól sem voltak mentek, de keblökben oly sziv lakozott, mely képes volt fellángolni s aztán másokéit is lánggra tudta gyujtani. Még több Márták és Máriák is voltak a nép között, kik szintén „nem ismerték a törvényt“ és ki voltak átkozva. Ezek sok egyháznak anyjai levének.

Jézus jelleme nem változott, tanai még ugyanazok; de minő változás történt a korhoz, nem csak, hanem a korszakokhoz való viszonyában. Az a kő, melyet az építők letettek, szeglet s egyszerűsmind alapkővé is lett. Őt Isten gyanánt imádják. Egy kis töredék kivételével az egész keresztény világ ezt a méltóságot jelölte ki számára. Nem csoda. A jó emberek a legjobb dolgot imádják, melyet ismernek és azt Istennek nevezik. Mit tanítottak volna abban az időben az emberek nagy tömegének inkább a Jézus jelleméről? Nekem úgy tetszik, hogy Jézus erkölcsi tökélye fennebb állott Istennek ama hierarchiai fogalmán, a mint azt Athenben, Rómában és Jeruzsálemben tanították. Jézus a béke fejedelme, az igazság királya volt, ki még ellenségeiért is így imádkozott: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek!” Az ő szövetség Jehovája rettenetes, szigorú, hadakozó ember volt, a ki gyűlölte a gonoszokat. Még alantabb állott az Istenről való papi fogalom Rómában és Athenben. Nem csoda, hogy az emberek Jézust csak hamar, mint egy Istent, és azután, mint magát az Istent kezdték tisztelni. Az apostoli és más legendák már beszélnek isteni születéséről, csodálatos hatalmáról, melylyel betegeket, sántákat és bénákat, süketeket, némákat és vakokat gyógyított, kenyeret teremtett, a vizet borra változtatta s ördögöket kergetett ki; beszélnek az ő hatalmáról, a melylyel a halottakat feltámasztotta. Beszélnek, hogy a természet vele egyetértett, s az ő halála felett mélyen elszomorodott nap délpontján megállott és három órára feltartóztatta a nappalt; hogy a kősziklák megrepedtek, és a sírok megnyilván, visszaadták szent halottaikat, s az elszunyadtaknak első szülöttei újra jártak Sionnak útain; azt is beszélék, hogy az elkedvetlenedett halál miként adta vissza zsákmányát és hogy Jézus ugyanazt a testet és alakot visszanyerve, szellemszerűen miként ment be a zárt ajtókon és miként vitetett emberi alakban fel az égbe az emberek szemeláttára! Higyjék e dolgokat az emberek úgy, a mint tetszik. Részemről én nem tartom azokat igazságoknak és tényeknek, hanem mythikus jelvényeknek és költészetnek; dicséneknek, a melylyel a miveletlen világ a maga királyát dicsőíti és magasztalja. Igazsága, élete, bölcsesége, jósága és kegyessége az, a miért én őt bensőleg tisztetem, sőt a miért a világ is szívében tiszteli. Innen van, hogy az emberek nevében templomokat építenek és imádkoznak; innen van, hogy az általunk ismert legjobb dolgokat az ő nevével együtt tiszteljük.

Ő minden idők legnagyobb egyénisége, az emberi nemnek legdicsőbb remeke. Ő tanította az abszolút vallást, az Isten és ember iránti szeretetet. Én nem kételkedem abban, hogy Istennek a maga kebelében még nagyobb emberei is lehetnek; czzel azonban semmit sem akarok levonni a Krisztus fenséges jelleméből, csupán erősíteni Isten mindenhatóságát. A mikor ezek eljönnek, a régi harc ismét megújul, az élő prófétát megkövezik, s a megholtat imádják. Legyen ez úgy a mint lesz, vannak kötelességek, melyeket ő egészen különbözőleg tanított azoktól, melyeket az emberek közönségesen tanítanak. Ő a legnagyobb szerü tény volt az egész emberiség történetében. Ha azt követi, mit neki az emberek beszéltek, ha a hústól és vértől kér tanácsot: akkor ő egy nyomoru zsidónak marad s a világra nézve elveszett volna a vallásos genius gazdag adománya, a vallásos életnek legdrágább kincse, az egyetlen, abszolút és igaz vallásnak evangeliuma. Mi lett volna, ha ő is úgy beszél mint mások: „Senki sem lehet nagyobb Mózesnél, senki sem lehet oly nagy?“ Ő akkor törpének marad, s az isteni szellem elszállott volna lelkétől! De ő Istennel közlekedett s nem az emberekkel; tanácsot reményeiből s nem félelméből meritett. Ő, ki az emberekért emberekkel és emberek által munkált s Istenben bízott, a ki oly tiszta volt, mint maga az igazság, nem ijedett meg az egyház vagy állam kicsiny lármájától és nem remegett, ámbár Pilátus és Herodes csak azért lettek barátokká, hogy őt, a világ született királyát, keresztre feszítsék. Nekem úgy tetszik, mintha az ő nagy szelleme így szólana hozzám vagy hozzátok: „Szegény felebarátom, ne félj, ne csüggedj. Az a jóság, mely bennem működött mindenkiben működhetik; Isten oly közel van hozzád most, mint volt hozzám amaz időben; az Isten most is oly gazdag igazságban, oly erős és hajlandó a teremtésre és az ihletésre mint valaha. Éjjel, nappal árasztja reád világosságának végtelenségét. Nyitsd meg szemeidet, hogy láss, és szivedet, hogy élj. Ime, az Isten jelen van!

Parkertől angolból

Péterfi Dénes.

1909. okl. 24.

Az emberi tökéletesség ismertető jegyei.

Nemhogy immár elértem volna a czélt, avagy hogy immár tökéletes volnék: hanem igyekezem, hogy ha elérhetném.
Fil. 3, 12.

Volt idő, k. afiai! midőn a tudomány, csak halvány csillagocska volt, s e halvány csillagocska fényét is a körülállók anynyira elzárták, hogy a nép alsóbb rétegei közé egy árva sugár ~~csak~~ sem hatolhatott le. S kik voltak ezek a körülállók? Magok a népvezetők: ~~a papok és a szűzök, kik a helyett, hogy a népnek a tudomány fényjét megmutatva, irány-~~csín~~nyit jelöltek volna ki azon cél elérésére, melyre minden embernek törekednie kell, mely levetkzötti emberi gyarlóságunkat és Istenhez fölemel, — e helyett mondom önhaszonlesésből ~~vastagabb~~ fátyolt vontak még azon isteni szikrára is, mely kiemeli az embert a föld göröngyei közül és Istennek ^{kef} rekonosítja, ~~és levezeték a népet a tudatlanság, a vakság sötét labirintjébe, a bűnök és babonák tömkelegébe... honnan, hogy kivergődhessék, csak több századok bölcs elméi fonhattak biztos fonalat...)~~ De végre mégis eljött az idő! Megsokallatta Isten, hogy azon teremtmény, melyet saját képére teremtett és istenségének szikráját lehelte beléje — oly vak legyen; és elküldé az idők teljességében az ő szent fiát, a Jézust, ~~közébe adván a több századok tapasztalataiból font fonalat, hogy kivezetesse útjuk az emberiséget a tudatlanság labirintjéből a szellemország fényes nappalára. És eljött a szeretetnek embere! és fölnyitá szemöket azoknak, kik eddig vakok valának és megvakitá azokat, tudománya igazságának fényével, a kik látnak vala.~~~~

És megszólalt a szeretetnek hangján: A mit akartok, hogy mások veletek cselekedjenek: ti is azt cselekedjétek másokkal. Szeressétek a ti felebarátaitokat, mint önnön magatokat; szeressétek

még ellenségeiteket is. Arról ismerlek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.

És megszólalt a hitnek hangján: az Isten egy és lélek, s a kik őt imádják, szükség: hogy lélekben és igazságban imádják.

És megszólalt az ő prófétai hangján: Ősmerjétek meg az igazságot, mert az igazság szabadokká tesz titeket. Legyetek tökéletesek, mint a ti menyneyi Atyátok tökéletes az egekben.

S a nép, melynek kebeléből a ^{diverzió} ~~vágy~~ minden szeretetet kitépett, ~~mely legkegyetlenebb módon bánt ellenségeivel;~~ a nép, mely önvéreit hurczolta szivtelen bálványainak véres oltáira, a szeretet emberének szavára eszmélni kezdett!... ~~(Lelkében lángra gyúlt az eszme, s mint tenger dagály hullámozni, mint sivatar, mely elnyeléssel fenyegeti a világot — pedig csak a megromlott levegőt tisztítja meg —, háborogni kezdett.)~~ Bálvány-isteneit összerombolta,

minél kelet? s az egy igaz Istent lélekben és igazságban kezdte imádni!... S a nép vezetői? Megbotránkoztak ezen! ~~meg, mert elvesztették vele jövődelem forrásukat. ... S hogy jövődelem forrásuk ki ne apadjon, hogy az önézretre ébredt népet újból visszaterelhessek a tudatlanság éjélébe: lázitónak nevezték a szeretet szeplőtelen gyermekét, s ok-türelmes Isten! keresztre feszítették azt az embert, ki még a keresztnek keserves kinjai között is így imádkozott vad kinzóiért: Atyám bocsásd meg nékik, mert nem tudják, hogy mit cselekesznek!~~

Megfeszítették, mert azt hitték, hogy sirjába temetik tudományával együtt... De hiába tették kőkoporsóba, ~~hiába zárták barlang-üregbe: az eszme föltámadott!~~ ~~(kitört a sírból s a halhatatlanság magasatos eszméjét hozta magával, mely zöld óztként tünik fel pályafutásunk küzdelmes sivatagján, mutatván nekünk az eget; hogy előre, előre törjünk; mert ott van a mi igazi hazánk!)~~

Igen! az eszmét nem ölheték meg, kitört a sírból s vezette s vezeti a népet, maholnap kétezred éven át, a tökélesedés felé s vezetni fogja mind végig; mert hála a gondviselésnek, az emberiség mind jobban, jobban kezdi megérteni Idvezitőnk nagy szellemét.

~~Igen k. aa!~~ Idvezitőnk szava nem hangzott el a pusztában: cselekvő tudománya napról-napra mind inkább nyilvánul az emberek tetteiben.

Lelkem örömmel telik el, ha elgondolom, hogy szeretett Magyar hazánkban is „szeretetházak“ épülnek, hogy az apátlan, anyátlan árváknak ne kelljen hontalanul bujdosniok saját honukban, — ne kelljen a szülők hiánya miatt erkölcsileg meghalniok, vagy koldusbottal kezeikben e rövid élet hosszú nyomorait átszenvedniök!

Örömmel telik el lelkem, ha a magtárookra, kórházakra, biztosító-társulatokra, iskolákra, egyetemekre, templomokra, tudomány- és biblia-terjesztő társulatokra gondolok. Örömmel telik el az én lelkem, mert a Jézus tudományát, a Jézus szellemét látom nyilvánulni ezekben az emberek között.

Oh, de ker. aa.! az emberiség mindezek mellett is még messze áll attól a tökéletességtől, melyhez közelednünk kötelességünk tette a mi Idvezítőnk. Bizony, bizony. Ha a nagy apostol anynyi ismeret, anynyi munka, tevékenység és siker után is így kiáltott fel: „Nem hogy immár elértem volna a célt, a vagy, hogy immár tökéletes volnék, hanem igyekezem, hogy ha elérhetném.“ bizony akkor az emberiség még inkább elmondhatja ezt magáról.

(Az emberiség még nem elég tökéletes! A háboruk ádáz zivatarjai — hányszor nem tiporják le az emberek vetéseit? Nem borzasztó örütség-e az emberek ez egymás gyilkolása? Oh, aa.! lelkem fáj, ha elgondolom, hogy a 19-ik század felvilágosultnak nevezett korában: irtó háborut visel egyik nemzet a másik ellen, egy-egy oktalan biboros ember haszonleső szeszélye miatt!...

Nem elég tökéletes még az emberiség! Még gazdag jutalmakat adnak ama pokoli gépek feltalálóinak, melyekkel a halálnak mentől nagyobb aratást lehet eszközölni!...

Még nem elég tökéletes az emberiség! Hány nép, hány nemzet jajgat még a zsarnokok kancsukái alatt?!

Még nem elég tökéletes az emberiség! A népek rétegei még gyűlölséggel viseltetnek egymás iránt a faj- és vallás-különbség miatt!... mintha bizony nem lennének mindnyájan egyenlően a jó Istennek gyermekei, mintha bizony nem lennének testvérei egymásnak!...

Oh, aa.! majd, ha az oktalan csaták zaja, a népek és nemzetek jajjai örökre megszűnnek; ha nem azt kérdezik: micsoda nemzet, vagy vallásbeli vagy? hanem csak azt nézik: hogy esze és munkásságával, ki, mennyit hasz-

nálhat embertársainak, akkor csak akkor lesz tökéletes az emberiség, — akkor, csak akkor nyer valódi megtestesülést a Jézus szelleme, a Jézus tudománya!...

De ez az idő még messze van ai! Sokan, s meglehet, hogy még közöttetek is többen — kételkednek e kor eljövételében; pedig annak el kell jönnie! csak minden egyes ember tegye meg kötelességeit. Igyekeztek mindenki tökéletes lenni a Jézus meghagyása szerint és az Isten országa meg lesz alapítva.)

A tökélesedésre akarok buzdítani tehát e jelen alkalommal. (Kérem a jó Istent, hogy az ő szentlelkével ihlesse meg lelkemet, hogy meggyőzőleg beszélhessek, és a ti lelkeitek is, hogy váljanak gyümölcsözővé az igazság magvai.) Én afiai!

1. az értelem világában,
2. a szív nemességében,
3. a jócselekedetek gyakorlásában

látom leginkább körvonaloza ~~lenni~~ az egyes emberek tökéletességét; mig e három pontot fölfejttem: kérlek figyelmezzetek!

I. Ker. ai! Csak bujdosók vagyunk e föld határain! A mi hazánk, az ígélet földje, messze van. Előbb, mint Mózesnek le kellett vetnie saruit, midőn az égő csipkebokornál Isten színe előtt hitte magát: nekünk is le kell vetkeznünk minden földi szenvedélyeket, emberi gyarlóságokat, hogy szellemülten, Isten arcához hasonlólag jelenhessünk meg ama régen megígért Isten országába.

Bujdosunk e föld határain, mint Izráél népe bujdosott a pusztában. Minket is kinez az éhség, epeszt a szomjuság gyakorta; de ha ezekért megtagadnók szent hitünk Istenét és bálvány-istenek előtt kezdenék ujjongani: ~~bizony, bizony mondom tényleg~~, ugy járnánk, mint Izráél népe, nemhogy elérnők az ígélet földét, de még meg se láthatnók!

Veszélyes a mi utazásunk ai! mert test, vér és a világ folytonos incselkedéssel kísértenek, hogy az igazság ösvényéről leterelhessenek; s ha nem az értelem világa világosítja meg útunk tömkelegét, mint a ma a tüzoszlop: ugy eltévelyedünk, mint a magával jötehetetlen gyermek a rengeteg erdőségben.

Midőn az élet szenvedései ránk nehezedenek; midőn jöteteinkért, csak hálátalansággal fizetnek az emberek; midőn szertetteink gyászos koporsója felett kell zokognunk, ~~bizony, bizony~~, ha a józan értelem nem mondaná nekünk: Isten próbára

teszi néha az ő választatjait: a hitetlenség ördöge rögtön hatalmában ejthetne.

Midőn látjuk, hogy a gonoszság néha diadalt ül az igazság felett; midőn a legigazabb ügynek buknia kell az emberek rosszakarata miatt; midőn látjuk, hogy a népek és nemzetek legigazabb barátai a keresztnek keserves kinjai alatt vérzenek el, — míg az árulók, az igazság kigunyolói nem egyszer — fényes hivataloknak, kényelmes életnek örvendhetnek: nem rendülne-e meg lelünk? . . . nem hajlanánk-e a bűn felé? ha a józan értelem nem mondaná a hit által: Isten látja a ti cselekedeteiteket és a szerint jutalmaz.

Bizony ai! józan-értelem nélkül minden lépésünkre megbotlanánk! ~~ah~~, mert a bűn ezer hálót sző ismeretlen utainkban, hogy hatalmába ejthessen, s ha nem látunk át titkos szövedékein, menthetlenek vagyunk!

(Ezer alakban kísért a bűn minden lépteinkben! Most bibor palástban öltözködve, kincsekkel megrakodva közeledik felénk, hogy az igaz utról letereljen; majd a hatalom menydörgő szavával akar reánk ijeszteni, hogy másokért boldogító elveinket megtagadjuk; most Delila csábjaival közeledik felénk, hogy megejtessen; majd judási karokkal ölelget, hogy csókjaival elárulhasson.)

Józan-értelemre kell hát szert tennünk, hogy mentek lehessünk a kísértések hatalmától! Józan-értelemre kell hát szert tennünk, ha a menyeyei Atya végtelen tökéletessége felé akarunk törekedni.

A józan-értelem az a ragyogó nap, melyet nem homályosíthatnak el a gyűlölet, harag, boszúállás, irigykedés, rágalom és a testiség szenvedélyeinek sötét fellegei, — hanem áttörve mindezeken — éltető sugarának melegével új életet támaszt még a halál honában is.

A józan-értelem, az a megvesztegethetetlen bíró, mely nem engedi magát megvakíttatni a végrehajtott tettek külragyogásaitól, hanem mindennek belbecsét, indító okát, a lélek és szív belvilágának működését tekinti s a szerint ítél . . . s gyakran, a hol mások gyaláznak: ő magasztal . . . a hol mások magasztalnak: ő az igazság villámaival sujt!

A józan-értelem hoszszu tüdő, bölcs, megbocsátó, másoknak javát akaró. Jól mondja a nagy apostol: a z értelmes ember érett tanácsokat szeret, igazán jár, elméjében bölcs, megtartóztatja beszédét,

lhosszú törővé lesz. ~~(Bizony)~~ ki eltér az értelem útjáról: meghal az!

Józan-értelemre tegyünk hát szert ai! oly felvilágosult józan-értelemre, minő a Jézusé volt. Minden tettünknek rugója az igazság legyen. Ne legyünk elfogultak se a személyek, se az eszmék iránt. Ne azt tekintsük, hogy ki, hanem, hogy mit mond? Ne a személy, hanem az igazság előtt hajoljunk meg.

Sem a vallás dolgaiban, se az események, vagy emberek megítélésében, sem semminemű dolgainkban ne hódoljunk vakon a mások véleményének; hanem öngondolkozásunkat, értelmünket is vessük latba, s ha így meggyőződünk az igazságról: kövessük azt, ha éppen kereszt lenne is a jutalom.

Mindazonáltal örködjünk magunk felett, nehogy az önbizottság határain átlépünk! Ne ítéljünk, mielőtt nem vizsgálódnánk, hogy ne ítéltesünk! Önbizottan ne kiáltsuk: jöhet-e valami jó Názáretből? előbb menjünk és lássuk; vagy a nagy apostollal: mindeneket megpróbáljatok és a mi jó azt megtartsátok.

Józan értelemre kell szert tennünk, mert ha értelmünk világa tiszta: úgy ránk zudulhatnak az élet zivatarjai, de le nem roskadunk; lábunk elé szőheti a hízélgés csábos hálót, de meg nem tud ejteni; jöhet a bűn bibor palástban öltözködve, megrakodva kincsekkel, de el nem tud csábitani; ránk menydöröghet a hatalom vészes haragja, de meg nem tud ijeszteni; oh, így igazságunk érzetében nyugodt lélekkel üríthetjük ki a méreg-poharat, mint Sókratés; becsületünk érzetében bátran megyünk a halállal szembe, mint Regulus; meggyőződésünket, hitünket, ha kell, vérünkkel fogjuk megpecsételni, mint Idvezitőnk.

És nem csak a nagyoknak, nem csak a vezetőknek, hanem magának a népnek is józan-értelemmel kell birnia: „jaj a népnek, mely irott törvényeket vakon olvas és némán engedelmeskedik!“)

Legyetek azért szorgalmasok a mi menynei ~~és~~ Atyánk hajlékának látogatásában. ~~Hallgassátok figyelmesen az Ur ígét, mert az evangélium világossága meg fog szabadítani a lelki sötétségtől; mindenek felett ne vonjátok el gyermekeiteket a tanító-intézetekből; ott élesedik az elme, mint a küszürü által a kard, melylyel a babonák és előítéletek szövédékeit szétvághatja, mint a gordiusi csómot a nagy hódító; ez az a szent kő, melyben a~~

~~szellem sugarai a tudományok melegétől felgyuladnak, hogy egykor nappá tömörüljenek össze a jövődő boldogságának világa felett; ez az a szent, műhely, hol ama szegletkövek foragatnak, melyen ama régen megígért Isten országa fog felépülni.)~~

Intve intelkek ai, hogy ti nem csak magatokért születtetek! tehetségeitekre igényt tart a haza, az emberiség! Józan-értelemre kell hát szert tennetek, hogy ne legyetek eszközei a pártérdekek hullámainak; józan-értelemre kell szert tennetek, mert ez parancsolja a keresztényi kötelesség; józan-értelemre kell szert tennetek, mert csak így nevezhetitek magatokat valódi keresztényeknek, mert csak így munkálhattak közre mindnyájan Isten országának mihamarábbi eljövételén! . . .

II. De a józan-értelem magára még nem elég! olyan ez szív nemesség nélkül, mint a sárba dobott gyémánt, melynek minden szépségét, minden fényét befödi a reá tapott iszap.

Mit érne a nap, ha átláthatlan sötét felhőkkel lenne mindig fődve?

Mit érne a folyam, ha csak forrásából merithetnénk tiszta, iható vizet?

Mit érne egy olyan szobor, melyen csak a fő lenne művészi kezek által kicsiszolva, a többi tagok pedig oly durvák lennének, hogy boszszankodással kiáltanánk fel szemlélésén: miért e gyönyörű fő ily durva testen?

Pedig ai! hányszor nem találkozunk az életben ily élő-szoborokkal? kiknek homlokukon a tudományak geniussa ragyog, de *de közel a gondolatok* keblök hideg és setét, mint a vakság éjszakája, melyben nem ragyog *elő, csak* a szeretetnek halvány csillagocskája sem, melyben nincsenek *nek, de* nemesebb emberi érzelmek; hanem a nemtelen vágyaknak hollóseregei, és a boszunak mérges viperái fészkelnek! *egy csöszs*

Oh, de az ilyen embereknek tudománya mit se ér! ember-telen szívöknek egyetlen egy tette: örök árnyat borít nagyságukra. Ime, ott van Könyves Kálmán, hazánk egykori nagy királya, ki tudományával korának századát messzre tulszárnyalja; de mint egy sötét éjszaka borítja el egy szivtelen tette az ő nagyságát. *minden,*

Ha magasztos eszméire gondolunk, ha boldogító törvényeit olvassuk — miként törle el a megrögzött babonáságot s a tűz-próbát —: mint egy gnyulodó angyal előáll egy öt éves ártatlan gyermek, kisütött szemekkel és jajgató ajkakkal s szemeinek üregei

s ajkainak zokogásai azt kiáltják: nagy király! ime — ez is a te műved!

Nem, nem ai! a józan-értelem, a tudomány, semmit se ér szivnemesség nélkül. A szivnemesség olyan, mint a kohó, melyben a nemes érczek megtisztulnak, nemesebbekké válnak.

És mi adja a szivnek ezt a nemességet? Semmi egyéb, mint a vallásosság! de az igazi vallásosság, mely a nemtelen érzéseket is nemessékké tudja változtatni, mely oly érzéseket tud a kebelbe oltani, hogy a gyűlölet szeretetté, a boszu megbocsátássá, az ellenségeskedés barátsággá válik.

Az igaz vallásosság oly szent érzelmeket tud fakasztani, mely megtanít: szeretni ellenségeinket; áldani azokat, kik minket áthoznak; jól tenni azokkal, kik gyűlölnék; imádkozni azokért, kik háborgatnak és üldöznek bennünket.

(Az igaz vallásosság megtisztítja a keblet a nemtelen földi vágyaktól s helyébe az erénynek és erkölcsösségnek fehér liliomait ülteti, melyeknek segélyével az Isten zsámolyához fölemelkedhetünk, ötet láthatjuk és vele beszélhetünk az imádság szent nyelvén: mert az Istent csak azok láthatják, kiknek szivök tiszta.

De a vallásosság nemcsak szivünknek nemesítője, hanem boldogságunknak is főalapítója.

Midőn az est hollószárnyait kiterjeszti s reánk borul a setétség, milyen jól esik tudnunk azt, hogy van egy mindenható szerető édes Atya, ki őrt áll mifelettünk és szeretetének jobb kezével átölelve tartja a nagy mindenséget a setétnek homályában is. Vagy pedig, midőn a nap fölkel hajnal-ágyából s bibor-palástba öltözködve föláll a bércek ormaira, milyen boldogító, milyen édes érzés zajong ilyenkor vallásos keblünkben, mert megtestesülve látjuk magát az Isten szeretetét.

Ti magatok mondjátok meg ai! lehet-e boldog az, kinek kebelében nem él a hit? Én azt mondom: nem lehet! birjon bár a föld minden tudományával és anynyi kincscsel, hogy Peru gazdagságában szegény legyen hozzá képest. A mi a valódi boldogságot adja, az: egyedül a hit!

Mi az, mi főntart a szenvedések sujtoló csapásai között, mi új erőt önt a csüggedt kebelbe s a fájó sebeket bekötözi a vigasztalás balsom-olajával?

Mi az, mi letörli homlokunkról jutalom nélküli fáradságos

munkánknak verejtékeit, — s a koldusnak is elviselhetőbbé teszi silány életét?

Mi az, mi a haldoklónak, az örök elválás perczeiben édes mosolyt idéz ajkaira?

A hit ez atyámfiai! a hit, mely bekopogtat, benyit az özvegyeknek, az árváknak, a szenvedőknek hajlékaiba s szeretetével átölelve, vigasztalólag mondja: a türöké és szenvedőké a menyneknek országa!

A hit az ai! mely leszál a haldoklónak ágyához és egy boldogabb újéletnek reményével biztatja: ember! ne félj a sirtóll! a sir egy újabb életnek ajtaja, melyen át egy boldogabb hazába juthatsz, hol az örökéletnek és örök boldogságnak részessévé leszel.

A hit tart fenn egész nemzeteket éppen úgy, mint egyeseket, mert a hit, a vallásosság a jobb érzelmek, az erkölcsök nevelője — melyek nélkül Roma megdül és rabigába görnyed.)

Hitet kell hát ker. ai! a tudmánynyal, a józan értelemmel párosítani, mert csak így lehet egység a szív és lélek között, s ez által boldogság, ha a szív épp oly nemes, mint a lélek.

III. Mondjátok meg ai! ha meglátnátok egy szép terebélyes fát, melynek ágai, mintegy lombsátor hajolnának szerte-szét és gazdagon megrakodva gyönyörű virágokkal, nemde így kiálnátok-e fel: milyen derék, milyen gyönyörű egy fa! De ha valaki ekkor megsugná tinéktek, hogy virágaiból sohasem fejlődnek gyümölcsök, hogy ez a szép fa gyümölcstelen, ugy-e? ekkor ezt mondanátok sohajtva utánna: milyen gazdagon gyümölcsözhetne, bekár, hogy mégis haszontalan!

Lám, ker. ai! e hasonlatban pálczát törtetek azok felett, kik mind az ~~lélek műveltségével~~ ^{a tudmánynyal} mind pedig a szív ^{ha az ember} ne ^{adja az} mességével birnak, de tehetségöknek gyönyörű virágai soha ^{a világoknál,} sem fejlődnek gyümölcsökké. És nagyon helyesen! mert mit ér ^{mind az a} tehetség, ha nem gyümölcsöző, ha nem nyilvánul tettekben? ^{mondat,} Tettek jellemzik a valódi embert! tettek nélkül olyan bármily ^{ha csak az} rendkívüli tehetséggel is — ^{szépséggel} ~~hogy a szentírás egyszerű, de velős~~ ^{szépséggel} ~~szavaival éljek~~ ^{szépséggel}, mint a véka alá rejtett gyertya. Mert ^{szépséggel} ha minden ember csak ^{szépséggel} önmagának születne, ha Istentől nyert tehetsége által egész életének tapasztalatait, vagy találmányait nem mondaná, nem mutatná másnak, avagy nem jegyeznél fel; őseitől

öröklött vagyonát, vagy saját szerzeményét csak önkényelmére fordítaná, nem gondolva közjó, emberiség, haza és semmi mással: ~~oh~~, ugy silány, együgyű, barom-életet élne az emberiség!

Lenne-e akkor tudomány? mely emberi hivatásunknak, ~~a tökéletesedésnek~~ — kikerülhetetlen eszköze — hiszen minden tudomány a századok tapasztalatainak ~~előadásai~~ ^{előadásai}, melyeket, az egyes ember ~~csak megért és szót ad azoknak.~~ ^{allaci a masinai?}

Födöttettek volna-e fel anynyi nagyszerű találmányok: ipar, kereskedelem, szóval mind azok, mik az emberi jólét előmozdítóí?

Tett volna-e akkor valaki nagy, nemes áldozatokat az emberiség s a haza szent oltáira?

Lenne-e kihez fordulniok az elhagyatott szegényeknek! a kik egyedüli reménységöket felebarátaik könyörületeségeikben helyezik.

De félre e sötét gondolatokkal! az isteni véghetetlen bölcsesség másképpen teremtette az embert: nagyra törő lélekkel felruházott s csak valamennyire teremtett kisebbekké az angyaloknál; dicsőséggel és tisztelességgel megékesített; kebelünkbe oltotta a jó és rossz tudását; megajándékozott szabadakarattal és értésünkre adta, hogy létünkre és tehetségünkre igényt tart a haza s az emberiség; jogokkal ruházott fel: urrá tett a föld felett! de ker. ai! a kiknek jogaik vannak, azok egyszersmind kötelezettségek alá is vannak vetve és pedig annál több kötelezettségek alá, mentől több joggal birnak. Avagy nem vagyunk-e kötelesek anynyi jótéteményekért, melyeket Istennek ingyen való keyelméből nyertünö: iránta háládatosak lenni, mint jó gyermekekhez illik? Nem vagyunk-e kötelesek azt imádni, parancsolatait hiven betölteni, ki létünk fentartója, sorsunk vezetője? Szülőink iránt, kik bölcsönk álmai felett örködtek, keblök melegén fölneveltek — nem vagyunk-e kötelesek hálás tisztelettel és szeretettel viseltetni? Felebarátaink iránt, kik közt vagyunk, élünk és mngunk; kik örmeink és fájdalmaink sorsossai: nem vagyunk-e kötelesek testvéri szeretettel viseltetni, mint egy Atyának gyermekei iránt? Hát kedves hazánk iránt, melynek ölelő karjai között élünk, melynek levegője táplál és nevel, hol szülőink, testvéreink, barátaink vannak vagy nyugosznak, hová anynyi édes emlék és anynyi remény csatol: nem vagyunk-e kötelesek önzetlen tiszta szeretettel és igaz hazafihoz illő áldozatkészséggel viseltetni?

Jogokkal vagyunk felruházva; de éppen ezzrt: kötelezettségeink

is vannak; s e kötelezettségeket tudtunkra adta Isten józan-értelmünk és a kijelentés által.

A kijelentés tanított meg, hogy azt a szerető édes Atyát, azt a mindenek felett örökös nagy Istent, ki anynyi mindennel megajándékozott: tiszteljük, szeressük és imádjuk; de nem „Uram, Uram!” kiáltásokban, hanem léleekben és igazságban.

A kijelentés tanított meg: tiszteljed atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy e földön és jól légyen dolgod.

A kijelentés tanított meg, hogy szeressük felebarátainkat, mint önmagunkat, hogy az éhezőknek kenyeret, a szomjuhozónak vizet adjunk.

Józan értelmünk sugalja, hogy a jót — ne a háláért, haszon, vagy más érdekért tegyük, — mert így tettünknek nincs érdeme, nincs becse.

Józan értelmünk sugalja, hogy hazánkat szeressük, tegyünk meg érdekében mindent, a mivel csak jólétét előmozdíthatjuk; mert az egyes nemzetek hazája csak külön tüzhelyei azon nagy nemzetcsaládnak, melynek neve: emberiség; s az ily egyes tüzhelyek jólététől és boldogságától függ az összes nagy család jövőjének üdve, vagy a kijelentés szavaival élve: az Isten országának eljövetele.)

Föl hát ker. ai! miveljétek lelkeiteket; nemetsítsétek szíveteket; a jócselekedetekben soha meg ne szünjétek; egyengessétek az Urnak utait; munkálkodjatok míg nappal van, mert eljő az éjszaka, melyen senki sem munkálkodhatik. Föl ker. ai! a nagy munkára, az emberiség jövő boldogságának megalapítására! Föl az Isten országa eljövetelenek létesítésére, föl minden egyes ember, ki magát kereszténynek nevezi! Szégyen és gyalázat arra, ki lomhán vesztegel, ki a néki adott talentumokat földbe ássa vagy véka alá rejti! de szálljon minden áldás és dicsőség azokra, kik az idők jeleit megértve, ernyedetlenül munkálnak az emberiség jövőjéért. Amen.

R é d i g e r G é z a.

Emlékjegyzetek nemzettségemről, tanulói s hivatalnoki életemből. *)

(Kovács István hátrahagyott kézírataiból.)

(Folytatás.)

VI.

Nagy események következtek gyorsan egymás után. A magyar és erdélyi országgyűlések kimondották Erdélynek Magyarországgal egyesülését — unióját, s a magyar miniszterium által Erdélybe küldött teljhatalmu országos biztos, Beöthy Ödön, 1848-ban december végén feloszlatta az erdélyi királyi guberniumot. Őt 1849-ben Csányi László váltotta fel, s ezt májusban Szentiványi Károly, ki még azon hónapban engemet hivatván magához, midőn nála, a gróf Bánfy-féle nagy házban volt szállásán megjelentem: „Erdély politikai új felosztása van szándékban“ szól hozzám, „s ez iránt tervet kell készíteni. Én a bizottságot a végett ki is neveztem már. Ön egyik tagja annak s egyszersmind előadó benne. Horváth István (zsákodi) az elnök közleni fogja önnel a követendő elveket, én csak kettőt említek meg, egyiket azt: az ország kevesebb számú kerületekre levén felosztandó mint most van, a felosztást úgy kell intézni, hogy mindenik kerületben a magyar népelem legyen a számosabb“.

„Ez“ — mondám — „lehetetlen, mert Erdélyben a többi elem öszszesen hétszernél is több a magyarnál — értem a magyart és székelyt együttesen, s legfennebb is csak a Székelyföldön eszközölhető, s oly kerületben, mely talán székelyekből és más népekből vegyesen alakítható“.

„Ez már baj“, jegyzé meg Szentiványi. „A másik, mit mondani akarok az: Erdélyen át Magyarorszáig egy vonalat kell kijelölni, hol mindenütt magyar lakik, s annál fogva a magyar mindig

*) L. Ker. Magy. I. füz. 34-ik l.

biztosan járhat-kelhet, a nélkül hogy más nép által akadályoztassék“.

„Ez is bajosan valósítható“ — lón észrevételem — „mert az országon keresztül sehol sincs a magyar elem szakadatlan lánczolatban egymással“.

„De“ — vága közbe — „gyarmatosítással ily lánczolat eszközölhető, ugy-e?“ — tevé kérdésbe.

„Az által gondolom igenis“ felelém.

„Ebben tehát nem lesz elháríthatatlan akadály“ — mondá egész biztossággal — „mert a kormány el van határozva az előforduló hiányt, hpl szükséges, gyarmatosítással kipótolni. Hol gondolja ezt ön leginkább kivihetőnek ?

„Talán Maros-Vásárhelyen innen Thorda s Kolozsvár felé“ — válaszolám.

„Igen jó“ — tevé hozzá — „mert a kormány előtt is ez a legkivánatosabb. Most már beszéljen Horváthtal“.

Május 14-én megtartottuk az első bizottmányi ülést. Következőkben az egész országnak 10—11 kerületre felosztása megállapított, a terv róla elkészített, s Herczeg Lajos, mérnök bizottmányi tag által a rajz is. Ehez azonban más dolgozatok is járultak, mert a kormány historiai leírást kívánt a fiskust illetett uradalmak-, fekvő jószágokról is. Én ezeket is mind külön megírtam ex actis, és előadtam a bizottmányban; s mihelyt a munkálat kész lett, azzal engemet Szentiványi teljhatalmu országos biztos Pestre küldött, hogy ott is a ministeri tanács előtt előadjam a szükséges felvilágosításokat s netaláni módosításokat szóval, irással megtegyem; mellém rendelvén Herczeg Lajos mérnököt, hogy az általa készített tervrajzot eshetőleg a változtatás szerint igazítsa.

Junius 20-ik napján az osztrákoknak magyarok ellen segítségükre jött oroszok már benn voltak Erdélyben; mert e napon betörték a tömösi szoroson is, a borgó-prundin még hamarább, sőt innen a magyar fegyveres erőt Dézsig visszszanyomták vala. Erről Szentiványi kétségkívül tudomással birt, mindamellet pozitív rendeletéből tárgyammal junius 21-én indulnom kellett Pestre. Szolnokig Biasini gyorskocsiján utaztam, onnan 23-án tovább Pestig gőzkocsin, miközben a czeglédi indóháznál sokáig kellett várakozni, mert Kossuth, országkormányzó, Czeglégen volt, s e vonattal akarván Pestre érkezni, rája kellett várakozni. Dél felé jött is Czegléről ki az indóházhoz, lóháton, fehér tollas kalappal néhány tiszt

kisérétével, s helyet foglalván a hosszú vonalon, ez gyorsan haladt a főváros felé.

Junius 24-én Pesten viradtam fel. Szemere Bertalan, belügyi s elnök miniszterhez voltam névszerint küldve, s Kemény Zsigmond báróhoz egyenesen utasítva, ki neki lelki testi barátja s akkor miniszteriuma mellett tanácsos is volt, hogy nála bemutasson; mit ő annál nagyobb készséggel tett, mivel már Kolozsvárt régebben literariai érintkezésben éltem vele. Szemere nagyon nyájasan fogadott; s átvevén tőlem a felosztási tervezetet járulékaival együtt s a hivatalos leveleket, értésemre adta, hogy a kormánynak szándéka lévén Magyarországot és Erdélyt négy katonai körre, kerületre (Circulus) osztatni, de úgy hogy Erdély ne külön, hanem Magyarországgal egyesített kerületet képezzen, már megtette rendeleteit, hogy a terv kidolgozására Magyarország vidékeiről küldjenek ahhoz értő megbízottakat; mihelyt ezek megjőnek, bizottságot alakítand belőlök, melynek tagja Erdély részéről én leendek; ennél fogva legyenek mérnöktársammal együtt várakozással Pesten.

Másod vagy harmad nap báró Kemény szállásomra jövén, értésemre adja, hogy a miniszterelnök, Szemere, engemet osztálytanácsossá nevezett ki a belügyi miniszteriumhoz, min maga is annál inkább örvend, mert így egy helyen fogunk hivataloskodni. Kineveztetésem hivatalosan is tudtomra adatik közelebbről, s közöltetni fog a hivatalos hirlapban is.

„Kineveztetésemet köszönöm a miniszter urnak“ mondtam Keménynek; „hanem a miniszteri rendeletnek számomra leendő kiadását s a hirlapi közlést róla kérem későbbre halasztani“.

„De miért?“ kérdi Kemény.

„Nevezetes okaim vannak ezt kérni“, felelék, „melyeket most nem közölhetek, de majd igen, s hiszem, helyeseknek fogja látni“.

Herczeg Lajos mérnök egy szálláson levén velem, s jelen e beszéd alatt, Kemény báró elmenetele után nem győzött eléggé csodálkozni szavaimon, melyeknél fogva egy ily szép hivatalba minél hamarabb beléphetésen kapva nem kaptam. Az eset tudva lön még az nap több erdélyiek közt, s mindnyájan úgy nyilatkoztak: halasztási kérésem nem volt okosság. Én okaimat előttök sem említettem. Ezek voltak ime:

Részemről a magyar forradalom szerencsés végkimenetelében eleitől fogva nem tudtam bizni; mert meg voltam győződve, hogy az ausztriai uralkodó ház mindent el fog követni, mit csak elkö-

vethet a magyarok legyőzésére; szükség esetében segítségül hívandja az orosz, ez pedig készséggel megadja azt ellenünk, kik közt lengyel csapatok harcolnak; sőt Magyarországon a lengyel Dembinsky, Erdélyben a lengyel Bem fővezérkedik, honnan legelőbb is gyaníthatta, hogy a magyar nemzet, ha mostani harczait siker koronázza, elébb-utóbb segítségére lennd a lengyelnek. Szintugy nem tudtam aztán remélni, hogy az egyesült osztrák-orosz haderőnek, s a hazában benn ellenségeskedő népeknek a magyar egyedül — folytonosan ellentállhasson. E nézetemben Magyarországon, Buda-Pesten megerősödtem, még inkább mint voltam az előtt, s a ministerium állandóságában kételkedtem.

Bukása hamarább békövetkezett, mint képzeltem. Junius 28-án Görgei Arthur fővezér a tulnyomó osztrák haderő ellenében Győrnél csatát vesztett, mit azon hozzáadással adott tudtára Kossuthnak, hogy nem reméli az ellenségnek ellentállhatni, s a fővárost ellenök védhetni; azért a kormány siessen haladék nélkül Buda-Pestről máshova vonulni. Ezen tudósítás és intés mindkét városban elterjedvén, ott leirhatatlan rémülést, zavargást, mozgást idézett elő. Kitől lehetett, igyekezett onnan minél hamarább távozni.

Bezeg most másként beszéltk azok, kik azelőtt kevés nappal hibáztatták, hogy a kínálkozó tanácsosi állomást azonnal nem foglaltam el. Milyen okosan tettem, ismételtetek, hogy magamat a ministeriumi hivatalnokok közé nem elegyítettem! Kivált Herczeg mérnök társam dicsérgetett azért, vádolta ellenben önmagát saját oktalanságáért; mert miután hallotta vala b. Keménytől kineveztetésemet, más nap hivatalért folyamodott a közlekedési ministeriumnál; most pedig megijedve a lehető kedvetlen következtől, lótot-futott, hogy kérévelét visszakaphassa, mit természetesen nem érhetett el, mindenkinek elsőbb gondja levén önmagáról gondoskodni, mint az ő folyamodványa hol léte után járni.

Látván a tömeges menekülést — Julius 2-án én is hazabocsátatásomat kértem Szemere miniszerelnöktől. „A körülmények” mondák „menynyiben én azokat láthatom, közelebről aligha engedik akár Erdélynek politikai kerületekre, akár Magyarországnak katonai circulusokra felosztását tárgyalás alá venni; de Kolozsvárt fogok lenni s ha velem parancsol, kész Buda-Pestre jöni.”

„Szolgálhatok valamivel?” kérdé borus kedélylyel.

„Ha Szolnokig magam s társam számára pár vasuti jegyet nyerhetnék, azt nagy köszönettel venném” felelék.

Töstént irván néhány sort, azt ezen utasítással adá át:

„Ezzel menjenek el Csány közlekedési minister urhoz, s ő intézkedni fog a többiről.“

Szemerétől eljövén, találkoztunk három kolozsvári kereskedővel, kik hasonlóan Erdélybe sietvén, vasutjegyekre kívántak szert tenni, mi nem sikerülvén, fogadott alkalommal szándékoztak hazajöni, s felszólítottak: nagyobb biztonság okáért utazzunk együtt. Reállottunk, s július 3-án odahagytuk Pestet. De már Szolnokon azt beszélték: az oroszok elfoglalták Debreczent s tán N.-Váradot is. Szolnokon innen nem csak azt híresztelték, hanem azt is: a kozákok már Arad felé száguldoznak. Második állomáson Szolnoktól tehát utazó társaságunk közt vitatkozás alá jött a kérdés: menjünk-e tovább vagy visszatérjünk Pestre, hol most biztonságot találhatunk, hir szállongván a sok jövő-menő futárok által, hogy Görgői keményen megverte az osztrákokat. Nem tudván megegyezni, szavazás alá bocsátottuk a kérdést; én utazásunk Erdély felé tovább folytatását sürgettem, de csak egyik kereskedő szavazván velem, s hárman ellenünk: visszaindultunk s július 6-án ismét Pesten voltunk.

Itt megtudtam, hogy Görgői július 2-án Komáromnál csakugyan szerencsésebben csatázott az osztrákokkal, mint június 28-án, annál fogva előnyomulásukat akadályozza, de a további sikerben nem igen bizhatni. Erről biztosan értesülve, más nap oda mentem, hol a ministerium üléseit szokta tartani, tudomást szerzendő a N.-Várad körüli eseményekről, hol ismét hitelesen értesültem, hogy N.-Várad niucs elfoglalva, s bátran átutazhattam volna rajta, sőt még most is átutazhatom, ha akarok.

Lehetőleg gyorsítani kívánván utazásomat, mivel a Szemerétől nyert vasutjegyek még tárczámban voltak: Herczeg Lajos társammal Csány közlekedési minister hivatali irodáját felkerestük, megkísérteendő: vajjon nem mehetnénk-e vasuton Szolnokig. Az előszobát teletömve találtuk várakozókkal, kik egymást ide-oda taszigálták, mindenik első ügyekezvén lenni a bébocsáttatásban. Én látván a körülményt, szólék távulról az ajtonállóhoz: „Mi ketten ezen társammal Erdélyből az ottani országos biztos által a ministeriumhoz lévén küldve, kérjük a minister urhoz mielőbb bebocsáttatásunkat; s ezt jelentse be“. Azonnal belépett s kijövén kérésünket mindjárt teljesülnöndőnek mondá, mihelyt a benn levő ur kijő. Ez hamar megtörténvén, mi léptünk be. Csány asztala mellett ült, de

izgatott állapotban. Átadván Szemere sorait, kéréim: mivel Kolozsvárra messzse kellene mennünk, ha lehetséges kegyeskedjék rendelkezni, hogy Szolnokig mehessünk vasuton.

„Bizony“ válaszolá, „Kolozsvár messzszecske van. Jól tudom, mert én is voltam ott (mint országos biztos); s tiszta jó szívvvel szolgálnék az uraknak, de lehetetlen, mert a kormány megkötötte kezemet, megtiltott minden személyszállítást a vaspályán; a vonatoknak csak álladalmi tehert szabad szállítaniok. Mindjárt megmutatom a kormány az iránti rendeleteit is.“

„Ne fáradjon azzal minster ur“ mondám, „mert hiszszük a nélkül is.“

„No de mivel szolgálhatnék egyébbel az uraknak“ kérdé.

„Más kérésünk nincs“ felelék.

„Van-e elégséges pénzük?“

„Van anynyi, menynyivel remélhetőleg Kolozsvárra juthatunk.“

„De barátim nem árt, ha valamivel több is lesz annál. Jelentsék ki nyíltan, menynyit gondolnak még szükségesnek, mert ez iránt rendelkezhetem.“

„60—60 forintot“ mondók, pénzzel el lévén látva Kolozsvárról eljöttünkkor.

Irván ő is néhány sort, utasita: „Vigyék el Vukovics Sebő, igazságügyi minster urhoz, itt és itt lakik.“

Vukovics lakán egy-két szobán áthaladván, azokat üresen kaptuk. Tovább egy ajtón benyitván, ő maga a szoba közepén állva bús képpel egy ifjuval, úgy látszott irnokával beszélt. „Bocsánatot kérünk minster ur, (az Excellentiás czim akkor nem járt) alkalmatlankodásunkért. Csány minster ur utasításánál fogva voltunk bátrak ide jöni, s künn senkit se találtunk, kitől valami értesítést nyerhettünk volna.“ S ekkor átnyujtám Csány sorait.

A szobában egy asztalnál és faszéknél nem volt egyéb, kivévéen elszagztatott papirdarabokat, melyek széthányva heverték. Az egész úgy nézett ki, mint a honnan minden értékest elhordtak, s a lakás is elmenő félben van. Egy ajtó még nyitva állott előttünk, melyen belől ismét kiürített szobában két nő tünt fel mindennapiasan öltözve, kisirt szemekkel s könnyeiket törölgetve zsebkendőikkel.

„Hisz az urak tulajdonképpen a belügyi ministeriumhoz küldettek“ ekképp szóla Vukovics felénk fordulva.

„Ugy van“ mondám. „Miképpen utasithatta tehát Csány az urakat hozzám?“

„Erről felvilágosítást adni nem tudunk.“

Most a minister az asztalhoz közeledvén: „Miféle dolog ez“ szóla boszankodva az ifjuhoz, „hogy itt se tentatartó, se egy darab papiros, mire írni lehessen, nincs. Hiszen ezeknek lenni kell itt utolsó pillanatig.“

Az ifju innen-onnan gyorsan hozza neki, s ő is néhány irt sorával tovább utasított bennünket: Budára Duschek pénzügyi ministerhez.

Átmenjünk-e oda, töltsük-e az időt az által is vagy ne? tanakodván társammal; a gondolat, meglehet, hogy a mostani bizonytalan körülmények közt még több pénz is szükséges lenne, átmenetelre birt.

Duschek pénzügyi minister, magas termetű férfiu, sétált egy tágas teremben, midőn hozzája bebocsáttattunk. Udvariasan, de komolyan fogadott. Látása meglepett engemet; mert mindazon hivatalnokot, kisebb nagyobb rangut, kikkel közelebbi napokban érintkezésbe jöttem, izgatottan, elszomorodva találtam. Duschek egészen nyugottnak látszott előttem, mintha körülé semmi rendkívüli nem történék. Megolvasván Vukovics czéduláját, mondá: „tessék keveset várakozni,“ szólítván egy hivatalnokot, s átadván neki a czédulát, meghagyá: „ez iránt rendelkezék rögtön.“

Az alig távozott s jött, midőn ismét egy mászt szólítván nevén, szóla átadván a czédulát: „ezen urakat vezesse le a pénztárba, s az irt összeg töstént fizetessék ki.“ Ki is lön azonnal fizetve: szép új Kossuth bankjegyekkel.

Duschek, mondák, a pénzügyi ministeriumnál oly pontosan vitetett mindent, hogy mindenféle működés minden nap ugy végeztetett ottan, mintha azonnal végvizsgálat alá kellene terjesztetnie.

Délután ismét utra készültünk. A kolozsvári nevezetesb két kereskedővel együtt szekeret fogadtunk, s julius 8-kán másodizben is odahagytuk Pestet.

E napon már maga Kossuth is Czegléden volt, menhelyet a ministeriummal együtt Szegeden keresvén.

Julius 11-én éjjel-nappal utazva — nem minden ijesztő jelenség nélkül megérkeztünk Kolozsvárra. Ugyanezen napon az osztrák hadsereg előcsapatja is bévonult — Budára.

Szentiványi országos biztos nem kevésbé vágyott, kivált most már vissza Magyarországba, mint mi vágytunk onnan Erdélybe;

s el is menvén juliusban, helyébe Boczkó Dániel jött, ki nem sokára terhes hivatalos állomásra rendelt.

A büntető országos feltörvényszék helye tudniillik Kolozsvárt vala. Ennek eleve többen kívántak tagjai lenni; de midőn az ellenség közelgett, némelyik közülök szabadságot eszközlött magának s kisorsult a városból; minek következtében Boczkó, országos biztos, julius 27-én a feltörvényszék birájává nevezett ki ideiglenesen, meghagyva írásban, hogy abban bírászkodni tartsam szoros kötelességemnek. A feltörvényszék elnöke Bethlen Pál, az ifjabb, gróf nem tartván immár se idő-, se czélszerűnek több ülést tartani, az országos biztos keményen parancsolta annak naponként tartását. Volt tehát még néhány ülésünk: az utolsó augusztus 14-kén, mert más nap, augusztus 15-én az oroszok megjelentek — Kolozsvártt.

VII.

Az 1849/10-iki magyar forradalom le vala győzve. A bécsi császári kormány Erdélyt úgy tekintette, mint meghódított tartományt s kénye kedve szerint bánt vele. Más politikai kerületekre osztotta. Más törvényeket, intézményeket, közigazgatásban, törvényhozásban más nyelvet — a németet — hozott itt gyakorlatba. Változtatás lön látható mindenfelé.

Erdély polgári s katonai főkormányzójává báró Wohlgemüth Lajos altábornagy neveztetett ki, melléje a polgári ügyek igazgatására mint császári teljes hatalmu biztos Bach Eduard, Bukovinä igazgatója rendeltetvén. Wohlgemuth oldala mellett volt még közvetlenül Glanz József, bécsi belügyministeri hivatalnok. Ezek szeptemberben Kolozsváratt lévén, azalatt a kolozsvári polgármestertől írásban azon utasítást vevém: ekkor s ekkor jelenjek meg említett Glanz urnál, a gróf Bánffy háznál; a hol megjelenvén, ezen kérdést tevő nekem: „Ön-e az a Kovács, ki a magyar országos biztos által országos ügyben a magyar ministeriumhoz volt küldve, s onnan visszajötte után a büntető feltörvényszéknél, mint annak tagja bírászkodott?“

„Én vagyok“ felelém.

„Ezelőtt a Kolozsvárt megjelent egyik politikai hirlap dőlgozó társa is volt. Ugy-e?“ kérdé tovább.

„Voltam azon lap mellett, melyet Méhes Sámuel, tanár, adott ki,“ válaszolám.

„Újünk le,“ mondá ekkor „mert több beszédem is van önnel.“
S ő helyet foglalt egy pamlagon, én égy széken.

Beszédét ezzel kezdé: „A kormánynak kívánsága, hogy itt Kolozsvártt egy magyar politikai hirlap adassék ki, mely nézeteit, intézkedéseit helyesléssel kísérje a magyar olvasó közönség előtt, s számítunk önre, hogy szerkesztését és kiadását elvállalja.“ — Itt elhallgatván; ilyenképpen nyilatkozám:

„Én tanulmányomnál fogva hivatalviselésre készültem; azt is viseltem huszanhat év óta, s annak éltem főképpen. Mellesleg voltam munkatársa is az érintett, hetenként két izben egy-egy iven megjelent lapnak is, de másokkal együtt, s ennél fogva az nekem kevés dolgot adott. De politikai hirlapnak szerkesztője lenni soha se kívántam s most annál kevésbé kívánhatom, mivel lehetőségesnek nem is látom.“

„De miért nem?“ kérdé.

Folytatám: „A szerkeztő mellett, akárki legyen az, segéd-dolgozó társaknak kell lenniök, kik czélszerű képzettséggel birnak, rokonelvűek, s kikben a szerkesztőség teljesen bizhatik. Ilyen pedig annál ritkább most Kolozsváratt, mert ki volt is, innen vagy önkéntes, vagy más oknál fogva eltávozott. Aztán elegendő olvasó közönséget se remélhetni, minthogy az ezelőtt nagyobb részint a nemességből telt ki, ennek jövedelme pedig jelenleg átaljában korlátoltabb semhogy keveset kivéve, hirlapokra is költhetne. A nemesek elvesztették jobbágyaikat, jobbágyi fekvőségeiket, s bennök elvesztették a munkásokat is, kik allodialis birtokaikat ingyen művelték s azok termékeit számukra betakarították. Ők ezelőtt mentesek voltak minden közteher hordozástól, most adót fizetnek ők is. E mellett sokan közülök, kivált vármegyéken javaikban teméntelen kárt szenvedtek a közébbi két év folytában. S ezen és több más oknál fogva egy erdélyi magyar politikai lap ha megindittatik is, fennállhatása, nagyon kétséges.“

„De“ szóla közbe „a kormány segíteni fogja.“

„A kormány“ jegyzém meg, „anyagilag segítheti; hanem szellemi tekintetben, alkalmas munkatársak előállításában bajosan. S nem hallgathatom el, hogy még elvi tekintetben is nehézségek fordulhatnak elő. Eddigi alkotmányunk idejében is a magyar hazafiak különböző politikai nézeteket, elveket vallottak, s egyik pártbeli a másik pártbelinek lapjába nem csak nem irt, de azt nem

is olvasta. Jelenleg pedig mindenki várva várja látni: vajjon a létező kormány az eddigi alkotmány terén marad-e vagy más uton és más irányban indul s halad.“

Alig ejtettem ki az utolsó szót, midőn Glanz indulatosan mondá:

„No már a volt magyar alkotmányról többé szó sem lehet. Azt a magyarok revolutiojokkal örökre eljátszodták; hanem,“ tevé hozzá csendesülten és hangsúlyozva—„kapnak mást, még pedig liberálisabbat mint a régi volt“.

„Ezen körülmény befolyással lesz minden esetre az inditatni szándékolt lapra“. Ez lön észrevételem a fennebbi nyilatkozatra. „Mert az olyanok is, kik kellő képzeltséggel illő díjazásért talán hajlandók lennének azt dolgozataikkal, benn mint munkatársak, künn mint levelezők segíteni, támogatni, alig ha előbb mint azt tennék, a lap politikai irányával kívánnak megismerkedni“.

„A tárgyról beszélünk még máskor. Most kérem a kir. lyceum nyomdájában készíttessen egy részletes előszámlát: menyenyiért nyomtatna éven át egy oly politikai lapot, melyent itt ezelőtt kiadni szoktak volt, s ha elkészül, holnap vagy holnapután hozza el személyesen hozzám“. Ezekkel bocsáta el Glanz.

A lapszerkesztés szóhajottének első pillanata óta el voltam határozva, arra semmi esetre nem vállalkozni; de magamra nézve tanácsosabbnak tartottam, előbb csak akadályokat, nehézségeket hozni fel mentségemre és csak utolsó esetben mondani ki positive a nemet; mert miután a forradalmi kormány megbízásaiban híven eljárta volt, ez az uralomra jutott kormánynál fel vala róva, s több róvásra alkalmat nem adni, érdekeben állott. Annálfogva megkészítettem a nyomdai számlát, melyet a nyomda igazgatója, Szentpéteri Imre, azon értesítéssel adott nekem át: „Még egy ily számla éppen most van nála készülöben; s ha megmondom, ki készíttette velem, ő is megmondja, ki készítteti és ki által a másikat“. Semmi okom nem lévén titkolózni, felelém: „Velem Glanz készíttette“; mire tüstént nyilvánítá: „a másikat pedig Bach készítteti Makoldi Samu által, ki kész is a lap szerkesztője lenni“.

„Annál jobb“ mondék, „s bizonyos lehet benne, hogy a hol tetetem, én is ajánlani fogom“.

Makoldi a forradalom előtt fogalmazó gyakornok volt a kir. kormányseknél és segédtárs a Szilágyi Ferencz által kiadott, politikai hírlapnak.

Harmadnap átadtam a nyomdai előjegyzéket Glanznak, ki ekkor csak anynyit mondott: „Estve szürkület után a lapkiadás tárgyában conferentia lesz a kormányzó jelenlétében s arra jelenjék meg ön is“.

September 24-én 1849-ben megtartatott az értekezet gyertyavilágnál a Bánfy-házban, jelen lévén Wohlgemuth polgári s katonai kormányzó, egy hadsegéde és még egy tábornok, Glanz és én. Tanácskozás tárgyául a nyomdai számla szolgált. Felvették azt részletenként, beszéltek rólok, s aztán rendre helybenhagyták. Én egy szót se szoltam; annál inkább elbámultam, midőn Wohlgemuth felém fordulva mondá: „Ezeket már hallá az ur, s igyekezzék, hogy így a lap minél hamarább folyamatba jöjjön“.

Akarja-e azt a kormány és miképpen segélleni vagy nem? erről se történt említés. Ugy látszott, ez urak szeretnék egy magyar politikai lap megjelenését, mely eljárásaikat helyeselve, ajánlja, dicsérje, de az ő hozzájárulásuk nélkül, legalább nyilt hozzájárulásuk nélkül, mintha a szerkesztőség mindent csak ön jószántából, ön erején tenne, s elve a kormány irányával tökéletesen öszhangzó lenne.

„Excellentiad engedelmével“ szólék tehát most, „némi kéresem volna“.

„Csak tessék“ mondá.

„A kiadatni szándékolt lap egészben kormánylap lenne-e, vagy csak kormány által segélyezett, de különben privát vállalkozási politikai lap? Ha kormánylap bár menynyire, ki lesz kormányképviselője a lap irányában, kitől és miképpen veszi annak utasításait a szerkesztőség, és ki lesz a vett és közlött utasításokért felelős mind fenn, mind alatt?“

Egymás szemébe néztek mindnyájan; de mindenik hallgatott, még Glanz is, ki mindenről eleget beszélt előbb.

„Ezekről köztünk nem volt szó“, eképpen szakasztá félbe a hallgatást Wohlgemuth, „de tisztában kell lennünk irántok; azért az értekezetet most bérekesztjük“.

Szétmenvén, Glanz meghagyá nekem: holnap 9 órakor ismét menjek hozzá. Nekem ugy tetszett: Glanz a közte s köztem folyt szóváltásokat nem közölte volt hiven Wohlgemuthal.

Másnap mihelyt beléptem irodájába, szólítván egy száz ot-tani hivatalnokot, Haupt Frigyest, ki most osztálytanácsos a belügy-ministeriumnál, Budapesten, ezen utasítást adá neki: „ezt az urat vezesse Bachhoz, s mondjon csak anynyit, hogy én küldöttem“.

Bach belmonostorutczaiban szállásán közönnyel fogadott. Kívánt a szóban levő lapszerkesztésre birni. Én azonban még több akadályt, nehézséget hordtam fel mint azelőtt, s kijelentettem, hogy egyáltalában nem érzem magamat képesnek a kormány igényeinek megfelelő lap kiadására. De úgy hiszem, találkozik más, ki arra képes és kész is lesz; sőt magam is nevezhetnék olyant“.

„Makoldi Sámuel“, felelék. „ő is mint én a kir. kormányzék mellett hivatalnokoskodott, s a Szilágyi Ferencz tanár által kiadott politikai lapnak segéd munkás társa volt. A magyar, latin, német, francia, oláh nyelveket nem csak érti, hanem beszéli is. Az oláh nyelvnek pontos ismerete pedig, mivel én éppen nem dicsekedhetem, hazánkban a mostani viszonyok közt egy lapszerkesztőnek igen nagy előnye s csaknem nélkülözhetlen kelléke“.

„Nem lenne tehát jó, hogy ön velem egyesülve szerkeszse a lapot“, kérdé.

„Nézeteink különbözők“, válaszolám.

„Hát egy melléklapot is indítani meg, melyek közül egyiknek ön, másiknak ő lenne szerkesztője“, kérdé tovább, mire azt jegyzém meg: „Részemről tanácsosabbnak tartom előbb csak egy lapot indítani meg, s csak ha ez czélszerűnek és biztosítottnak mutatkozik, lépni fel melléklappal“.

Ezzel vége lett együtti beszédünknek.

Következett nap ismét hivatott Glanz. „Beszéltem én is Bachchal,“ — e szavakkal fogadott — „s úgy látjuk, önnek csakugyan nincs kedve lapszerkesztőnek lenni. Azért nem is sürgetjük többet. Hanem: van e purifikálva ön?“

„Nem vagyok“.

„Igyekezék hát magát minél hamarább purifikáltatni, s ha purifikálják, adja tudtomra Szebenbe. Elég lesz egy pár szóval egy kis czédulán jelenteni, s azt itt a Districts-Commando hivatalos csomagába belé tenni Ott megkapom én, s gondunk lesz, hogy ön hivatalba jöjjön“.

Purifikáltattam; de vele soha se tudattam.

Egy kormány segélyezte lapot aztán csakugyan Makoldi Sámuel indított volt meg.

A purificationnak, mely akkor nagyban szerepelt, értelme az volt: ki a forradalom előtt királyi állami hivatalt viselt, s utána fizetést vett, és forradalom alatt a forradalmi kormánytól hivatalt

fogadott el, annak érdekében működött; megbízásaiban eljárhat. ezen cselekvényeiért mindennek igazolnia, tisztáznia kellett bizonyítványokkal magát arra kinevezett vegyes bizottság előtt, melynek elnöke egy őrnagy, tollvivője hadbíró; tagjai civilis, polgári rendbeli egyének voltak, de olyak, kik a császár iránti hűségökről a forradalom idejében is ismertettek. Nekem mint királyi kormány-széki hivatalnoknak az volt hibául feltudva, hogy egyik országos biztostól, Szentiványitól megbízatást fogadtam el Buda-Pestre; másiktól, Boczkótól birói állomást a büntető feltörvényszéknél. Mentésem lényege ebből állott: Én a mit tettem, az országos teljhatalmu biztosok positiv parancsolatjára műveltem; s ki a forradalom idejét átélte, tapasztalhatta, hogy egyes magyar embernek nem függött tetszésétől, tegye-e vagy ne, mit neki egy ily biztos parancsolt, hanem akarva vagy nem, tennie kellett. Egyebet azonban, mi a forradalmi kormánytól eredt ugyan, de nem parancsolva, mellőztem el, noha hasznomat czélozta. Beadott bizonyítványaim tanúsítják ugyanis, hogy Buda-Pesten létem alatt belügyministeriumi osztálytanácsosságra kineveztetésemet nem vállaltam el, mindez ajánlva ugyan, de elfogadnom parancsolva nem volt. Azt az igazoló bizottság előtt természetesen elhallgattam, hogy azért nem vállaltam, mert megtarthatni nem reméltem. Az oroszok Galicziából Magyarországra, Bukovinából, Oláhországból Erdélybe már át lévén kelve az osztrákok segítségére. Főterhelő ponttul ellenem a feltörvényszéknéli biráskodásom szolgált; noha csak közönséges vétkekre, büntettekre terjedt ki, és bemutattam Boczkónak hozzám bocsátott parancsát, Bethlen gróf elnöknek pedig bizonyítványát, mely szerint a biráskodásom ideje, tulajdonképpen néhány napja alatt ellátott pereknek semmi következése nem lett, azok nem levén elküldve az illető törvényhatóságokhoz. Ez ügyemben azonban nekem leginkább segített az, hogy Bertleff Mihálylyal és Némethy János-sal együtt biráskodtam. Ők mindketten kormányzéki valóságos titkárok voltak; a mellett Bertleff szász, Némethy magyar, de a hatalmas Józsika háznak régóta különös pártfogoltja. Ezen körülményeknél fogva őket kimélni kívánták; s mivel őket nem lakoltatták, engemet sem lehetett s november 15-ről 1849-ben megkaptam az igazoló bizottmány (Purifications-Commission) tanubizonyítványát, hogy a forradalom alatti magamviseletéről teljesen igazoltam, tisztáztam magamat, s az államhivatalban meghagyattathatom egész megnyugvással.

Már szeptemberben hat katonai vidékre (Militär-District) vala ideiglenes igazgatás tekintetéből felosztva az ország: károly-fejérvári, kolozsvári, rettegi, udvarhelyi, szebeni s fogarasi vidékre. Főparancsnok mindenikben egy-egy katonatiszt volt, mellé a polgári ügyek vezetésére polgári rendbeli vidéki biztos adatván, ez is és az is kellő hivatali személyzettel.

- (Vége következik).

A hitcikkek alakulásáról.

Nagy hiba volna azt gondolni, hogy a hitcikkek a keresztény vallás kezdete óta változatlanul állanak, s azon tanok, melyeket a keresztény egyház napjainkban a magáéinak vall, mind visszavihetők Jézusnak és az ő apostolainak tanításaira. A dogmák történetének tanulmányozása ellenkezőt mutat, s maga a katolikus egyház is kénytelen e tényt elismerni, ha nem akarja megtagadni saját létalapját, s nem akar lemondani arról, a mi, vagy a minnek magát tartatni kívánja. A katolikus egyház theologusai se tagadhatják, hogy a dogmák különböző s az apostoli korszaktól kisebb nagyobb távolságra eső időben alakultak. El kell ismerniök, hogy a Jézus Krisztus tökéletes istensége csak 325-ben a niceai közönséges zsinaton, a szentlélek tökéletes istensége 381-ben a konstantinápolyi zsinaton hirdettettek ki az egyházban; el kell ismerniök, hogy az eredendő bűnről szóló tantétel, melyet a karthagói zsinat 412-ben elfogadott, csak 431-ben, az efezusi egyetemes conciliumon lőn hivatalosan szentesítve, valaminthogy a purgatoriumról szóló dogma szintén csak a florenzi zsinaton, 1439-ben nyilvánított kötelező hitcikké s t. b. De szerintök ezen tényekből nem következik, hogy ezek a hitcikkek régebbi keletűek ne volnának, hogy azokat azért magok az apostolok ne tanították s az egész egyház ne vallotta volna.

A hitcikkek — úgy mondanak ők — csak azért hirdettettek ki nyilvánosan a conciliumok által, hogy meggyűsítsák az eretnekek kísérleteit. Ha az egyháznak egyik vagy másik tantételét nem támadták volna meg, soha se lett volna rá szükség nyilvánosan kijelenteni, hogy az a tantétel a keresztény vallásnak kiegészítő része; valaminthogy a közönségesen ismert s a hivek egyeteme által minden ellentmondás nélkül elfogadott hittételek ily innepélyes kihirdetésen nem is mentek keresztül. A conciliumok mindig csak azért ültek össze, hogy elenyésztessék azokat a nehézsége-

ket, a melyek az egyház tagjainak lelkiismeretét megzavarhatták volna, vagyis hogy kárhoztassák az eretnekséget, a mely itt vagy amott felemelte fejét az egyház tekintélye ellen, kérdésbe tette azt, a mi azelőtt közönségesen el volt fogadva vagy ellenkező magyarázatot akart adni annak, a min addig az egyház megnyugodott. Mimódon lehetett volna az egyháznak átok alá vetni ezeket az újításokat, ha nem állította volna szembe velök s nem erősítette volna meg ünnepélyesen azokat a tantételeket, melyeket az eretnekek meghamisítottak vagy félrelökni készültek? Erre volt irányozva a conciliumok működése a kath. theologusok szerint. Szerintök az egyház soha sem szentesített új hitzikkeket, hanem csupán megerősítette, emlékezetbe hozta azokat, a melyeket védelmébe kellett vennie. S így abból a tényből, hogy valamely hitzikk bizonyos időszakban lett hivatalosan kihirdetve, nem lehet azt következtetni, hogy az csak annak az időpontnak a szülötte.

I.

Ez az elmélet kétségen kívül igaz, a mennyiben tény, hogy az egyházi egyetemes gyűléseken csakugyan soha sem szentesítettek önkéntesen, saját kezdeményezésök folytán új tanokat s nem is magyaráztak addig egészen ismeretlen hitzikkeket. Ezt mi is elismerjük; elismerjük, hogy azokat a tanokat a hivek egy tekintélyes része, tán a többség, a mit egyébaránt nem lehet bebizonyítani, már a szentesítés előtt hitte és vallotta. De abból a körülményből, hogy azok a tanok már előbb el voltak terjedve, sőt éppen népszerűek voltak, hasonlóképpen nagy hiba volna azt következtetni, hogy azok úgy a mint vannak a kereszténység első korszakában már megvoltak. Abban a pillanatban, a midőn valamely dogma hivatalos szentesítést nyert, bizonyos értelemben már nem volt új; már átment egyfelől az alakulással, másfelől az elterjedéssel járó változáson is; de csak ritka esetben nem lehet feltalálni magát a forrást, a melyből eredett, a mely semmi esetre se megy fel az őskeresztény egyházig, gyakran csaknem egykoru magával a szentesítési ténynyel.

A szentháromság tanu a maga közönségesen ismert formájában nem elébb mint 381-ben a konstantinápolyi oeconomicum conciliumon lön hivatalosan megállítva. Legalább ezzel a körülírással egyetlen egyházi irónál sem lehet azt megtalálni a megelőzőtt három század alatt, jöllehet már jóval előbb alakuló félben volt.

A kiindulási pont erre nézve mindenestre a keresztelési formulában, az atya, fiu és szentlélek nevében keresendő; de egy száznál több eltelt, mielőtt az emberek bár szükségét látták volna annak, hogy ezen hármias istenség természetéről és egymáshoz viszonyáról magoknak valamely fogalmat szerezzenek. A kik a bölcsészeti iskolákból kikerülve, hitelveiket az elmélet magaslatára kívánták emelni, azok kezdték figyelmöket először e tárgyra fordítani s azok is csupán az atya és fiu, azaz az Isten és Jézus Krisztus közötti viszony meghatározásával foglalkoztak. Igaz, hogy Justin martyr, a ki úgy látszik első volt, a ki a ker. vallásból metaphysikai tantételeket akart csinálni, azt mondja, hogy a hit alapja az Istennek, az ő fia, a Jézus Krisztusnak és a szentléleknek imáadásában áll; ¹⁾ de ő is egyfelől inkább az atya és fiu közötti viszonyt foglalkozik; a szentlélekre ellenben nem sok figyelmet fordít; másfelől nem csak hogy a fiut az atyának alárendeli, tehát távol van attól, hogy a két személyt egymással egyenlővé tegye, hanem e mellett midőn ő is elfogadja azt a nézetet, hogy az ige öröktől fogva az Istennél volt, [egszersmind határozottan kifejezi azt is, hogy az ige, mint külön személy csak akkor kezdett létezni, midőn Isten azt a világ teremtésére előszólította. ²⁾ S éppen ezt a tantételet átkozta el a niceaei egyetemes zsinat.

Alexandriai Clemens hasonlóképpen úgy gondolkozik mint Justin. A logos szerinte is öröktől fogva megvolt az Istennél, mint az Isten bölcsesége. Onnan azért jött ki, hogy a világ teremtője legyen. Azután ő maga magát állította elő és a Jézus személyében megjelent a földön ³⁾.

De ha még távol is voltak ez időben a szentháromság tanától; már oly irányt vettek, a mely szükségképpen e tanra kellett hogy vezesse az embereket. Egyfelől a kereszténység megalapítója iránt érzett tisztelet nem nyugtathatta meg a hiveket azzal a tanal, mely a fiut alárendelt helyzetbe tette az atyával szemben. A világ teremtője, a ki egszersmind az üdv eszközlője is volt, nem lehetett más, mint maga az Isten; a keresztény érzület ellenállhatatlanul erre a felfogásra vezette a hívőket. Másfelől ez a felfogás ugyszólván, szükséges volt azért is, hogy ez által a keresztény vallás határozottan meglegyen különböztetve a gnosticistustól és a

¹⁾ Justini martyris opera, Paris 1615, in fol. p. 60, B—D. — ²⁾ Justini martyris opera p. 44. — ³⁾ Clementis Alex. opera. Paris 1641. p. 62. B. 102; D. 553, A; 547, D; 704, C; stb.

neoplatonismustól. A gnostikusok szerint a demiurg hasonlóképpen egy alárendelt isten volt és az idvesség szerzője is a fő Istentől különböző isteni lény volt. A neoplatoni bölcsészet szintén egy alsóbb rendű istennek tulajdonította a világ teremtését. Hogyan maradhatott volna tehát a kereszténység ezen fontos kérdésre nézve ugyanazon állásponton leghatalmasabb két ellenfelével? Ezt megengedni nem lehetett és a niceai zsinat atyái ennél fogva határozottan visszautasították egy első és egy másodrendű isten fogalmát, szakítottak az alárendelés tanával és kimondották, hogy a fiu nincs alatta az atyának, hogy a fiu és az atya egy lényegűek, s a két személy mellett is, az isteni méltóságra nézve egymással teljesen egyenlő egy és ugyanaz az Isten.

Meglevén ez állítva, most már az a kérdés állott elő, hogy mi hát a szentlélek? Az atyánál és fiunál alsóbb istenség-e? Ugy de ez által ismét visszaesnek az isteni lények rangfokozatának általok már elítélt tanába. Nem volt tehát mit tenni, mint kimondani, hogy a szentlélek is az istenség harmadik személye, a mit aztán a konstantinápolyi zsinat 381-ben a maga symbolumában ilyen formán egészített ki: „a szentlélek az atyával és fiuval egy és azokkal egyformán imádandó“.

A szentháromság tana eszerint elég hosszú idő alatt és elég jelentékeny változásokon keresztülmenve, végre mégis meg lőn állítva; azonban még most sem volt elég határozottan körülírva s egész a hatodik századig kellett várni, míg e tan teljes és végleges formát nyert abban az okmányban, a mely közönségesen az Athanasius neve alatt ismeretes.

A hitczikkek alakulása módjára nézve egy más tant is felhozhatok, például a purgatoriumról szóló tantételt, a mely legelőször 1439-ben a florenczi zsinaton hirdettetett ki ¹⁾. Bizonyára, hogy ez a dogma sem soroztatott egy önkényes mozgalom vagy ujitási viszketeg következtében a hivatalosan megállított hitczikkek közé; a florenczi zsinat semmi egyebet nem csinált, minthogy formát adott annak, a mi már századokkal azelőtt megvolt. A keresztények kivétel nélkül hitték akkor és még azután is hosszasan, hogy a lelkek miután a testtől elválnak, a purgatoriumba jutnak, hogy ott megtisztittassanak azoktól a megbocsátható bűnöktől, a melyeket a földön elkövettek és a melyekért itt még nem szenvedték ki a büntetést és hogy ezen kint meg lehet kevesbiteni, a

¹⁾ Hardouin, Concilin t. IX. p. 422.

gyötrelem idejét meg lehet rövidíteni az élőknek könyörgés, böjtölés, alamizsna-osztás vagy más érdemes cselekedetek által, mindennek felett pedig a halottakért tartandó misék vagy indulgentiák által. De azért nem kevésbé igaz, hogy ez a hitcikk is lassanként, számos változásokon keresztülmenve formálódott ki. A történelem mutatja annak főbb mozzanatait.

Ha nem csalódom, legelőször a Clemens homeliáiban van emlékezet bizonyos tüzről, a mely megtisztítja és megszenteli a lelkeket ¹⁾). Alexandriai Clemensnél ez az elv valamivel kifejezettebben, de még nála is nem elég világosan fordul elő. „A tűz — úgy mond ez, — a bűnösnek nem csak testét, hanem lelkét is megszenteli. Nem azt a vad lángot értjük, a mely emészt és pusztít, hanem azt a szellemi lángot, a mely áthatja a lelket, midőn ez ama tüzen átmegeg ²⁾). E kifejezésben valószínűleg Pál apostolnak eme szavaira van az említett író vonatkozással: „Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Hogyha valaki épít a fundamentumra aranyat, ezüstöt, drágaköveket, fát, szénát, pozdorját: mindennek munkája nyilván leszen; mert a nap megmutatja; mert a tűz által megjelentetik; és mindennek munkája minemű legyen, a tűz megpróbálja. Ha kinek munkája, a melyet épített, megmarad, jutalmát veszi; a kinek munkája megég, kárt vall; ő maga pedig megtartatik, de úgy mint tűz által“ ³⁾). Mit akar az apostol ezzel mondani? Kétségen kívül azt, hogy az ember munkájából s egész életéből csak annak van az idvesség tekintetéből valódi becse, a mi őszhangban áll a hit fejedelmének s az idvesség szerzőjének tanítása szellemével. De a képes kifejezést később betűszerinti értelemben vették és azt hitték, hogy a keresztényeknek, vagyis azoknak, a kik Krisztust tartják fundamentumokul, bűneiktől tűz által kell megtisztulniok. Így értelmezte azt Alexandriai Clemens s Origenes hasonlóan ezt a magyarázatot fogadta el; sőt ez tovább ment az apostolnál; mert ki-mondotta, hogy az idvezülendőknek szükségképpen át kell menniök ezen a tűzön, mely a fát és pozdorját, szóval minden emberi fogyatkozást porráéget. S ennek a próbának az apostolok szintugy alá kell hogy vessék magokat, mint más keresztények. De Origenes szerint ez az utolsó ítéletkor fog bekövetkezni, mikor a tűz megemésztí a világot, a nélkül, hogy ez által a dolgok lényege megsem

¹⁾ Homiliae Clement, IX, 13. — ²⁾ Alex. Clemens Stromates, VII, 6; Paedagog, III, 9. — ³⁾ 1. Kor. 3, 11—16.

misülne ¹⁾. Ezt a tant, a melyhez Origenes sem maradt mindvégig hű; mert egy más iratában boldogoknak nevezi azokat, a kiknek nem lesz szükségök erre a tűzkeresztségre ²⁾; később eretnekséggel bélyegezték, jóllehet azt egyenlően vallották olyan egyházi atyák is, a kik teljesen igazhitűeknek tartattak, jelesen Methodius is ³⁾. Nys-sai Gergely pedig még tovább ment s azt tanította, hogy ebből a tisztító tűzből még a gonoszok is mint szentek kerülnek ki ⁴⁾. Ambrosius szerint ellenben csak a könnyebb bűnöktől lehet a purgatoriumban megszabadulni, s ez csak az igazakat teszi méltókká arra, hogy a paradicsomba juthassanak ⁵⁾.

Egyébaránt az egyházi atyák mindnyájan, mint Origenes és a mai görög egyház ⁶⁾ ezt a tűzpróbát az utolsó ítélet napjára teszik és csaknem mindnyájan abban a hitben voltak, hogy az a tűz, mely a lelkeket megtisztítja ugyanaz lesz, mely a világot megemészti, jobban mondva átalakítja, hogy ez a boldogok lakhelyétől szolgálhasson ⁷⁾.

Egyedül Tertullian volt más véleményben ezen tisztítási műfolyam idejére nézve. Ő azt állította, hogy ez a pokolban a halál és feltámadás közötti idő alatt megy végbe ⁸⁾. Ez a vélemény, melynek később uralkodóvá kellett lenni, hosszu időn át nem bírt pártolókkal. Augustinus elevenítette azt fel s állította valószínűnek. „Nem lehetetlen, mondja egy későbbi iratában, hogy a hivek, miután átmentek a tisztító tüzen s azon arányban, a mint a földi, mulandó jókhoz kisebb nagyobb mértékben ragaszkodtak, rövidebb vagy hosszabb ideig szenvedtek, a más életben idvességre juthatnak. Ha ez így van-e, mindenki megpróbálhatja ⁹⁾).

A mit a hippoi püspök valószínűnek tartott, tanítványai mint bizonyost fogadták el. A 16-ik évszáz kezdetén a purgatoriumról szóló tan valóssággá lett, és Cäsarius kimondotta, hogy azoknak, a kiknek jelentéktelenebb bűneik vannak — peccata minuta — hosszu időn keresztül kell kinoztatniok a tisztító-tűzben, hogy örök boldogságra juthassanak; ellenben azok, a kik főbűnököt — pec-

¹⁾ Origenes contra Celsum, V. 14 és 15. In Exod. homil. VI, 4; In Ezechiel, homil. I, 13. — ²⁾ Origenes, In Jerem. homil. II. — ³⁾ Photius, Biblioth. 234. — ⁴⁾ Gregoire de Nysse, Oratio pro mortuis dans ses Opera t. II. p. 634. etc. — ⁵⁾ Ambroise, Expositio in Ps. CXVIII. Sermo 3, cap. 14 etc. — ⁶⁾ Macaire, Theologie dogmatique orthodoxe, trad. franc. Paris 1860. t. III. p. 718. — ⁷⁾ Haag, Hist. des dogmes chretiens, t. II. p. 824, note I. — ⁸⁾ Tertullien De anima, 58. — ⁹⁾ Augustin, Enchiridion ad Laurentium, 18.

cata criminalia sive capitalia — követtek el, nem érdemesek arra, hogy a tisztító tűzön át is — per purgatorium ignem — életre jussanak, azok halálokkal az örök tűzre vettetnek ¹⁾. Nagy Gergely teljesen egyetértett Cäsariussal ²⁾ és ez a tan a villám gyorsaságával terjedett el a latin egyházban.

Ugyanezen idő alatt kifejlődött ezen tan másik része is, értem azt a hitet, hogy a lelkek gyötrelmét a tisztító tűzben meg lehet rövidíteni és kevesbitni az élőknek érdemes cselekedetei által. Az a gondolat, hogy az élők könyörgése és áldozata hasznos a halottakra nézve, régi az egyházban. A második évszázban az urvacora kiszolgáltatásakor a halottakért szintugy imádkoztak, mint az élőkért. Igaz, hogy ezzel csak annak a hitnek akartak kifejezést adni, hogy az egyház tagjai egymással szakadatlan szellemi közlekedésben vannak akár a földön legyenek még, akár már innen elköltöztek. Ezt bizonyítja az is, hogy a vértanukért is könyörögtek, pedig nem lehet feltenni, hogy ezekre nézve az élők könyörgését hasznosnak tartották volna, miután a vértanukra nézve általános volt az a hiedelem, hogy ők haláluk után azonnal részesei lesznek a menyeyei boldogságnak. De már Tertullian, csaknem minden orthodox-tan atyja, azt tartotta, hogy az élők könyörgésének nagy eredménye van a halottak állapotára, s kötelességeül tette az özvegy nőknek, hogy elhunyt férjök lelkeért imádkozzanak, s azoknak nyugalmát kérik. ³⁾ Ez volt még ekkor az uralkodó vélemény. Augustinus, ki megsértve látta lenni a martyrok emlékét, ha érettök is imádkoznak és a ki helyesebbnek találta, hogy az emberek őket inkább segítségül hívják s magokat kegyökbe ajánlják, ⁴⁾ nem vonta kétségbe, hogy az imák, alamizsnálkodás s más egyházi ceremóniák a halottak érdekében ne bírnának befolyással arra, hogy az Istent könyörületesebbé tegyék, mint vétkeiknél fogva megérdemelnék, a minnek bizonyosságául ő is azon régi gyakorlatra hivatkozott, mely szerint az urvacora kiszolgáltatásánál szokásban volt imádkozni a halottakért; ⁵⁾ de a mely szokásnak eredeti jelentőségét már ő nem értette.

¹⁾ Cesaire, homil. VIII. 3, dans la maxima bibliotheca Patrum, Lugduni t. VIII. p. 826. — ²⁾ Gregoire le Grand, Dialog. lib. IV. Cap. 39 és 40. —

³⁾ Pro anima ejus orat et refrigerium interim adpozulat ei, Tert. De monogamia, 10. — ⁴⁾ Augustin, Sermo CLIX, I. — ⁵⁾ Augustin, Sermo CLXXII, 2.

Ettől a pillanattól fogva a könyörgések, az érdeemes cselekedetek, a misék eredményében való hit, az elhunytak túlvilági állapotának könnyebbé és jobbátétele tekintetéből elterjedett a nyugoti egyházban s csakhamar közönségessé lön. Így fejlődött ki fokozatosan a purgatoriumról való hitczikk, a mely aztán végképp megállapított.

A mint mondtuk azonban a purgatoriumról szóló tan is több század eltelte után nyerte meg azt a hivatalos formát, a melylyel ma bir az egyházban s igen valószínű dolog, hogy annak ünnepélyes megállítást az a körülmény tette szükségessé, melynélfogva a florenzi zsinaton kifejezést kellett adni a nyugoti és keleti egyház közötti különbségnek, e nélkül meglehet, hogy még egy jó darabig nem emeltetett volna kötelező hitczikké, hanem megmaradott volna közönséges néphitnek, miután anynyi áll, hogy ez a hit a társadalom minden osztályában már el volt terjedve. Abból a körülményből azonban, hogy a florenzi zsinat e tan kihirdetésével csak a már létező tannak adott kifejezést, a világért sem következik, hogy az az apostoli korszakra visszavihető volna és hogy az nem fokozatosan fejlődött ki, támogattatva a közönség babonás hiedelme által.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy mindazok a dogmák, a melyek nem találhatók fel közvetlen a Jézus tanításában, mint a purgatoriumról szóló tan is, nem birnak egyetemességgel, azokat nem csak hogy az egész egyház, de még egy nagyobb töredék sem fogadta el soha ellenmondás nélkül. Az ilyen dogmák legnagyobb részét eleinte a kereszténységnek gyakran igen is kis töredéke fogadta el s kihirdetésök magokban a zsinatokban mindig éles összeütközésekre adott alkalmat. Ezekről az ellenmondásokról, meg hasonlításokról eléggé meggyőződhattünk azon két új tan megállítása alkalmából, melyeket a közelebbi években emelt a latin egyház kötelező hitczikkei sorába, s hogy ezen két új tannak kikirdetése élesebb surlódásokra, hevesebb összeütközésekre nem adott alkalmat, azt azon miveltségnek köszönhetjük, a melyre az emberiség eljutott. De lett legyen bár heves vagy gyenge az az összeütközés, mely ezen dogmák megállapításánál létrejött, az a rész, mely azokat elfogadta, többnyire győzelmes maradt; mivel azt az irányt követték, melybe őket az eszmék általános áramlata hajtotta.

II.

De nem áll az is, mintha az egyház által kihirdetett tantételekre azért lett volna szükség, hogy az orthodoxia által eretnek-

séggel bélyegzett ujitásnak ezekkel ellenálljanak; mert az ujitók tulajdonképpen soha sem azok voltak, a kiket eretnekséggel vádoltak, hanem ellenkezőleg mindig azok, a kik magokat orthodoxoknak tartották. Ez az elmélet, igaz, ellenkezik az eretnekségről való régi, közönséges fogalommal; de annak igazságát történeti tények bizonyítják.

Az egyház tanítása szerint eretneknek neveznek egy olyan ujitót, a ki általánosan elfogadott hittételek ellen kikelve, azok helyébe addig ismeretlen hittételeket akar tenni. Így határozták meg az eretnekséget már Ireneus és Tertullian is. „Hogyan létezhetne az igaz tan előtt az eretnokség — mond ez utóbbi — midőn minden dolognál az igazság megelőzi a képzeletet, mint a test a maga árnyékát? Minő tévedés azt gondolni, hogy az eretnokség megelőzte az igazi tant, mely éppen azt mutatja meg nekünk, hogy mi az eretnokség, hogy azt kikerüljük.“¹⁾ Szerinte, valamint később az egész katolikus egyház szerint megdönthetetlen elv az, hogy az igazság kezdettől fogva létezett, és a tévedés mindig későbbi keletű. Isten — úgy mondanak ezek, — előbb mindig a jó magot hinti el, s azután jön el az ördög, hogy a jó mag közé konkolyt hitsen.“²⁾

Ez a nézet azonban, melyet inkább csak az együgyü kegyesség, mint maga a szükség támogat, nem állja ki a próbát. Nem is tekintve egyfelől a gnosticizmust, a mely tulajdonképpen nem is számítható az eretnek tanok közé, mert csak azon kor theosophikus irányának képviselője, nem tekintve másfelől azokat a felekezeteket se, a melyek a 16-ik évszáz óta a keresztény egyházban egészen más elvekre fektették a magok hitczikkeiket, mint a katolikus egyház, hanem egyedül csak azokra a meghasonlásokra fordítva figyelmünket, a melyek magában a kath. egyházban felmerültek, míg a dogmák, egyházi fegyelem és szertartások kérdésében arra a megállapodásra jutottak, a melyet ma abban szemlélünk, látni fogjuk, hogy az eretnekek, távol attól, hogy ujitók lettek volna, ellenkezőleg mindig a régi hit mellett vívtak, szemben azzal az új iránnyal, a mely az egyházban érvényre jutni igyekezett, midőn ez a nép babonás felfogásainak engedve, maga kívánt azoknak zászlóvivője lenni. Valóban az ujitó mindig a volt a két ellenfél közül, a ki magát a régi szokások és megállított hittételek védel-

¹⁾ Tertullian, De praescriptionibus. 29. ²⁾ Tertullian ibid. 31.

mezőjének tartotta; s a védelmező az, a kit eretnekséggel vádoltak s üldöztek, mint új tanok terjesztőjét. Következőleg, ha igazságosok akarunk lenni, meg kell cserélnünk az ítéletet s az elnevezéseket, a melyek eddig az egyházban gyakorlatban voltak.

A hittan mindig változott; mert a hitczikkeket mindenik korszak a maga felfogásához alkalmazza s így azok bizonyos értelemben folytonos fejlődésben vannak. Az új fogalmak néha csak természetes következményei a régebbieknek, máskor ismét azoknak kiigazításai, azon állásponthoz képest, melyet az egyház az újabb lelki szükségekhez mérten el kell hogy foglaljon. Egyik esetben úgy, mint a másikon az egyház mindig előre haladott, kiegészítvén, vagy helyreigazítván a maga hittételeit, mi közben aztán eretnekséggel bélyegezte azokat, a kik oly hittételekhez ragaszkodtak, a melyek szerinte már nem elégitették ki a lelkeket s a melyeket ennél fogva a maga részéről is téveseknek talált.

Gyakran hallhatni, hogy az eretnekeknek csaknem mindig igazok volt az egyházzal szemben. S ebben van is valami igaz. Miután ugyanis a mozgalom rendesen az eredeti kereszténység hamis felfogásából származott, mentől tovább haladott, annál több téves magyarázatot nyértek a mester szavai; már pedig a ki a maga következtetéseit hibákkal teljes előzményekből vonja le, igen természetesen, még inkább eltávozik az igazságtól. Az eretnekek ennél fogva, a kik hívek akartak maradni a már megelőző hitelvekhez, éppen ezért aránylag kevesebb hibát követtek el, mint az egyház, a mely a régi hitelvekhez folytonosan újabb nézeteket csatolt. Azonban a dolgot más oldalról tekintve, el kell ismernünk, hogy az egyház következetesebb volt, legalább — a tévelygésben; mert végre is az egyház nem tett egyebet, minthogy tovább haladott azon az uton, mely már előtte meg volt verve; az eretnekek ellenben azt kívánták, hogy a kereszténység álljon meg, tehát mondjon le a haladásról, az életről. Kétségen kívül nagy hiba, hogy az irány, melyet a kereszténység az első pillanattól fogva maga elébe vett, nem az volt, a mely leginkább megegyezett volna az alapító tanításával. De az egyház nem tudott jobbat választani; mert nem volt elég szabad s nem tudott feljülemelkedni azon idő befolyásán, a melyben élt. Egy más alkalommal talán erre a tárgyra még visszatérünk; jelenleg elégnék tartjuk annak a történetből léendő kimutatását, hogy az eretnekeknek nem volt egyéb céljuk, mint megvédeni a régi hitelveket azon újabb hitelvek ellenében, a me-

lyeket az egyház, engedve a viszonyok kényszerűségének, felállított, vagy amazokból kifejtett.

Az áriánusok — például — azt állítván, hogy a Krisztus első a teremtmények között mind az idő, mind a méltóság tekintetéből, ezzel a nézetökkel a világért sem állítottak fel valamely új tant, hanem egyszerűen csak meg akarták tartani azt a hitet, melyet szent Pál, ¹⁾ az apostoli atyák ²⁾ s az egész ker. egyház vallott a harmadik évszáz közepéig. Ez utóbbi állítás igazolásáért nagy köszönettel tartozunk magoknak a katolikus theologusoknak is, mert Bayle szerint P. Petau és de Huet is ugy nyilatkoznak, hogy „az atyák legnagyobb része a niceai zsinat előtt még oly homályosan beszélnek a szentháromságról, mintha mindnyájan áriánusok lettek volna.“ ³⁾

Lassanként azonban a keresztény kegyesség az idvezítőből hova-tovább magasabb eszményt kívánt magának formálni. Rövid idő mulva nem elégítette ki az embereket az, hogy Jézus Krisztus második Isten. A vallásos érzés azt kívánta, hogy a Krisztus az Istennel egyesíttessék; de nem valamely alárendelt helyzetben. Különbben is egy második isten fogalma nagyon is pogányos volt. Plátonál is előfordulnak a fiu-istenek s ő is ezeknek tulajdonítja a látható világ-teremtését, éppen ugy, mint a keresztények Krisztusnak. Hogyan, s a világegyetem teremtője, az üdv szerzője ne lenne több egy alárendelt istennél, mint a Philo igéje és a Plato fiu-istenei? E gondolatot a keresztények nem hordozhatták el; szerintök Krisztus nem lehetett más, mint maga az Isten; de azért nem kevésbé fiu, csakhogy teljesen egyenlő az Atyával.

Ily érzelmek uralma alatt, mi volt természetesebb, minthogy a régi nézet, mely a fiut az atyának alárendelte, a mely az idvezítőben csak egy második, egy teremtett Istent látott, ugy tűnt fel a keresztények előtt, mint a mi lealázza az idvezitőt s kisebbségére van a kereszténység isteniségének, valamint magának a ker. hitnek. Azok, a kik ezt a régi hitnézetet fenn akarták tartani, midőn már egy sokkal megragadóbb s nagyobb tiszteletet gerjesztő hitnézet kezdett uralkodóvá lenni, végre gyűlöltekké lettek; ugy kezdették őket tekinteni, mint a vallás titkos ellenségeit, ugy bántak velek,

¹⁾ Csel. XIII, 33; Róm. VIII. 29. Kol. I. 15. Zsid. I. 6. — ²⁾ Ignatii Epistola ad Magnesios 6. et 7; Hermae Pastor lib. III. Similit. 9. §. 12. -- ³⁾ Bayle, Nouvelles de la Republique des lettres. 1865, juelles §. 7.

mint eretnekekkel, átok alá vetették s a mi nem sokkal előbb még igazhitűség volt, most veszélyes és büntetésre méltó tévelygés lett.

Kik voltak tehát az ujitók? Minden bizonynyal azok, a kik Krisztusnak tökéletes istenséget tulajdonítottak s nem azok, a kik Ariussal Krisztusnak csak viszonylagos istenséget tulajdonítottak. A mint P. Petau után Bayle is megjegyzi: „csaknem mindazok az atyák, a kik a niceai zsinat előtt éltek, az Árius véleményén voltak, és csak a rágalom és ferdítés mondhatja azt, hogy Árius új dogmát teremtett.“¹⁾

Vegyünk egy más példát.

A nyolczadik évszázban Damascenus János volt az első, a ki az urvacsorában az átváltozás tanának egészen más értelmet adott, mint a minővei addig birt; mert ő anyagi átváltozást vett fel ott, a hol előtte az egyház doctorai csak szellemi átváltozásról tanítottak. És a magyarázat, a mely később alapul szolgált a latin egyházban a transsubstantiatio tanának, a mint látjuk, ujitás volt, de igen alkalmas levén arra, hogy a képzelő tehetséget megragadja, nem csak keleten, hanem nyugoton is meghódította a lelkeket. A régi tan hiveinek mind hiába való volt arra hivatkozni, hogy az egyházi atyák, a többek közt Augustinus is, az urvacsorát csak jélképnek tekintette és azt tanította, hogy Krisztus abban csak szellemileg van jelen.²⁾ Nem volt-e sokkal egyszerűbb, sokkal világosabb és sokkal meghatóbb is magát az idvezítőt érzékileg látni abban. Az orthodox tan, az igaz tan, a mely magától Jézustól és az apostoloktól származott, természetesen, hogy az volt, a mely a legmagasabb eszmét foglalta magában a sacramentumról. Az ellenkező, homályos s emellett rideg vélemény, mely az urvacsorát szent mysteriumától megfosztja, nem lehet egyéb eretnekségnél. Így gondolkozott az egyház, s maga VII-ik Gergely, a ki ebben a kérdésben a hippói püspök véleményén volt, kénytelen volt engedni a közvéleménynek,³⁾ s daczára az ő védelmének, toursi Berenger, ki erélylyel védte a felmerült kérdésnél a régi hitnézetet, mint ereknek elítéltetett.

Az egyház szereti a hitczikkeket, még a tegnapiakat is, apostoli eredetűeknek tartani, ha szinte a történelem ellenkezőt bizonyít

¹⁾ Nouvelles de la Republique des lettres. 1865. sept. §. 4. — ²⁾ Augustin. De doctrina christiana III, 19; Contra Adamant, 12; contra Faustum XX, 18, 21; Epistola XCVIII, 9. — ³⁾ Gieseler, Histoire des dogmes, trad. franc. p. 482 és 483.

is. Szerinte mind igaz, a mit ő hiszen; mert ő csak azt hiszi és csak azt tanítja, a mit Jézus maga is tanított, s a mit mindenkor és mindenki hitt; a kik ellenkezőleg gondolkoznak, azok tévelygnek, azok eretnek.

Igy fejlődnek a hitzikkék. Nem a bíráló, nem a tudomány irányozzák a hitet s állítják meg azt, a mi igaz, hanem az érzés, az enthusiasmus; ezek pedig mindig azt fogadják el inkább, a mi az érzéseknek inkább hizeleg.

A hittételeknek kezdetben mindig a legegyszerűbb értelmet adjuk, lassanként azonban mindinkább kiszélesbedik jelentésök. A mi kezdetben nem volt egyéb symbolumnál, concret valósággá lesz s a képes kifejezést később betűszerénti értelemben veszik. Mielőtt a fiut az atyával egyenlővé tették volna, előbb csak úgy tekintették, mint ennek alárendeltjét. Előbb mystikus értelmet tulajdonítottak a Krisztus jelenlétének az urvacsorában s csak azután kezdték azt hinni, hogy abban valósággal és testileg is jelen van a Krisztus. Előbb csak imádkoztak a martyrokért, a kiket bámultak és azt óhajtották, hogy az Isten őket közvetlen halálok után az örökboldogságban részesítse s csak azután kezdték hozzájuk imádkozni és őket segítségül hívni. A szent szüzet Krisztus anyjának hívták, mielőtt Isten anyjának hívták volna. S valahányszor egy tantétel alsóbb rendű jelentéséről egy magasabb rendű jelentésére mentek át, mindig ez utóbbit tartották orthodoxnak, a megelőzőtet pedig rendszeren eretnekségnek bélyegezték.

III.

De a hitzikkéknek nem csak hogy jelentése folytonosan változott, a mig úgy szólván a tetőpontot elérték; hanem vannak oly hitzikkék is, a melyek miután egyszer már közönségesen el voltak fogadva, miután egy darabig a kegyes lelkek táplálékául szolgáltak, s mondhatni a sorban első helyen állottak, lassanként felejdékenységre mentek, vagy mint eretnek tanok elítéltettek. Egy kiváló példát hozok fel.

Az első keresztények között általánosan elterjedt hiedelem volt az, hogy az idők vége közel van és hogy Jézus Krisztus nem sokára visszatér e földre, hogy mindeneket megújítson s élők és holtak felett ítéletet tartson. Talán egy könyve sincs az új testamentumnak, a melyben erről szó ne legyen; a jelenések könyve pedig egészen ennek a nagyszerű katastrofának a leírására van

szentelve, és az apokrifusok között még sok hasonló mű van, a melyekben ezt a költői képet fel lehet találni. A világ közel bekövetkezendő végének és a messiás másodszeri megjelenésének hirdetését az evangelisták magának Jézusnak is szájába teszik. „Bizony mondom nektek, hogy el nem mulik e mostani nemzettség, mignem mindezek meglesznek.“¹⁾ E szavakat adják az evangelisták Jézus szájába.

Tehát ha van vagy egy hitelv, a melyet a ker. vallás alapítójának és az apostoloknak beszédére lehet fektetni, a szóban levő bizonyosan egyike azoknak. A szent írásban egy sincs ennél határozottabban kifejezve, s talán egy sem tett mélyebb benyomást az első keresztények lelkére, mint ez. Anynyira meg voltak győződve a felől, hogy mindnyájan megérik a Krisztus visszajövetelét, hogy a legnagyobb bámulat fogta el, ha valamelyikök e remény teljesülése előtt meghalt. Hogyan, hát ezeknek már nem lesz részök a jövendölések betelésében? Ki lesznek-e az ilyenek zárva azon jók élvezetéből, a melyeket az ur visszajövele biztosított a hiveknek? E gondolatok nem kis mértékben nyugtalanították a keresztényeket. És Pál apostol, hogy a kérdést megoldja s lecsillapítsa a hivek jogosnak látszó várakozásait, azt mondotta, hogy azon pillanatban, midőn az ur az égből visszajövendő lesz, a megholtak is felkelnek sirjaikból, valamint az élők is akkor lényeges átalakuláson fognak keresztülmenni.²⁾

Abban a mértékben, a mint az idő haladt, a türelmetlenség is nagyobb lett. Talán a Krisztus megváltoztatta a maga tervét? Talán lemondott a földön való megjelenésről s az ezzel öszszekötött itéletről? Ezen aggodalmak lecsillapítására aztán a Péter apostol 2-dik levelének szerzője kijelenti a hiveknek, hogy az Ur nem késik az ő ígéreteinek beváltásával, hanem előtte egy nap olyan, mint ezer esztendő és ezen esztendő olyan mint egy nap.³⁾ Hozzáteszi tovább, hogy az Ur későbbi megjelenésével a maga békeességes türesésének kívánja jelét adni s egyszersmind időt akar adni mindenkinek, hogy megtérjen és ez által az idvességet magának megszerezze.⁴⁾

Az apostoli atyák éppen úgy meg voltak győződve a Krisztus közel visszajöveteléről, mint Szt. Pál, mint Szt. Péter és mint az első század öszszes keresztényei: „Közel vagyunk az utolsó időkhöz

¹⁾ Máté XXIV, 34; Mark. XIII, 30; Luk. XXI, 32. — ²⁾ 1. Kor. XV, 51—54.

— ³⁾ 2. Pet. III, 8 és 9. — ⁴⁾ 2. Pet. III, 14 és 15.

— így szól Ignatius — ephesusbeliekhez irt levelében. Tiszteljük és féljük az ur békességes türelését, ¹⁾ ne hogy az nekünk romlásunkra legyen. ²⁾ Máskor ismét hivatkozva a Jézus Krisztus feltámadására és menybemenetelére, hozzáteszi, hogy Krisztus ugyanazon testben fog ismét megjelenni hatalommal és dicsőséggel, mint azt a szent könyvekben megjelentve látjuk. ³⁾

Az ur közel visszajövetelének ezen hiedelméhez nem sokára egy más is fűződött, melyet amannak kiegészítéséül lehet tekinteni s a melynek alapvonásait hasonlóképpen már az új szövetségi írá-sokban fel lehet találni. Jézus Krisztus, mikor visszajő, nem egyedül fogja megváltoztatni a földi dolgokat s nem egyedül fogja gyakorolni az ítéletet; a jelenések könyvében írva van, hogy a sátán akkor legyőzetvén és a mélységre vettvén, mindazok, a kik a hitben állhatatosak maradtak, feltámadnak és ezen idő alatt vele együtt fognak uralkodni. ⁴⁾ Igaz ugyan, hogy az új szövetség többi részeiben legalább valamely határozott kifejezést ezen ezer évi uralkodásra vonatkozólag nem találunk. Pál apostolnál van csak egy hely, de ez is nagyon homályosan szól az ur uralkodásáról a halottak feltá-masztása után. ⁵⁾ Barnabás, vagy bár ki legyen az ő nevét viselő levél szerzője, a melyet hosszú időn át a kanonikus levelekkel egy rangunak tartottak, ⁶⁾ nagyon részletesen tárgyalja ezt a kérdést.

„Figyeljete, kedves gyermekeim. így szól, ezekre a beszédekre: Ő (a teremtő) hat nap alatt végezte bé minden munkáját. Ez azt jelenti, hogy a világ csak 6000 évig fog fennállani, s enynyi időt szabott Isten a maga munkáinak; mert előtte ezer esztendő anynyi mint egy nap, a mit ő maga is bizonyít, mondván: „A mai nap az én szemeim előtt anynyi mint ezer esztendő.“ Következöleg, sze-relmesim, minden dolog csak 6 napig, azaz 6 ezer esztendeig fog fennállani. ⁷⁾ A hetedik napon az ur megnyugóvék; ez azt jelenti, hogy a midőn az ő fia megjelenik, hogy a gonoszok uralkodásának véget vessen, azok felett ítéletet tartson, a napot, holdat és a csil-lagokat megváltoztassa, akkor az ur a hetedik nap teljes élvezetének adja át magát. Hozzáteszi aztán: Ezt a napot büntelen kezekkel és tiszta szívvel várjátok bé. ⁸⁾ És ha a jelenvaló életben minden

¹⁾ Vonatkozás 2. Pét. III. 15-re. — ²⁾ Ignat. Epistola ad Ephesios, 11. —

³⁾ Ignat. Epistola ad Smyrnios, 3. — ⁴⁾ Jel. XX, 3—6. — ⁵⁾ 1. Kor. XV, 22—26. — ⁶⁾ Ez a levél Sinaiticus Codexben az apocalypsisnek folyta-tása. — ⁷⁾ Ireneus is ezt állítja, Adv. haeres. V. 28. Lactance Iustit.

divin. VII. 14, 15 és 18 etc. — ⁸⁾ Exod. XX. 8. Jer. XVII. 24.

dologban tiszta szívvvel kell eljárunk, hogy nyugodtan várhassuk a napot, melyet az ur megszentelt, minő érzelmekkel várhatjuk azt mi, a kik elfordultunk az ő orczájától? Gondoljátok meg, hogy az Isten az, a ki a szombat napot az ő nyugalma által megszentelte, és a ki minket is megszentel, a ki az egyenetlenséget eltörli és teljet megújhdás által a maga ígéréteinek részesseivé tesz, a mikor aztán mi is megszentelhetjük az ő szombatját.“¹⁾

A feunnebbi idézés, melyet egy régi, talán a 2-dik évszázad elején, vagy még az 1-sőnek végén keletkezett iratból vettem ki, világosan mutatja, hogy az ezer évig tartó uralkodásról való hitelv a legrégiebbek közé tartozik. Ennek bebizonyítására hozhatnék fel még másokat is, nevezetesen idézhetném Papiast, ki ezen uralkodást valóban kirívó színekkel festette és a kinek leírására Ireneus is hivatkozván, azt elfogadni látszik.²⁾

S vajjon mi lett ezekből a hitczikkekből? Jézus Krisztus viszszejövetelének ideje, melynek az új szövetségi iratok szerint be kellett volna következni, mielőtt a ker. vallás születésekor élő nemzedék a föld színéről eltűnt, minden magyarázat nélkül egy határozatlan időre, a világ végére taszított és az ezer évig tartó uralkodás eszméje, a melyet Eusebius óta még csak a kevésbé miveltebbek ápolnak,³⁾ a negyedik évszázadon kezdve teljesen eltűnt az orthodox hitczikkek sorából s legfennebb némely kisebb jelentőséggel bíró s e mellett mysticismust kedvellő felekezeteknél villant meg olykor-olykor.

Látva, hogy mi sorsa lőn idővel két hitczikknek, a melyek közül mindenik Jézus Krisztus és az apostolok határozott tanításán alapulnak, a melyek nem a szájhagyományok nagyon is ingatag adatain, hanem magának az új szövetségnek iratain nyugsznak, s a melyek a két első század keresztényeinek egykor legbiztosabb reményét képezték: ki az, a ki mégis azt akarja velünk elhíttetni, hogy a hitczikkeknak a keresztény egyház megalakulásával egy keletök van, s azok Krisztustól napjainkig változatlanul maradtak?

¹⁾ Barnabae epist. 15. — ²⁾ Ireneus adv. haeres. V. 18. — ³⁾ Eusebe Historia ecclesiast. III. 39.

M. Nicolas után

Ferencz József.

Észrevételek a népiskolai vallástanítás körül.

Was im Leben das Lebendigste sein soll, darf von Anfang nicht als ein Totes mitgetheilt werden.

Schleiermacher.

Korunkban a vallás iránti közöny anynyira elterjedt, hogy nem csak az egyházi, hanem a világiak közül is sokan komolyan kezdettek már több év óta azon gondolközni, hogy miként lehetne e bajon segíteni. Érzi és tudja a mult történelméből minden nemzet, hogy a vallás iránti közöny s az ezzel összekötött erkölcsi romlottság nem általános jólét, hanem a bukás örvénye felé vezet. Ez a tudat egy általános érdekü kérdést állított elé, t. i. miként lehetne a vallás iránti közönyt kiirtani és a népben a vallásos érzést ismét felkelteni, kifejteni és megszilárdítani? Ez az általános érdekü kérdés részben az oka, hogy minden országban oly élénk vallási mozgalmakkal találkozunk. Ez hívott életbe különféle egyleteket, melyeknek feladata egyesült erővel a népben a vallásos érzés felelevenítésére hatni, az által t. i. hogy felolvasások, folyóiratok által igyekezzenek a vallást a századok folytában hozzáragadt salaktól megtisztítani, s a szívet az idő folytán létrejött emberi tálmányok békójából kiszabadítani, szóval a vallást a józan észszel való öszhangzásba hozás által az emberi szívhez közelebb hozni s lassanként abban ismét gyümölcsözővé tenni.

Azonban habár a vallás iránti közöny általános, de mégis talán sehol sem mutatkozik oly nagy mértékben, mint honunkban. Ennek szerintem egyik legfőbb oka, mert a külföldkorábban fogott a baj orvoslásához s éppen azért nem harapozhatott anynyira el. Hogy menynyire érezték honunkban a vallás iránti közönyt, világosan mutatja az, hogy a néhány év előtt megpendített „reformegylet“ eszméje villámgyorsasággal járta be egész Magyarországot,

számosan sorakoztak zászlója alá, hogy egyesült erővel fogjanak a nagy munkához, melynek sikerét a legjobbak közös igyekezete biztosíthatja. Az egylet pár évvel ezelőtt meg is alakult. Azóta folytatja működését: folyóiratokban s különféle felolvasások által jelelvén ki a követendő új irányt. A jelenre másképp hatni természetesen nem is lehet; de a jövőt illetőleg más eszközökhöz kell nyulnunk, hogy e kórságon segíthessünk. Fel kell keresnünk, hogy hol gyökerezik a baj s ott kell gyökeres kiirtásához kezdenünk, mert csak úgy remélhetni, hogy czélt érünk.

A főkérdés tehát 1-ör Hol gyökerezik a honunkban oly igen elterjedt vallás iránti közöny? és 2-or Miként lehetne azt a jövőre nézve elosztatni? Ezen kérdésekre kétségkívül a felelet nem lehet egyéb, mint az első kérdésre ez: „a népnevelésben“, s a másodikra szintén ez: „a népnevelés által“ egy új nemzetet kell nevelni paedagogiai úton a vallásnak.

Távol legyen tőlem, hogy én e kérdések fejtegetésénél eredetiséget igényeljek magamnak; én csak azon ismereteimet és tapasztalataimat kívánom közölni, melyeket e kérdések körül Németországon szerezni szerencsém volt, s a melyek által habár csak egy porondszemmel is, én is járulni kívánok a vallási közöny elosztatásának nagy s eléggé meg nem becsülhető munkájához.

Megvallom, hogy a mi engem Németországban legelőbb meglepett: a német nép vallásossága volt. S midőn ennek oka után tapogatództam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez főleg a vallás tanításában rejlik.

A vallás tanítása honunkban is megvan, némely felekezetenél még igenis nagy mértékben; de az eredmény még sem az, minek tulajdonképpen lenni kellene. S miért? mert tanításában mindig azon a régi úton haladnak, melyről itt csak mint egy rég elmúlt időhöz tartozóról tudnak. Még mindig az egyes felekezetek a gyermekeknek először saját kátéjokat igyekeznek tanítani; vagy a mi egyre megy ki: a gyermekeket egyenesen vallásra akarják tanítani, nem pedig először a vallásos érzést bennök kifejteni. Nem az eredetileg emberben levő tiszta emberit igyekeznek a gyermekben felkeresni, azt öntudatra hívni, fejleszteni, szóval: a gyermek gondolkodására, érzelmeire paedagogiai úton hatni, hanem saját felekezetük elveit a gyermekek elméjébe vésni, s a szívet egyes kidolgozott confessiók által lebilincselve tartani. Ez által szerzettnek ugyan vallásos ismeretek, de vallásos érzés nélkül, a mi aztán

később némelyeket bigodtakká, másokat pedig közönyösökké tessen. E kettő közül pedig melyik a rosszabb? nehéz lenne megmondani.

Általánosan elismert dolog, hogy a vallás egyedül az érzés dolga. Minden igaz vallásnak szívvallásnak kell lennie, a szívből kell az észbe nyomulnia, onnan az akaratra nemesítőleg hatnia s így az erkölcsiségnek, az ember cselekedeteinek támaszául szolgálnia. A vallásismeret még nem vallás. Birhat valaki a legtöbb vallásismerettel és mégis belsőleg gyűlölheti azt. S miért? mert csak vallásismerete van, vallásos érzés nélkül. S mi szüli ezt? kétségkívül a vallástan paedagogia ellenes tanítása a népiskolák s a gymnasiumok alsóbb osztályaiban.

Honunkban ugyanis, a menynyire én tudom, minden felekezetenél rendesen ott kezdik a vallástanítást, a hol a népiskolákban végezni kellene. A kicsi gyermeket emberré akarják tenni, mielőtt még gyermek volt volna. Pedig a mint Rousseau igen helyesen mondja: „A természet akarja, hogy a gyermekek gyermekek legyenek, mielőtt emberek lennének. Ha a rendet megfordítjuk, idő előtti gyümölcsöt hozunk létre, melynek sem érettsége, sem ize nem leszen soha“. Ha valamely tantárgy tanításában nem a természetes úton haladunk, ha nem tekintjük annak eredetét fejlődésénél, hanem egyenesen a közepébe vágunk s onnan folytatva adjuk azt a gyermek eleibe úgy mint előre elkészített valamit; akkor csak magoltatunk. Fejtjük az emlékező tehetséget az értelem rovására s végre s kénytelenek leszünk tapasztalni, hogy csaknem egész fáradozásunk siker nélküli, gyümölcsstelen maradt.

Azonban ennek igazsága és szomorú jele sehol sem tűnik ki annyira, mint a vallás tanításában, melynek megfordított kezelésével nem csak az értelem, hanem egyszersmind a szív rovására is dolgozunk. Igen, mert akkor az emberiségnek a természettől ezen nemes érzések elhíntésére adott szentélyt, parlagban hagyván, alkalmat nyújtunk, hogy abba idő folytával mindenféle nemtelen érzések s rossz hajlamok üssenek tanyát, gyökerezzenek még, melyek aztán később a teremtés remekét, az Isten képét viselő embert mindenféle aljas, nemtelen dolgok véghezvitelére ösztönözzék és képesítsék.

Lehet hogy igen sokan vannak, kik azt fogják mondani, hogy a vallástanításban igen is helyes úton haladunk, mert annak tanítását a „Mi atyánkkal“ kezdjük, s vannak a gyermekek felfogó képes-

ségéhez mért katekeziseink stb., melyekből oly sok szép erkölcsi s illedelmi szabályokat és vallástani elveket tanulnak meg kicsinyeink. Igen, tanulnak szajkó módra, a nélkül, hogy értenének abból valamit. Mit érthet pld. egy 5--6 éves gyermek a Miatyánkból, az apostoli hitformából? éppén anynyit, mintha a hitnek ezen meghatározását tanítanák be: „A hit az oly dolgoknak valósága, melyek nem láttatnak, és a melyek láttatnak, azok bizonyos mutatója.“ Honunkban pedig minden felekezetnél ez képezi a vallásban a kiindulási pontot. Sőt a vallásosabb érzelmű szülők, mihelyt gyermekeik anynyira beszélni tudnak, legelőbb is a Miatyánkat igyekeznek nekik betanítani, hogy annak estve reggel elmondása által imádkozásra szoktassák gyermekeiket. A cél kétségkívül nemes, de ez az út csak látszólag viszen oda. Kicsinyeik szája a folytonos gyakorlat által anynyira reászokik ugyan a Miatyánkra, hogy azt nem csak estve reggel öszszekulcsolt kezekkel, hanem játékközben sőt némelykor még álmokban is önkénytelenül mondani kezdik. Nekik sejtelmök sincs arról, mi lehet az. Az egészből csak anynyit tudnak: imádság. Az emlékezetbe hozszas gyakorlat által bevésődött, a nélkül, hogy az értelem és sziv is abban egyidejüleg részt vehettek volna. A szülők nyugodtak, megelégedettek, mert úgy vélik, hogy gyermekeiket vallásosan nevelik. Örömük végtelen, midőn hallják kisdedeiket oly szépen imádkozni. Bizony pedig ha tudnák, hogy ez által imádságunk legszebbikét gyermekeikre nézve örökre csak érzéketlen valamivé teszik; ha tudnák, hogy ez által őket csak külső látszólagos, nem pedig, mint akarák, benső szivből jövő imádkozásra szoktatják, bizonyára másképp cselekednének.

De hisz ez nem a szülék hibája. Így van ez az iskolákban is. A kis gyermekek felmennek az iskolába s a tanító általános szokás szerint legelőbb is a Miatyánkat kérdi fel tőlök. S ha talán valamelyik nem tudná, nem egy tanító sohajt így fel: Ugyan mi-féle szülői lehetnek ennek, még a Miatyánkat sem tanították meg gyermeküknek! Most következik aztán a hadd el hadd. A tanító mondatja vele addig, mig könyv nélkül el tudja ugyan mondani, de oda is van belé. Már az elég volt, hogy a gyermek az egészet gyűlölni kezdje. De most me,nek még tovább az apostoli hitformára, a tizparancsolatra, kathekezisre, s végre ha idő marad a bibliai történetekre is, s mindezeknek könyv nélküli tanítása által anynyira megnyeretnek a vallásnak, hogy alig várják az isk. időszak végét, hogy ne kelljen többet templomba járni, s ott egy óráig csendesen

ülni! Hogy az iskolától megszabadultak, elmennek ugyan némelykor azután is a templomba, mikor pl. vagy egy új pap prédikál, vagy pedig valamely új ruhákat a közönségnek be akarják mutatni, de soha sem annyira az igaz vallásos érzés, mint inkább az ujságvágy s magok fitogtatása viszi oda. Sőt már oda jutottunk, hogy nem csak a nép műveletlenebb, hanem a miveltebb osztályából is fennen hangoztatják: Mire való a pap, templom? terü a népen; el kellene törölni stb. és miért? mert a nevelés által az ég legszen- tebb ajándéka, a hit folytatott el benne. A sok érthetetlen confessio betanítása ellenszenvet gerjesztett bennök az egész vallás iránt. Nem érzik annak szükségességét, jótékony hatását a szivre, mert annak idejében nem ismertették meg a kútfővel, honnan az örökélet vize csörgedez. Ez az oka, hogy a templomok üresek, hogy a nép a vallás iránt közönyös. Ez az oka, hogy a sors csapása alatt oly hamar leroskadunk; nincs mi erőt adjon, mert nincs belsőleg elég erős hitünk.

Menynyire más uton haladnak a némethoni népiskolákban a vallás tanításában. A mi rendszerünket egészen megfordítják. A mi nálunk kiindulási pontul szolgál, az itt a zárt pontot képezi s megfordítva. A vallástanítás az itteni népiskolákban csaknem egészen bibliai történeti tanulásból áll. Azonban a cél sehol sem a történeti anyag könyv nélkül való betanítása, hanem azok által a vallásos érzés öntudatra hívása, kifejtése, az érzések nemesítése, az akarat és erkölcsi jellem szilárdítása. A bibliai történet mindenütt csak eszköz az említett cél elérésére.

Azonban a fennebbiekkal nem azt akarom mondani, hogy az 5—6 éves gyermekeknek az iskolai év elején mindjárt bibliai történetet kezdenek tanítani. Koránt sem! Először még erre is természetes úton előkészítik a gyermekeket az által, hogy egyszerű elbeszéléseket mondanak el nekik a jótékonyaságról, becsületességről, szorgalomról, igazságról; általán olyan dolgokról, melyek a gyermekekhez közelebb esnek, azok képzelő tehetségét élénken megragadják, nemes érzéseit felébresztik s ítéleteiket az igaz és jó felett éleltik stb. Azután, mivel a gyermekek már a szülői háznál hallottak valamit Istenről, kérdezik: Hallottatok-e valamit a jó Istenről? Ki adja az esőt, a szelet? Ki hozza fel a napot stb.? Mikor a gyermekek ezekre s több hasonló kérdésekre felelni tudnak, mennek tovább, s a gyermekekkel Istent, mint az emberiség atyját igyekeznek megismertetni, ily formán. Nó látjátok az a jó Isten,

ki a napot felhossa, ki esőt, szelet stb. ad, az adta nekünk az életet is; ő gondoskodik rólunk és szükségainkről. S mindjárt ezután kérdik: Hogy hívjátok azt, ki nektek könyvet, ruhát veszen, szóval ki rólatok gondoskodik? mire természetesen mindnyájan azt felelik: „atyámnak”. Látjátok, folytatják tovább, a jó Istent is, mivel rólunk gondoskodik atyánknak is nevezzük. Ő az emberiség jó atyja, ki azon jó gyermekeinek, kik engedelmesek, igazságosok, szülőiket és testvéreiket szeretik stb. megadja mindazt, mire szükségök van. Ő éppen úgy gondoskodik rólunk, mint az apa gyermekeiről. Azért mennek az emberek a templomba, hogy megköszönjék Istennek mindazt, a mit tőle vettek s imádkozzanak hozzá szükségekben stb.

Mihelyt a gyermekek ez által Istenről, mint az emberiség atyjáról valami fogalmat szereztek, mennek át a teremtés történetére, hogy a gyermekek annál jobban átláthassák miért nevezzük az Istent atyánknak. De a cél nem az, hogy a történeti anyagot tanítsák be a gyermekeknek. Ez csak eszköz, mint fennebb is megjegyzém, a tulajdonképi cél elérésére. Ezután mennek a tizparancsolatra ily formán: „Az Isten gyermekeinek még kezdetben törvényeket adott s mind azokat a rossz embereket, kik e törvényeket áthágják, megbünteti; azokat pedig, kik parancsait megtartják, megjutalmazza. S ekkor megismertetik a gyermekekkel a tizparancsolat tartalmát. Hogy pedig a gyermekek meggyőződjenek arról, hogy Isten csakugyan megbünteti, kik törvényeit áthágják, elbeszéli nekik röviden, de élethűn az első pár ember megbüntetését az Isten törvénye áthágásáért, s hogy a megjutalmazásról is fogalmuk legyen, eladják Ábrahám hivatását vagy más hasonló történeteket. Ilyen formán igen ügyesen használják fel a testvéri szeretet élesztésére József történetét, melyből megtanulják a gyermekek testvéreiket még akkor is szeretni; ha azok talán méltatlanságot cselekedtek volna. is velők, egyszersmind átlátják, miként jutalmazza meg Isten azokat, kik szülőiket, testvéreiket szeretik, szóval az ártatlanokat. Mózes történetével a nemzeti szeretetet gyarapítják, s más történetek elbeszélése által más, a szívre oly nemesítőleg ható dolgokat beszélnek el és értetnek meg a kérdezve fejlesztő módszer szerint a gyermekekkel, melyek minden esetre nem kis mértékben folynak be a gyermekek gondolkodásának s érzelmeinek nemesítésére, s nem kevésbé emelik bennök az Isten, szülők, testvérek; haza, nemzet és más emberek iránti szeretetet.

A mint a fennebbiekből is kitűnik, az 1-ső isk. évben a gyermekeknek csak azokat a történeteket tanítják meg az ó és új testamentumból, melyeket a gyermekek könnyen megérthetnek és a melyek csak a gyermekekben levő jobb érzés kifejtésére s az ellenkező elnyomására szolgálnak. És ez igen helyes, mert az első benyomások a legmaradandóbbak s a legbámulatosabb következtetésük. „Avagy ki dob el“ mint gróf Szecheni mondja, „egyhamar kenyeret készakarva közülünk, s ha a kenyér haját eldobjuk is, nem rendül meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajtánók el? és miért, mert dajkánk mondá egykor: „Kenyeret vesztegetni kár“. Az első benyomások bámulandó következtetésük, s mi a gyermeki szívbe egyszer belevésődött, azt az idő vaskeze is nehezen irthatja onnan ki. Azért igyekeznek itt a vallástanítás által a gyermeki szívre oly nemesítőleg hatni, a jobb érzéseket abban kifejteni, az ellenkezőket pedig még csirájában kiirtani.

De lássuk, miként folytatják tovább a vallástanítást; nézzünk be a 2-ik, 3-ik, 4-ik osztályba. Itt is mindenütt a bibliai történetet találjuk. Ugyanis minden év elején röviden ismétlik, mit a megelőző évben tanultak, s ehhez még megtanítják azokat a történeteket, melyeket most inkább megérthetnek. Ilyen formán az isk. időszak bevégeztével az egész bibliai történetet tudják. A mi a t y á n k a t csak az 5-ik isk. évben kezdik tanítani, mikor a gyermekek már az eddigiek által azon helyzetbe hozattak, hogy azt a tanító ügyes megmagyarázása által megérthetik. Ezen év vége felé s a következő évben tanítanak röviden kathekeztis is.

Vessünk most már egy rövid visszazapillantást az eddigiekre s vonjuk ki azokból a főelveket, melyeket itten a vallástan tanításában követnek:

1-ör. Láthatjuk, hogy valamint a többi tantárgyak, úgy a vallástan tanítása is egészen szemléleti. A gyermekeknek teljesen ismeretköréből indulnak ki s úgy mennek ismeretesről ismeretlenre, szemléletről fogalomra, egyesekről általánosra és lehetőleg mindent a gyermekek előtt ismeretes tárgyra visznek vissza, hogy mindenről annál tisztább fogalmat szerezzenek. Ez igen világosan kitűnik abból, hogy miként vezetik a gyermekeket Istennek, mint az

emberiség atyjának ismeretére s miként értetik meg az emberek Istenhezi viszonyát a gyermekek szülőik iránti viszonyából.

2-or. Láthatjuk, hogy a vallástanítást a népiskolákban sem nem a miatyánkkal, sem nem rendszerint kidolgozott kathekezissel kezdik, hanem a gyermekeket legelőbb a bibliával igyekeznek megismertetni, mely theologiai s dogmatikai színezet nélkül könnyen megérthető módon adja elő: mi az Isten, mik az emberek s milyen viszonyban áll Isten az emberekhez és ennek alapján a tiszta krisztusi vallást, a szeretet vallását igyekeznek a gyermekek szívébe oltani.

3-or. A mint a fennebbiekből kitűnik, a bibliai történeteket sem úgy tanítják, mint egymás után következnek, hanem először kiválasztják a történetek azon részét, melyet a gyermekek is könnyen megérthetnek és a melyet ennek csupán a jobb érzés felkeltésére, kifejtésére s az ellenkező kiirtására szolgálnak.

4-er. A cél seholsem csupán a történeti anyag könyv nélküli való betanítására, hanem ez mindenütt csak eszköz a tulajdonképpeni cél elérésére.

5-ör. A gyermekek eleibe semmit sem adnak úgy, mint valamely kész, érthetetlen és megemészthetetlen dolgot, a mi csak az emlékező tehetség fejlesztésére szolgálna, hanem a történet elbeszélése után kérdések által a gyermekekkel kerestetik fel annak magvát, s végre

6-or. Az egyház elveivel röviden csak akkor ismertetik meg a gyermekeket, mikor már a vallás hasznát, szükségességét érzik s az egész röviden összefoglalva az eddigiek alapján megérthetik.

Ezen elveket a többi tantárgyak tanításában kisebb-nagyobb mértékben Pestalozzi óta követték is, csak a vallástanításban haladtak azóta is még sokáig a régi magoltató uton, mignem tapasztalatból meggyőződtek, hogy így kívánt célhoz nem juthatnak? Dr. Schmidt állítja fel néhány évtizeddel ezelőtt azt az elvet, hogy a vallástanításnak, mint egyébnek szemléletinek kell lenni. „A népiskoláknak, mondá ő, a vallástanításra legtisztább szemléltető anyaga a bibliai történetekben van letéve,“ a miből aztán önként következik, hogy ennek kell a vallástanításban a kiindulási pontot képezni. És most ez az elv képezi azt a pontot, hova a modern világ egész törekvése felekezeti különbség nélkül irányul a vallástanítást illetőleg, a mi eléggé kitűnik Dr. Torénnak az upsalai egyetem theologia tanárának jelentéséből, a ki hazájából 1862-ben Német-

ország- és Angliába küldetett, hogy a vallástánításban követett rendszert az említett országokban tanulmányozza. Ugyanis ő jelentésében a többek közt azt mondja: Mindenütt hova utam vitt, egy olyan rossz módszerről (az emlékező tehetség túlterheléséről) csak mint egy elmúlt időhöz tartozóról tudnak; mindenütt az ítélet a felett határozott és korlátlan. A gépies olvasás és tanítás, mely szerint a drága, szent, üdvös mondatok felfoghatatlan és megemésztetlen módon az emlékezetbe vésettek, a nélkül, hogy a gondolat és szív is abban egyidejűleg résztvehettek volna, a kereszténység tanulására már többé semmi védelmet nem talál.“ Továbbá szintén a vallástánításra vonatkozólag mondja Angliáról: „Tudományos paedagogusok Angliában azt tartják, hogy a vallástánításnál semmi egyebet nem kell tanítani, csak olyant, minek absolut értéke van. A vallástánítási órák ott egyszerűen bibliai óráknak neveztetnek, melyeken a bibliának olyan saját arany-szavait tanítják, melyekben világért sem található semmi felesleges kifejezés.“ Torénnak ezen nyilatkozataiból látható, hogy a régi gépies vallástánítás szintugy Németországban, mint Angliában túlélte már magát, s ez új rendszernek áldásos gyümölcse már is nagy mértékben mutatkozik.

Ha tehát honunkban is a vallás iránti közönnyt legalább a jövőre nézve kiirtani akarjuk, a régihez való ragaszkodást le kell győznünk, hogy a vallástánítással s általán a népneveléssel kivánt célhoz juthassunk. Ki kell küszöbölnünk a népiskolák alsóbb osztályaiból a szorosabb értelemben vett kathekezéseket, confessiókért stb. s ezek helyét a gyermekek fejlődéséhez mért bibliai történetekkel kell betöltenünk. Szakítanunk kell a bibliai történetek eddigi kezelésével is, mert ezeknek csak könyv nélkül való betanítása semmit ér.

A népiskolákban le kell vetkezni mindenféle felekezetiességet s teljesen oda kell hatni, hogy a gyermekekben a bibliai történetekkel csupán a vallásos, erkölcsös és nemes érzet fejtsék ki és hogy a gyermekek azon helyzetbe hozassanak, hogy majd az életben reájuk nehezülő jót és rosszat elhordozni képesek legyenek, mert a mint Rousseau is kifejézi, ekkor lesznek legjobban nevelve. Egyes felekezetek elveinek megismertetése s azok bírálgatása nem tartozik a népiskolába. „A népiskola, mint a gothai herczegség népisk. törvénye egyik §-ában ki van fejezve, nem köteleztethetik, hogy a gyermekekbe egy meghatározott egyház confessióját véssé be, mert azt nem teheti a nélkül, hogy a paedagogia szabályaival s

leglényegesebb feladatával özszeütközésbe ne jőne; de a népiskola nem is lehet jogositva, hogy a különböző egyházak dogmáit bírál-gassa, mert arra sem képesítve, sem hivatva nincs; csak a tapasztalás szerint a gyermeki kedélyt megzavarná s teljesen a paedagogia ellen cselékednék. Egyházi czivakodások éppen oly kevésbé tartoznak a népiskolába, mint politikaiak. Az iskola teljesen a béke menhelye kell hogy legyen.“ — A népnevelés célja a gyermekeket nem egyes felekezetek, hanem Isten gyermekeivé nevelni s éppen azért azon forrást kell a gyermek előtt felujítani, mely nem az egyes felekezetek, hanem az egész emberiség sajátja. Ebből tanulják meg igazán szeretni Istent, szülőiket, hazájokat, nemzetöket s az egész emberiséget; ebből merithetnek a szenvedésekben erőt, a jóra törekedésben kitartást; ez szolgálhat legbiztosabb támaszul és vezérül, hogy az erkölcsiség ösvényéről le ne térjenek: szóval ez mutatja legtisztábban azt a tükröt, melyben minden ember tisztán láthatja magát és megítélheti cselekedetei szerint.

Nem lehet tehát tovább is, mint Schleiermacher mondja, annak a minék az életben legelevenitöbbrének kellene lenni, halottkint kö-zöltetnie. Nem lehet a szivet egyes kidolgozott confessiók által tovább is békóba tartani s ez által az imádkozási tehetségtől meg-fosztani, mert az imádkozásra épp oly szüksége van a léleknek, mint a táplálékra a testnek. Vagy mint egy író mondja: „A szivnek az az ima, mi a tüdőnek a lélekezés és az észnek a tudományok. Valamint az egészséges levegő testi, ugy az ima lelki jólétet szül. Kiséretében van a béke, vele egy sorban a biztosság, a szeretet és a megnyugvás. Ha azon helyzetbe tudtuk hozni növendékeinket, hogy imádkozni lélekből tudnak, s annak szükségességét érzik ha gyenge szivöket nemes érzésekkel tudtuk beültetni, akkor a vallástanítással s általán a neveléssel céljt értünk, mert a mint Heinroth mondja: „A természet törvényei szerint az öntudat beál-tával az érzet kedélylyé, az értelem szellemmé és az ösztön akarattá fejlődik. A hit kötelékei által öszszetartva kedély, szellem és akarat öszszhangzólag hatnak egymásra és kifejtik az emberben azt a leg-magasabb életet, minék csak örvendenünk kell.

Pálffi Károly.

Szakosztályi vélemény az ismétlő-iskola és a kormány által megintett iskoláink érdekében.

A népnevelési szakbizottság a következő, hozzáutasított tárgyak felett tanácskozott:

a) Czélszerű és lehetséges volna-e falusi iskoláinkban az ismétlő iskolába növendékektől tandíjt venni?

A népnevelési szakbizottság a tárgyalás alá vett fennebb említett kérdést — az ismétlő iskoláztatást — a nép mivelődésére felettébb fontosnak tartja. Itt ugyanis részint ismétlik a növendékek az előbbi hat évben már tanultakat, részint még jobban begyakorolják az élettel szorosan egybefüggő s az elemi iskolában már koruknál fogva is eléggé meg nem tanult s különösen a gyakorlati használhatóságig kellően el nem sajátított s be nem gyakorlott tantárgyakat és ismereteket, ilyenek például: levélírás, számolás, nyugtairás, kisebb szerződések, kötlevelek stb. megírása. És mivel az iskolának hivatása, hogy a népet önerején való megélhetésre és életkörübe eső teendőinek önerején való intézésére képesítse és kiszabadítsa az alól a gyámság alól, a melyben most szenved, hogy t. i. évek hosszú során eljárt az iskolába, még sem tud értelmesen egy levelet megírni, annál kevésbbé tud, mint gazda vagy mesterember, gazdaságáról, mesterségéről számvitelt csinálni; a mi pedig igen fontos, ezért szükségesnek tartjuk és hangsulyozzuk, hogy a mely ekklézsiáinkban éppen nincsenek legyőzhetetlen akadályok, az ismétlő iskoláztatás multhatatlanul kezdessék meg, még pedig olyan módon: hogy szerdán és szombaton délután legyen szünidő az iskolába rendszeren járó gyermekeknek, az iskolatanító pedig e két délután csak azoknak adjon oktatást, a kik az ismétlő iskolába járnak, de csak téli hónapokban.

Hogy e tekintetben is meg legyen a szükséges ellenörködés, célhavezetőnek tartjuk, hogy ekklézsiáinkban a pap mellé a pre-

sbyteriumok nevezzenek ki még két tagot a magok kebeléből felügyelőknék, kik ellenőrizték az iskolabajártatást és az egész nevelés és tanügy vezetését.

A mi pedig az ismétlő-iskolásoktól veendő díjat illeti, véleményünk az, hogy minden ismétlő-iskolába járó növendék ifju köteles legyen az egész tanfolyamra legalább is 30 krt. fizetni tandíjúl vagy ennek megfelelő értékűl terményekben vagy munkában.

Továbbá a népnevelési szakbizottság a nép gyermekeinek neveltetéséről nem csak a 15-ik évig óhajt gondoskodni, hanem még azután is.

Papjaink kötelesek nyári hónapokban az ifjúságot vasárnap délutánként a vallásban és erkölcsben oktatni, ez a mi véleményünk szerint ezután is megtartandó; de e mellett óhajtandó még az is, hogy a lelkész a falu népének értelmesebb, különösen pedig ifjabb tagjaiból egy kört alakítson, melyet hetenként legalább kétszer öszszegyűjtson egy arra kiszemelt helyen, például az iskolában, a hol maga részint népszerű előadásokat tartana, részint gazdasági vagy más az életre tartozó s a falusi nép fejlettségéhez, értelméhez és életmódjához mért népszerű munkákat olvastatna fel; a mely dolgokat a nép abból nem értene meg; azonnal megmagyarázná, felvilágosítaná.

Ily módon a hallgatóságnak jóra való, kivált fiatalabb része hetenkint pár órát kellemes és tanulságos társaságban töltvén el, nem csak a rossz társaságtól és helytelenkedéstől, sőt a korcsomától is elvonatnék, de egyszersmind a tudás és önmivelés ösztöne is felébredne benne, a minek kimaradhatatlan következése lenne a közerkölcsök javulása, az értelmiség s a polgárosulás terjedése.

A második tárgy a miré a népnevelési szakbizottságnak figyelme fel van hiva, a nmlgu. vallás és közoktatási miniszter urnak azon leirata, melyben tudtul adatik főtisztelendő püspökünknek, hogy a Csik, Udvarhely, Háromszék másod tanfelügyelője jelentése szerint az Udvarhelyszéken levő ekklezsiáinknak egy része nem tesz eleget a törvény kívánalmainak, a menyinyiben az illető ekklezsiák nem gondoskodnak sem elég tágas tantermekről, sem arról, hogy a gyermekek pontosan járjanak iskolába, hogy a kertészet gyakorlására nincsenek faiskolák s a tornászat tanítása nem foly.

Erre nézve az a mi véleményes jelentésünk, miszerint óhajtjuk, hogy az egyházi képviselő tanácsnak az a korábbi rendelete, hogy t. i. almási, bölöni, derzsi, korondi, vargyasi, szt. mihályi ek-

klézsiáinkban a leánygyermek számára külön iskolaházakat építenek, foganatba vétessék.

Mi igen hasznosnak és célszerűnek tartanók, hogyha azokba nőtanítók vétetnének, mint a kik a női munkákban is útmutatást tudnának adni s a leánykákra, valamint az egész egyházban a női kedélyre hasznosan tudnának hatni. Továbbá szükségesnek látjuk, hogy Homoród-Szentpálra egy segédtanító beállítása elrendeltesse. Az oly kisebb ekklézsiákra nézve pedig, mint Kis-Kede, Nagy-Kede, s általában azok, melyek nem eléggé népesek arra, hogy az iskola költségeit magokra fedezni bírják, véleményünk az, hogy az ily ekklézsiák vagy más testvér hitfelekezetekkel, vagy magokkal a községekkel egyesülten iparkodjanak a népnevelés emelésére hatni.

Benedek Áron,
bizottsági jegyző.

Egyházi mozgalmak.

A Berlinben nem rég törvényerőre emelt egyházpolitikai t. j a v a s l a t o k tanusítják ama kéz szilárdságát, mely ez idő szerint nem csak Németországra, de világra szóló harczot viv a római szent székkal. A korlátlan vallásszabadság vallói ugyan, például az angol sajtó, nem birják elképzelni, hogyan lehet a continensen a türelemnek határt vetni, nem sorolva a csörgőkigyókat a házi állatok közé, a melyekkel kötelessége az államnak illő kimélettel bánni. Azonban még Angliában is, a hol, az állami viszonyoknak ép, egészséges volta mellett nem lehet semmit aggódni a papok törvényellenes magoktartása miatt, anynyit csakugyan megengednek, hogy e törvények mindenestre egyszerűsítik a vallási vita öszszekuszált tévegeit, s elejét veszik a minden ok nélküli szakadárságnak. Angliában teljes szabadság van hagyva a többé kevésbbé szent lélek működésének: egy-két tuczat ker. lélek ragadtatva méhrajként valamely eszmétől vagy érzéstől egy ujdonat-uj credót csinál, imaházat épít vagy bérlel, megválasztja lelkészét, legyen bár oly rosszszul szigorázott papjelölt vagy rosszszul remekelt czipész, s a jámborok kényök szerint keresik lelkök üdvét s nyugalmát: mint eretnekek, bolondok, vagy hitábrándosok, mint izlésök hozza magával.

Egészen másként áll a dolog Poroszországban az új törvény szerint. Minden vallásos társulatnak kötelessége itt magát hivatalos belajstromozás végett jelenteni, bizonyos határozott helyiséget mutatni ki az isteni tisztelet tartására, s lelkészül senkit sem választhat mást, mint németet. Ennek pedig német iskolában kellett tanulni, német egyetemeken három évi tanfolyamot elvégezni s oklevelet szerezni. — Ily törvény Angliában egyszerre egy sereg methodista — prédikátort seperne el, s nem lenne helye többé az elkergetett kereskedő-segédek s tudákos szabólegényekből toborzott vándorpapoknak, nem is szólva a távol falvakban s utféleken buzgólkodó nőnemű hitszónokokról, a kik az elkövült s rögzött

lelkeket jóakaratu bűnbánatra serkentő beszédeikkel meglágyítani erőlködnek. Németországban az ilyszerü egyéneknek lakat van vetve szájokra. A lelkiismeret biztosítva van, ámde nem szabad a szabadosság, a nyilván rajongó hevenyészlet vagy fanatizmus jellegét magán hordoznia. Valamely felekezethez minden embernek tartoznia kell, de az a felekezet legyen tisztességes s prédikátorának szükség bizonyos állami felhatalmazvánnyal bírnia.

Egyébiránt a német embernek nem igen lévén hajlama a szakadárságra — legalább a gyakorlatba nehezen szokta átvinni végtelen sokféleségü elméleteit, — a jelen egyházi törvény éle voltaképpen csak az ultramontanok ellen irányul. Ezeknek püspökei eddigelé nagyrészt külföldiek voltak, aránylag kevés német. Ezentul katholikus vagy protestáns hitközség papjának németnek kell lenni, és minthogy jelenleg a romanistáknak nem egyhamar lesz elég papjelöltjük, a kik az ujan kiszabott vizsgálati mértéket megütik, kénytelenek az államgymnasiumokba küldeni növendékeiket addig, míg a legujabb szabályzatok szerint szervezett collegiumokat ele-gendő számmal állithatnának. Ez utóbbi bajosan eshetik meg a Rómát illető minden ügyekben jelenleg uralkodó válság mellett, az előbbi pedig — az állam tanodáiban való képeztetése papjaiknak — ellenkezik minden eddigi módszereikkel, a melyek oda valának irányulva, hogy a papnövendéket mint más tanulóktól különböző sajátos lényt távol tartsák a világi tudományhoz való minden vonatkozástól. Innen a lelkiismereten tett erőszak és vallásüldözés feletti feljajdulások!

Bismarck hg. jól ismeri az uj törvények horderejét s másfelől a romanizmus politikai befolyásának kigyózó utait. Igen jól tudja, hogy Németország nem kockáztatja azt, a mit Angolország tesz a tőle elszigetelten álló Irlandban. Bismarck nem engedheti meg Németországban, hogy állam alakuljon az államban. A vatikánhoz való minden felebbezésnek az utját el akarja vágni. A papok ezentul saját püspökeiknek felelősek, de csak is ezeknek kizárólag s a két tényező között fennálló minden viszonyok ezentul Németországban, nem Rómában, és német, nem római vezérfonal szerint szabályozandók.

Ámbár ez egyházpolitikai törvények csupán egy honi törvényhozás jelentőségével látszanak bírni, de mégis egyikét a legsulyosabb csapásoknak mérik a pápaság ellen. Azonban csakis papi felfogás nevezheti a papi hatalomvágy megszorítását vallásüldözésnek. A pápaság az ő középkori alakjában nem tarthat igényt ahoz, hogy

az ujabbkori jogállammal egyenlő rangot vagy plane fensőbbet foglalhasson el. Az ily főpapuralmi magas vágyaknak, világhatalmi törekvéseknek ellene szól az emberiség összes mivelődési iránya; az ebbeli édes illusiókat mindenütt kiábrándulás fogja követni, s a látni és okulni vonakodót meggyőzni aziránt, hogy bármi régi hely legyen is Róma, mint az egyházi kormány középpontja, s bármi jóhiszemben működjek is a klérus egyrésze, amaz egykor oly feszes pápasági szervezet mind inkább inkább néhaivá lesz, s hogy a római egyháznak is újból rendeznie kell a maga állását, ha eddigi erejében fenn akarja magát tartani, s az élő világ szükségeivel, azzal, a mi az áldott nap fényében élni és mozogni szeret, magát öszhangzásba kell hoznia.

A porosz cultusminister máris folytatja erélyes intézkedéseit az egyházi törvények végrehajtására. Felhívást intézett a püspökökhez: jelöljék ki a seminariumokat, melyeket az egyetemek helyébe a papok előképzésére irányadókul tekintenek. Bekérte továbbá a seminariumok statistikáját s tanrendét. Természetesen, maga sem reméli e felhívásnak sikerét.

— Ifjunak lesben, öregnek köszöbön állván halála, az elaggott öreg IX. Pius pápáé is minden órán benyithat a vatikánba, elviendő onnan végnegyalmára a kereszténységnek azt a férfiát, a kit egyedül czímeznek szentnek és családkozhatatlannak. Nem csoda tehát, hogy a közel jövőben néhaivá válandó pápa utódjának ki és misége, választásmódja s a kath. egyházra vonatkozó valószínű következtései nagy érdeklődés tárgyai, s e választáshoz oly soknemű reménye is fűződik az egyházi dolgok ujjá alakulásának, hogy valójában méltó e remények alapját egy kissé nyugodt megfontolás alá venni.

IX. Pius mindenesetre a történelem rendkívüli férfiai közé fog számíttatni, nemcsak pápai uralmának a sz. szék fennállása óta leg-hosszszabb tartama, s a kormányzási ideje alatt történt, kiválóan fontos világi és egyházi események tekintetéből; de főképp azon ritka befolyásért is, a melyet e pápának személyisége saját környezetére s az összes egyházban gyakorlott. E szent atyának szeretetreméltó, mindenkit elbűvölő s vonzó megjelenése s bánásmódja felett csak egy szózat uralkodhatik. Igaz, hogy e személyiség varázsa roszzat is szült az egyházban. Emlékezzünk csak a püspökök sajnálatraméltó gyengeségére, a melyet a pápával szembe több évek óta vétkesen megengedtek magoknak, elnézvén, hogy lassan-lassan az egész egyházi szerkezet, sőt még a tan is egy

abszolút, csalatkozhatatlan pápa kedvéért át lőn alakítva, megváltoztatva — mindez a szeretetreméltó, szelid és nemes érzelmű IX. Pius iránti személyes tekintetekből. Ennek bizonyosságául a tények nagy tömegéből hozzuk fel csupán azon eljárását a conciliumi minoritásnak, midőn az „ellenzéki“-püspökök július 17-én 1870-ben azt mondják a pápához intézett iratukban, hogy ők csak azért maradnak távol a közgyűléstől, mert „gyermeki félelmök és tiszteletetők nem engedi, hogy egy a pápa személyét érdeklő ügyben annak nyíltan szemébe kelljen mondaniok azt, hogy „Non placet.“ Ehez járult még persze a szabadelvűség s meggyőződésükhöz való hűség hiánya is amaz 56 opponáló püspöknél. Valószínű-e egy jeles ó-katholikus jövendölése, miszerint ama két büvös, oly vészes befolyású szem bezárultával a püspököket lekötött varázs is el fog enyészni, alig hihető.

Allami dolgokban egyeleinte „szabadelvűnek“ mutatta magát az öreg egyháznagy; ellenben az egyház ügyeiben soha sem volt „liberalis.“ Minden allocutióját és encyklikáját kezdettől fogva mostanig azon egy szellem hatja át, a merev-római hierarchia szelleme, megtestesülve a római pápaságban. E jelenség oka viszont a pápa személyiségében rejlik, a ki bár pápai követségeiben sok világismeretet és tapasztalatot szerzett volt, de theologiai képzettsége igen középszerű. E részben a pápai szék tanácsadóihoz kelle ragaszkodnia, a kik általában a jezsuita rend tagjai és barátai közé tartoztak. A pápa jámbor kedélye, megrémitve az 1848—49-iki események által, majd a világi dolgokban is önként hajlott a Loyola ravasz fiai felé, elanyyira, hogy a mi 1846 óta az egyház ügyeiben Rómából kihatott a világra, annak eredete a „Jézus társaságára“ vihető vissza. A jezsuitismus azóta egyedül uralkodóvá lett az egyházban. Ezt a körülményt szem előtt kell tartani, ha a katolikus egyház mai állását s jövő alakulását érteni akarjuk. Több mint negyedszázadja működnek a jezsuiták a pápa nevében és oltalma alatt azon épület „koronázásán,“ a melynek alapjait ők ezelőtt három századdal vetették volt meg. Ez idő alatt uralkodó befolyásoknak sikerült nem csak az egyház tanában és szerkezetében mélyen beható módosításokat eszközölni, hanem az egyházi hivatalokat is oly férfiakkal tölteni be, a kikről tudák, hogy az ő rendszeröknek feltétlen hivei, vagy a kiket ők szükség esetében a szent szék iránti korlátlan engedelmességre kényszerítének. E szellem áldozatait a kath. püspökök sorában mindenütt feltalál-

hatni; Magyar-, Német-, Franciaország és Amerika is bőven szolgálhat ilyekkel. A bibornok-collegium befolyása is lassanként a lehető legkevesebb mértékre lőn leszállítva; s ha egyes bibornokok, mint pl. Andrea bibornok, a b. collegium jogainak ily megsemmisítése ellen tiltakozni mertek, ez ellenzéki hajlamot a hierarchiai szervezetenél fogva könnyű volt elfojtani.

A bibornok-collegiumnak 72 tagból kell állani; azonban a jelen pillanatban 28 kalap üres. A meglévő 44 bibornokoknak mintegy felerésze lakik Rómában, a többi a világ minden részeiben elszórva. Az új pápa választására a távolban lakók megjelenése lehetséges volna ugyan a gyors közlekedési módok korszakában; azonban kérdés, ha vajjon a „papalini-k“ egyáltalában, óhajtják-e az „idegen“ kardinalisok részvétét a pápa-választásban, a midőn meglehetősen bizonyosnak mondják egy oly pápai oklevél létezését, mely a IX. Pius utódját kijelöli. Egy ily oklevél érvényessége ellen pedig nem lehet kifogás, mivel az 1870-ki „dogmatikai“ határozatok óta a „csalhatatlan egyetemes-püspök“ cselekvényeit semminemű egyházi törvény, hagyomány és rendelet sem szabályozhatja.

A választás eredménye iránt nem lehet kétség. Legyen bár megválasztva Angelis, Panebianco, Capalti, Sforza, vagy a Syllabus szerzője Bilio a szigorú egyházi pártból; vagy ha netalán Trevisanatot, Bonapartet, vagy ha Hohenlohe herceget emelnék is „Péter székére“: egyedül az fogja elnyerni a tiarát, a ki a jezsuitáknak lesz lekötöztetve. A jelenleg uralgó szellem megváltozása s ennél fogva egyházi reform a pápaság kebeléből semmiképpen sem várható. A legnagyobb férfierő és jellemzilárdság is a római püspöki széken kénytelen meghajolni a századok óta fennálló rendszer sulya alatt. Valamig ez tart, reformator pápára még csak gondolni is képtelenség. Ugyanezért az új pápára épített minden remények aaptalanok. IX. Pius utóda a jelen körülmények között csak egy X. Pius lehet; a pápai rendszer semmi változást sem fog szenvedni. A „Jézus társasága“ nem fog oly könnyű áron az ő becses vívmányától megválni. S a kath. egyház püspökei, papjai, laikusai? Fogják-e a római jármat még akkor is tovább hordozni, ha azt nem többé „a nyájas és szeretetreméltó“ IX. Pius teszi fel rájuk? Kétségkívül fogják: mert a mai püspökök is már régen elvesztették az apostoli szabadelvűséget; a klerus nagy része pedig római szellemben van nevelve, szoros függésben a hierar-

chiától, elkülönítve a hívóktól s elhagyva az államtól; s a világiak vakon hívók vagy közönyösek. A jelen nemzedékből nem sok ujoncza válik az ó-katholikus toborzásnak. De azért mi sem kételkedünk az egyháznak ujjaszületésében, el fog az jöni mint eredménye az előhaladó felvilágosodásnak, mint vivmánya az ernyedetlenül igazság és világosság után törekvő okosságának, mint gyümölcse a nyugtot nem ismerő anyagi és szellemi munkának e században, mely ugy az állami mint az egyházi életben az egyéni szabadság, a haladás, az általános egyenjogosultság és emberiesség ősjogának egyengeti az utját, kivivja diadalát. E hatalmas tényezőkre fektetjük reményünket, és azok már is erőteljes munkában vannak, s ez általános mivelődési munka nincsen egy emberélet arasznyi korához kötve; nem függ egy férfiú életétől vagy halálától, habár az Péter aranyas székén ülne is. Ha e tényezők egykor uralomra jutnak, az egyházi reform is magától bekövetkezik. Valaki azért ezt akarja, mozdítsa elő ama mivelődési tényezőket. Minden más remény alaptalan, minden más eszköz hatálytalan.

—A porosz püspöki kar nem akar megnyugodni. Miután hasztalan küzdött, tüntetett, kérvényezett és izgatott az új egyházpolitikai javaslatok ellen; most, mikor törvényerőre emeltetvén, végrehajtásuk el van rendelve, ismét sikra szállottak ellenök. Hadizenetök egy a kormányhoz intézett feliratba van foglalva, melyben tisztelettel de szintoly kereken kijelentik, hogy nem képesek a máj. 15-én kihirdetett törvények végrehajtására közreműködni. „A törvények sértik azon jogokat és szabadságot, melyek az Isten egyházát isteni rendeletnél fogva megilletik. Tagadják azt az elvet, mely az államban és egyházban az Isten által rendelt két különböző hatalmat lát. Az egyház nem ismerheti el ama pogány állami elvet, hogy az államtörvények a jog egyedüli kútforrását képezik, és hogy az egyház csak oly jogokkal birhat, melyeket neki a törvényhozás és az állam alkotmánya ad, a nélkül, hogy Krisztus istenségét, tanainak és alapításainak isteni voltát megtagadja; a nélkül, hogy magát a kereszténységet függővé tegye az emberek önkényétől. E törvények elismerése tehát a keresztény vallás isteni eredetének elvetése volna; de lemondás is az egyház minden történelmi és pozitív jogairól; mert a törvényhozás, mint a jog egyedüli kútforrása jövőre minden jogot tetszése szerint és egyoldalulag megszüntethetne“. A lapok ugy szólnak e famosus nyilatkozatról, hogy hangja alattvalóhoz nem illik, s legkevésbé püspö-

kökhöz. Alig hiszik, hogy a kormány szükségesnek fogná tartani a választ ez általános fenyegetésre. A május 15-ki törvények adnak eszközöket az államnak arra, hogy az engedelmisséget minden tényleges esetekben megkövetelje, a klérust pénzbüntetések, díj-elvonások, béperlések, és végső esetben hivatalbóli letételek által emlékeztesse arra, hogy Poroszországban nem souverain. E tényleges esetek elvárandók, s kétségkívül soká nem is maradnak el. „Az állam méltóságát megóvó egyházi törvények elkészültek, de a munkának nagyobb, eldöntő része még csak most kezdődik: most az ideje azokat szilárd kézzel, ingadozás és helytelen kimélet nélkül, mit megfélemlésre magyaráznának, végrehajtani. Az állam eddig védtelen volt, ma felfegyverkezett; de tisztelettel meghajolni előtte csak akkor fognak a rómaiak, a midőn észreveszik, hogy elszánta magát fegyvereinek használatára“. Igy szól egy berlini lap.

— A klerikális pártok mindenütt fellengző álmokkal és reményekkel üdvözlék a napokban erősebb conservatív és ultramontan szellemben újjáalakult francia kormányt. Maga a vatikáni nagy fogoly sem állhatta meg, hogy az új fordulatot Franciaországban szebb jövő, legalább a római udvar érdekének mosolygó jövő záloga gyanánt ne üdvözölje. Azonban „baj van még közből“, a mint magát egy berlini félhivatalos lap, természetesen eléggé világos német szavakkal, kifejezi. A német nagykancellár óhajtja, hogy „a francia új kormány csak saját belügyeivel foglalkozzék. De nem is hiszi, hogy az egyházi szempontoknak befolyást engedhetne a maga külügyi politikájára“. Azaz, a uémet megengedi a francziának, hogy önnön országában teljes szabadsággal védje s ápolja a papi s egyházi érdekeket, csakhogy óvakodjék ez iránynak minden dicsvágyas áticsapásától a külpolitika mezejére. Az ultramontanizmus ám szabad tetszése szerint boldogítsa Franciaországot, de az ultramontan politikának csak egy parányi bevitele is Olaszországba nem lesz inyére a berlini kabinetnek.

— A genfi kormány s r. kath. püspök Mermillod között kiütött viszály napi kérdés tárgyává tette Svájcban az állam és egyház közötti viszonyt; szép alkalom volt egy kísérletet tenni Európa legkisebb államában. Cavour programjának életbehozatalával, a mely már oly régidő óta fennáll az új világ nagy köztársaságában: szabad egyház a szabad államban. Svájc azonban meghátrált, s a helyett hogy elvágta volna a kötelékeket, mik

az ó-világban mindenütt összfűzik az államot az egyházzal, még inkább törekszik a szorosabb összfűzésre; de míg más államok ez összfűzést a világiak és egyháziak szabad és közös meg-egyezésével szabályozzák, a kis Svájc az egyháziak kizárásával s a jus fortioris elve szerint akarja szorosabbra fűzni az állam és egyház közötti viszonyt. A nagy államtanács elé bocsátott tervezet főbb pontjait ezekben foglalhatjuk össze. A genfi canton 23 kath. parochiára oszlik. A papok s káplánjaik a canton összeirt kath. hivi által választatnak. Hivatalaik elfoglalása előtt a papok polgári esküt tesznek az államtanács előtt. Eskütörés esetén elmozdithatók, valamint azon esetben is, ha a választók két ötöde az elmozdítást kéri, s az ennek következtében véghezment szavazat többsége az elmozdítást pártolja. Ezek a javaslat legfeltűnőbb pontjai, melyek kétségkívül nagy tusát fognak előidézni a genfi cantonban, melynek lakossága legnagyobb részt katolikusokból, nagytanácsa azonban protestánsok és szabadon gondolkozókból áll.

-- A ó-katholicismusnak, nem tudni, tüze vagy füstje-e nagyobb: voltaképpen egyik sem adja mivoltának sok jelét. Egy kis párt csakugyan vezényli a mozgalmat s erre nézve mostan Köln az érdekeltség központja. A német katolikusok tartanak ott gyűlést, melyen az ó-katolikus hitfelekezeti végleges szervezésére tesznek egy elhatározó lépést, t. i. ó-katolikus püspököt választanak. A gyűlésen egyházi és laicus küldöttek vesznek részt, kik a püspökválasztást megelőzőleg, az ó-kath egyház zsinati és községi szervezetét veszik tárgyalás alá. Az erre vonatkozó javaslatokat Schulte tanár szerkesztette s valószínűleg változatlanul fognak elfogadtatni.

Ch.

Fretwell J. ur látogatása.

A közelebbi múlt pünkösdi ünnepe kolozsvári ekleziánkra általában vallásközönségünkre nézve kedves emlékekkel van összekötve. Fretwell J. ur a britt és külföldi unitárius társulat választmányának egyik kiváló tagja, több angol és amerikai hírlapok levelezője és munkatársa becses látogatásával szerencsésítetvén bennünket. Nevezett hitrokonunk ünnepszombatján az estvéli vonattal érkezett körünkbe Bécsből, hol jelenleg, mint több londoni, amerikai és németországi nagy tekintélyű kereskedőházak főügynöke működik a világiállításon. Fogadtatására, mint már korábbi ismerői, isk. felügyelő-gondnok és egyetemi tanár Brassai Sámuel, Simén Domokos és Kovács János tanártársaink mentek ki az indóházhoz s ez utóbbihoz kísérték be, hol egyszerűen három napi itt mulatása alatt szállásolva is volt. Innen első napján jelenvolt az isteni tiszteleten s midőn az úri szent vacsorában velünk együtt résztvett, úgy tetszett, mintha csekély számunk egyszerre megtiszszereződött volna; mert lélekben együtt éreztük magunkat angolhoni és amerikai hitrokonainkkal. Isteni tisztelet után azonnal megismerkedett Fretwell ur nevével már úgy is ismert derék püspökünkkel, ft. Kriza János urral, a tanárokkal s több a templomban jelenvolt hitrokoninkkal; ezeknél, valamint más családoknál is látogatásokat tett, a minék különös érdeket kölcsönzött az is, hogy Fretwell ur anyai nyelvén kívül a német- és francia nyelvet is szépen beszéli, sőt magyarul is ért, minélfogva a társalgás egyik vagy másik nyelven a nő részéről is meg volt könnyítve. Iskolánk, könyvtárunk megsejmlélése mellett, meglátogatta városunk csaknem minden nevezetességeit: az egyetemet, muzeumot, a hol különösen a földtani osztály lepte meg, piaci templomot, más templomokat, fellegvárt, gazdasági tanintézetet, setatért, minden látott és hallott dologról magának jegyzést csi-

nálván. Brassai Sámuel ur által be lön vezetve egyh. képv. tanácsunk gyülésébe is s minekutánna az ő indítványára több itt járt angolhoni hitrokonink, nevezetesen Tagart, Tayler, Steinthal és Dall urak példájára Fretwell ur is az egyh. képv. tanács tiszteletbeli tagjának választatott s számára az illető okmány latinnyelven kiadatni határoztatott, ft. püspökünk, mint az egyh. képv. tanács elnöke, a következő német nyelven mondott beszéddel üdvözölte kedves vendégünket:

Igen tisztelt hitrokon, Fretwell J. ur! Egyház-tanácsunk nagy örömeinek s szerencséjének tartja önt tagjai közé sorozhatni. Egy oly férfit siet igazgató tanácsában ülésel megtisztelni, a ki valásközönségünk iránt már is őszinte érdekeltségének szembetűnő tanujeleit adta, nemcsak azáltal, hogy dicső honában, Angliában virágzó unitárius hitrokonság gyűléseiben a testvéri szeretet melegével emlékezett meg rólunk is, a midőn általában az unitarizmus ügyeiben kiváló lelkeséggel járt el, hanem azáltal is, hogy a szabad Amerikában mindinkább serdülő és erősödő unitarius egyházakat bámulatos önfeláldozással utazta be, vallás-erkölcsi életök mélyebb megismerhetése s lerajzolása tekintetéből, a miről szerkeztett jeles tudósítását szerencsések voltunk mi is itt a távolban gyönyörűséggel s haszonnal olvashatni. — És most nem kimélve semmi fáradságot, áldozatot, személyesen is felkeresett minket, hogy színről színre láthasson, a helyszínén, ugyszólva szemlélhesse állapotinkat, s testvéri szeretete melegével s magas képzettsége fényével illethesse lelkünket. — Üdvözöljük önt mi, itt a keleten a protestantismusnak előőrsei, kik éppen ezen helyzetünknel fogva gyakran voltunk halálos veszélyeknek kitéve; azonban, hála a menynei atyának, a „kinek tetszett szent Fia kicsin nyájának is országot adni“ — s hála a magyar nemzet szabadság- és igazságszerető szellemének, „megfogyva bár, de törve nem,“ még mindig elég számosan vagyunk a magyar hazában arra, hogy ha nem is hatalmas apostolai, de legalább állhatatos hivei lehessünk a szabadabb elvű kereszténységnek.

Tisztelt Fretwell ur! a szabadság classicus hazájából jövén kö-zinkbe, ugy tekinthetjük önt, valamint általában angol atyánkfait tekinthetjük, mint ama britt földről a németek apostolaként megjelent Winfriedet, a ki az evangelium nagyszerű jótéteményét vivén magával oda, a Bonifacius nevet méltán nyerte. Önök meganynyi Bonifaciusok ránk nézve = jóltevőink, a szónak

legnemesebb értelmében — mint a n g o l o k , már így is példányszerű culturájok, s politikai és társadalmi intézményeik által a legüdvösebb hatást gyakorolják magyar nemzetünkre, — és philanthropiájok szives melegében mily sok száműzött hazánkfia részesült az újabb időben! örültek az örülökkel és sirtak a sirókkal — s részvétők nem állott soha csak szóból, de mindenekfelett tényleges, solid felsegélésből. És mint u n i t á r i u s o k hogy menynyire B o n i f a c i u s o k — jöltevők ránk nézve, azt hálásan érzi vallásközönségünk már csaknem félszázad óta: nemes rokonszenvök, testvéri szeretetök nemcsak arra gondolt, hogy az irodalom beces manáját nyerjük, sok tekintetben arabiai pusztában folyó vándorlásunkban, hanem a próbáltatások csaknem porig sújt idején anyagi segélylyel is láttak el — s fiainknak módot nyujtanak arra, hogy országukban és jeles collegiumokban a tudomány és magasb miveltség áldásában részesítvén, gazdagítsák a mi szellemi, erkölcsi életünket.

Kedves hitrokon! fejezze ki legmélyebb hálaérzésünket mind e jöttetekért a mi szerencsésebb viszonyok közt élő testvéreinknek. Ön tapasztalhatta rövid köztünk léte alatt is a haladási vágyat, az igazság és szabadságszeretet, igen egyszersmind a még mindig ránk nehezedő sorssal való küzdelmet, a mely ellen csékély erővel s eszközökkel is ernyedetlenül küzdeni meg nem szününk. Az önök nemes és szives szinpathiája s jótékony szeretete éleszti erőnket, fenntartja reményünket, hogy hiába nem küzdünk. Különösen vegye ön ki nem fejezhető hálánkat a benső részvételért, a nagy áldozati készségért, mely ezen apostoli útjára indította, mintha az ur küldötte volna hozzánk, mint Pál apostolt Macedoniába — hogy hozná nekünk a buzdítás, bátorítás és vigasztalás szent lelkét — Éljen! —

Mire Fretwell ur hasonlóan német nyelven körülbelöl ezeket mondá:

Nagy köszönet részemről, hogy önök kedves testvérek, egyházi tanácsuk tagjává választani nem terheltettek, — felvettek tisztes gyülekezetébe azon vallástársulatnak, mely mint az Isten oszthatatlan egységét valló egyházaknak Nestora, 300 év óta küzd az ellenséges világviszonyok cilen, s bár ezernyi ostromot, megsemmisítésére irányzott megtámadást szenvedett, de mind ez óráig elég erélylyel és egyszersmind a körülményeket számbavevő eszélylyel birt létezését megóvni s a tisztább kereszténység fényével itt az

európai cultura s protestantismus keleti határszéleinél világoskodni. Az angol unitarismus sokkal fiatalabb keltü, ámbár ennek is sok sulyos csapáson, üldözésen, kiirtására intézett megtámadáson kellett átmennie, míg honában, a polgári s vallási szabadság teljesebb mértékét maga részére kiküzdött angol nemzet kebelében egyházzá alakulhatott. Önnönmagából, úgyszólván minden idegen befolyások közvetítése nélkül fejlődött ki. A bitt földön is voltak a reformatio hajnalától fogva el nem fogult, szabad szellemü férfiak, a kik a szentírások helyesebb értelmezése s a józan ész sugalma folytán eljutottak volt az egyisten eszméjének ismeretére, különösen az arminianismus, e tisztább és szabadabb irány az anglicán egyházban, sok világos főt állított elé Angliában is, a kik bár az egyház kebelében maradván s egyházi hivatalokat is viselve, rokonszenveztek a saját meggyőződésökkel nyilván is sikra szálló egységshívőkkel.

Még újabb, fiatalabb keletü az amerikai unitarismus, mely ez idő szerint bár a kisebb felekezetek közé sorozható, de mégis nevezetes tényező az Egyesült Államok politikai s társadalmi életében. lelkészek, tudósok, államférfiak s világi hivatalnokok nagy száma érvényesítvén befolyását a nemzeti élet minden viszonyaiban. Priestley, a nagy hirü angol természettudós s egyszersmind unitárius lelkész Angliában, a mult század utolsó évtizedében, lakháza, könyvtára és laboratoriumának az ellene felizgatott néptömeg által történt leromboltatása után Amerika, Pennsilvania államába bujdosván ki, ott hintegetni kezdette az unitarismus eszméit, melyek csakhamar nagy vizshangra találtak, s több gyülekezetek alapultak rendes hitszónokokkal. Ettől különbözöleg vette kezdetét az unitarismus Uj-Angliában, hová az angol puritánok állítottak telepeket, a polgári s vallásos szabadság lelkétől vezéreltetvén oda; itt a vallásos controversiák tüzeben, melyek a rideg calvinismus és szabadabb eszmék között folytak, önként fejlet ki az unitarismus, s oly alapos és ékesen szóló férfiak mint Channing és nagy száma a hozzá hasonló őszinte és bátor szellemeknek s erős charactereknek megvetették alapját a szabadelvü kereszténységnek, melynek zászlóját ottan jelenleg az unitarismus hordozza.

A mi vallásunk tagjai, igaz, nem állanak millió lelkekből; de azért a kevés szám is az igazság erejével, a szabadság tüzelkével millió lelkekre gyakorolhat befolyást s szellemi pusztaságokat varázsolhat át termékeny virányokká, önfeláldozó szellemi munkásság és erkölcsi erély vetései által. Ti kedves hitrokonim, barátaim!

soha sem lettetek hűtelenné az előhaladás eszméihez, bár környezett és ostromolt a setétség embereinek tábora, „megőriztéték koronátokat, azt, a mi nálatok vagyon, hogy senki el ne vegye.“ — A mi engemet illet, a kit a legforróbb rokoni, baráti érzés bizonyítványaival rövid itt létem alatt elhalmoztok, a ti érdekekben minden lehető megtenni, valamint eddig is szívem vágya volt, úgy ezután is az leend, életem feladatává tévén sorsotok enyhítését, közintézeteiteknek tetteges segélylyel való támogatását. Erre nézve angol és amerikai hitsorsosaink buzgó és áldozatos érdekeltségét éleszteni s felhívni legközelebbi lépéseim tárgya leend; s ha egyebet nem is tudnék eszközölni, legalább uttörő leszek, s hiszem, hogy utánam jöni fog majd, a ki nálamnál erősebb lesz, következőleg többet kiviend, mint én kivihetek. Kedvesen hatott reám az a szoros, ösztöretartó egyházas élet, a melyet magyar unitárius hitrokonimnál tapasztalok, a semmi nehézség, szükség és inség által meg nem tört, meg nem lankasztott ragaszkodás az igazság és szabadság elveihez; ugyanezen nemes aspiratiók, idealis és ethikai magasztos törekvések szerettek hazámfiak között, becsületet és tiszteletet általában a magyar nemzetnek; ily lelkes magatartás mellett a magyar nemzet, valamint az ennek kebelében levő unitáriusok mindig számot tarthatnak tovább is nemzetem és az amerikai rokon faj becsülésére és erőnkhoz képest való támogatásra—, a miben közvetítőül lenni tehetségem szerint éltem fogytáig én is működésem egyik főfeladatául fogom tekinteni. — Éljenek az én magyarhoni testvéreim! — —

A mint e beszédtörödékből látszik, Fretwell ur egyházi tanácsosi tisztét nem méltóságnak, hanem kötelességnek tekinti s mi hiszszük, hogy egyházunknak jelentékeny szolgálatokat fog tenni. Helyzetünkről, viszonyainkról, főleg segélyforrásaink szűkös voltáról értesülvén, nem egyszer fejezte ki bámulatát azon erély felett, a melyet egyházunk önfenntartása érdekében kifejtett, mi meg az ő tudvágját, viszonyaink iránti érdekeltségét s valódi lelkesültségét bámultuk, anynyival inkább, mert nem is tartozik az ugynevezett egyházi rendhez, melynek hivatásszerűleg kell a vallásos dolgokkal foglalkoznia. De ez így megy a mivelt angol népnél, ott a kereskedő és katona, iparos és földész, hivatalnok és művész, mindenik éppen olyan missionariussa a maga vallásának, mint a pap, s bizony míg e szellem nem hódítja meg a mi népünket is, a míg kivétel nélkül minden polgára a hazának nem érdeklődik a vallás által, a

mig nem leszünk a biblia szerint szent papság, addig csak fővényre építünk, addig ép társadalmunk nem lesz. Vajha azért eme sorainkkal egyes gyülekezeteink, papságunk s minden hiveink és barátaink keblében megeleveníthetnők a pünkösti szent lelket! Vajha önbecsülésre s önmunkásságra gyújthatnók egész közönségünket; mert másoknak segélyére és rokonszenvére csak az számíthat joggal, a ki maga is ismeri és felfogja elhivatását; maga is mozog, tesz és áldoz. Fretwell ur kilátásba helyezte, hogy igyekezni fog nem sokára beküldeni Magyarországra egy papi embert Amerikából, a ki itt egyes ekkleziáink állását a hely színén tanulmányozza. Hozza Isten mielőbb: mi pedig folytassuk tovább a gondviselésben helyezett bizalommal missiónkat, mely nem egyéb, mint a lelkiismeret szabadságának biztos védelme alatt és segélyével azon munkálni, hogy a közmívelődés a vallási felvilágosodás által is terjedjen s az emberiség hovatovább közelebb jusson magas rendeltetéséhez, a Krisztus által hirdetett józan vallásossághoz, testvéri szeretethez, megtisztult erkölcsiséghez, szóval a tökéletességhez.

Hogy az igaz magyar természet a vendégszeretetet nemes erényének gyakorlásában nem tagadta meg magát, ezt nem is kellene mondanunk. Házaszszonyaink versenyeztek egymással a szivesség kitüntetésében. Ünnepe első napján t. Ürmösi Sámuelné, második napján Jakab Elekné, harmadik napján Nagy Lajosné uraszszonyok dusteritékü asztaluknak volt vendége Fretwell ur, csaknem mindenütt az őszzes tanári karral és a ház barátaival, melyről hogy a specialis borok se hiányozzanak, arra a szives házi gazdák különös gondot fordítottak s így a pohárköszöntések is maguktól jöttek. Ft. Kriza Jánosné uraszsz. a családot egy kedves rokonuknak éppen akkor történt halálával ért gyász miatt, asztalt nem adhatott; de gondoskodott arról, hogy kedves vendégünk egész angol conforttal reggelizhessék szállásán, mely szivességet azonban Ben c zédi Gergelyné uraszszony is meg akarván osztani, egyszer a maga házánál reggeliztette meg Fretwell urat.

A jó szerencse Fretwell urnak egy régi jó barátját, a m. kel. vasut egyik főmérnökét, Ruge urat is közinkbe hozván, három nap ő is valóságos hitsorsosunk lett; velünk járt, kelt, velünk érzett és gondolkozott, s csak azt sajnálta, hogy azon idő alatt, mig Kolozsvárt volt állomásban, nem tudott velünk megismerkedni. És ezt mi is őszintén sajnáljuk; mert Ruge urban a hivatásából folyó szakismerettel anynyi nemes érzés, oly szabad és önálló

gondolkozásmód van párosulva, hogy az ember társaságában mindig jól érzi magát. Ő méltó fia a nagy nevű atyának, Ruge Arnoldnak, ki születésére nézve Rügen-szigetről való s tán nevét is innen vette s már 1820-ban, mint egyetemi tanuló s a Burschenschaft, emellett egy ifjusági, Németország egyesítésén működő titkos társulat elnöke, a kormány által előbb halálra, később élet-fogytig tartó fogságra ítéltetett, azonban két évi fogság után kegyelmet kapott. Itt a fogságban szerezte meg magának Ruge ur azon klasszikai és philosophiai ismereteket, a melyekkel aztán fogságából kikerülve, Halléban, mint bölcsészettudor tanítói állomást nyert s mint ilyen Feuerbachhal, Straussal és Németország más jeleseivel a „Hallische Jahrbücher“ czimű elhírhedt s a kormány által is betiltott folyóirat szerkesztésében tevékeny részt vett. 1848-ban szintén jelét adta szabadság szeretetének, részt vett azon korszak mozgalmaiban, a minék következtében javai confiscáltattak is s ő kénytelen volt a szabad Albionba menekülni, a hol Kossuthal s más magyar menekültekkel is megismerkedett. Miután Angolhon a menekültek iránt, kik Európa minden országainak úgy szólván értelmi képviselői voltak, anynyi rokonszenvet és vendégszeretetet tanusított, hogy sokan többé attól megválni se tudtak, Ruge Arnold ur is egész családjával oda telepedett s most is ott lakik Brightonban, nem egy bölcselmi, vallási és politikai művel gazdagítván az irodalmat. Ő fordította le német nyelvre Buckle-nek Angolhon civilisatiója történeténeke czimű nagy hírv munkáját is.

Ezen kitérés után, mely úgy hiszszük, nem lesz érdek nélküli t. olvasóinkra nézve, ismét felvehetjük az elejtett fonalat, megjegyezvén itt azt is, hogy Ruge ur, ki most Egerbegyen van állomásban, templomunkat, iskolánkat s a mellette levő pár épületet, püspöki és papi szállást a Fretwell ur iránti szivességéből az ő számára lerajzolta, ki azt egy utazásáról irandó brochure mellett kiadni szándékszik. Ez utóbbi czélből Fretwell ur, fényképész, Veress urnál is, hol magát számunkra lefényképeztette, több fényképet választott ki, s midőn árát tudakoztuk, Veress ur azokat szivességéből felajánlotta. Jakab Elek t. barátunk pedig egy albumot vásárolván hozzájuk, mint emléket adta át Fretwell urnak.

Ünnep harmadnapján estére, mely egyszersmind a búcsu estvély is volt, Fretwell urat Brassai Sámuel ur még megérkezésekor meghívta volt s így sokaknak meghiusult abbeli reményök, hogy akkor ők vendégelhetik meg, a mire pedig e sorok írója családján

kivül még legalább 8—10 család számított; de a sors Brassai bácsit is üldözőbe vette; mert a közvélemény azt kívánta, hogy a búcsu-estély valamelyik vendéglőben tartassék meg, hogy abban többen részt vehessenek. A parlamentirozás megkezdődött; de capitulációról szó se lehetett egyik oldalról se, végre aztán a kiegyezés megtörtént úgy, hogy a vendég 9 óráig a Brassai bácsié, azontul mindnyájunké lesz.

És úgy lett. A búcsu-estély helyéül kijelölt vendéglőbe szép számu nő és férfi társaság gyült össze s alighogy oda Fretwell ur is megérkezett, megeredtek a pohárköszöntések; részünkről a vendég iránti tekintetből mind angolul, vendégünk részint angolul, részint németül toasztirozott, sőt egyik toasztját magyarul végezte be, mondván: „Örökre felejthetetlen lesz előttem az a 3 nap, a melyet önök körében töltöttem. S bár testileg jelenleg eltávozom önöktől, lelkemmel önök közt leszek örökké, s kérem tartsanak meg önök is engem jó emlékekben,“ a mire harsány éljenbe tört ki az egész vendégsereg. Egyébaránt ebben máskor sem volt hiány; pedig nem egymást éljeneztek, hisz egyes személyekről alig emlékeztünk meg; az eszmék voltak azok, a melyek lelkesítettek, nem a mi jelentéktelen tetteink. Ezek mint apró poronszemek enyésztek el a nagy és nemes eszmék mellett, melyeknek kivivására nem egyesek, hanem nemzedékek erejére és idejére van szükség. A többek közt Fretwell ur az unitarius vallás viszontagságteljes háromszázados történetére, egyszersmind püspökünk családját ért szomorú változásra s ezekkel kapcsolatban az ő három napi itt mulatása alatt keblében támadt váltakozó érzésekre hivatkozva, mondá:

The tide of time flows darkling,
The tide of time flows sparkling
And joy and grief will blended be
Till time becomes eternity.

— Thomas
Grey: Fables
Könyvtár

E verset költő püspökünk azonnal lefordítván, im itt közöljük magyarul is:

Az idők árja most sötéten hullámszik,
Az idők árja majd derüs fényben játszik,
Öröm és fájdalom kíséri mind egymást,
Valamig az idő öröklétbe megy át.

A búcsuestélynek, melyen népzeneészeink több magyar népdalt bemutatnak s vendégünk iránti tiszteletből az angol himnuszt is eljátszodták, éjfél 12 órakor a Rákóczi induló vetett végett, midőn

forró kézszorítással váltunk el Fretwell urtól, ki haza sietett, hogy az indulásig hátralevő pár órát azon könyvek és emlékek összepakolására használja, a melyekkel őt a szó szoros értelmében megterheltük; mert miután magyaryelven is olvas, mindnyájan siettünk őt kisebb-nagyobb műveinkkel megajándékozni. Különösen Jakab Elek t. barátunk, mondhatni, egy kis könyvtárral lepté meg, melyet midőn átvett, angol humorral jegyzé meg, hogy igyekezni fog nem csak a könyveket, hanem azoknak szellemét is a magáénak mondhatni s Amerikában is elterjeszteni.“

Más nap, jun. 4-én Fretwell ur a reggeli vonattal visszautazott Bécsbe. A fiatalabb nemzedék, mely a búcsuestélyen résztvett, reggel 4 órakor az indóháznál várta, hova Fretwell urat Jakab Elek, Simén Domokos és Kovács János barátaink kísérték ki. A gőzmozdony sivitásával még egyszer felhangzott az éljen. A vonat elrobogott. Fretwell ur eddig a német protestáns-egylet Lipcsében tartandó gyűlésére készül, mint az angol és amerikai unitárius társulatok megbizottja; mi pedig azzal az óhajjal zárjuk be sorainkat: adjon Isten sok ily emlékezetes pünkösztöt unitárius egyházközönségünknek.

F e r e n c z J ó z s e f .

Különfélék.

Hálaünnepély. Kolozsvári főiskolánk tanuló ifjusága a jöltevők emlékére öt évenként tartatni szokott hálaünnepélyt ez évben május 22-én, áldozó csütörtökön tartotta meg a főiskola nagy halltermében diszes közönség jelenlétében. Az ünnepélyt igazgató-tanár Benczédi Gergely nyitotta meg rövid, de velős beszéddel; mire felhivta főiskolai főnök Barabás Lajost, hogy az ifjuság érzelmeit tolmácsolja, ki is ifjui lelkesedéssel dolgozott és elszavalt beszédet tartott. Ezután Derzsi József, pap és tanár olvasta fel egyik jöltevőnk, Koncz János csinosan kidolgozott életiratát. Végre igazgató-tanár, Benczédi Gergely az ünnepélyt megható szavakkal zárta be. Jövö füzetünkben az elmondott beszédek és felolvasott életiratot együtt kiadni szándékozván, bővebb ismertetésöket ezuttal szükségfelettinek tartjuk. Az ünnepély emelésére a főiskolai énekkar is közremüködött. Ugyanaznap délutánján pedig a tanuló ifjuság a főiskolai beteg tanulók segélyezésére tánczestélylyel összekötött zártkörü májális rendezett az angol-királynéhoz czimzett ujonnan alakított mulató kertben 1 frt belépti díjjal, melyet nemcsak fesztelen és kedélyes multság fűszerezett, hanem e mellett fényes anygi siker is koszoruzott; mert a nagy menyyniségü feljűlfizetésekkel a nevezett czélra 379 frt — krt o. é. jövedelmezett. Adja Isten, hogy ez alapot, melynek gyarapítására Kolozsvár város közönsége minden vallás különbség nélkül oly örömet meghozta emberbaráti áldozatát, mentöl ritkábban kelljen ifjuságunknak igénybe venni.

A mint a lapokból láttuk, sz.-kereszturi iskolánk tanuló-ifjusága hasonlóan megtartotta kebelében a hálaünnepélyt; igen szivesen vettük volna, ha erröi szerkesztöségünköt is értesítették volna egy pár sorban; mert fájdalom, vállalatunk nem oly jövedelmezö, hogy e végre levelezöket küldjünk a hely színére: aztán Isten jóvoltából kereszturi iskolánk körében is van elég pennás ember; reméljük, hogy a tenta sem fogyott még el.

Hát tordai iskolánkban miért maradt el a hálaünnepély megtartása?

Hiszen tudtunkkal annak is vannak jóltevői. Mi a hálaünnepélyek pontos megtartását csak azért is óhajtjuk, hogy főleg az életiratok által eddig is már nem egy fontos és megbecsülhetetlen adatot szolgáltatott egyházunk történetéhez.

Kegyeletes határozat. Egyház-tanácsunk közelebről elhatározta, hogy bölöni Farkas Sándor, Szt.-ábrahám L. Mihály és kolozsvári Dimény Pál elhunyt jeleseink köztemetőben levő s az idők által megrongált síremlékeit kijavíttatja. Folyóiratunk t. olvasói a két elsőnek a közmívelődés, főleg pedig egyházunk érdekében tett hasznos szolgálataikat életirataikból már ismerik; az utóbbi a 17-dik évszázad végén és a 18-dik elején élt, egyik legjelesebb papunk és tanárunk volt. Az ő idejére esik óvári és piaczsori iskolánknak elvétele, úgy hogy Dimény Pál sorban mind három iskolánkban viselte az igazgatói hivatalt, nevezetesen az óváriban 1690-től 1693-ig; 1693-tól 1716-ig a piaczsoriban és 1716-tól 1720-ig a b.-magyarutcaiban. Ő volt, a ki a piaczi templomnak, mely akkor még az unitáriusok kezében volt, 1697-ben történt leégésével segélygyűjtés végett Hollandiába és Belgiumba az ottani remonstrans és collegiáns, az unitáriusokkal rokonszenvező, atyafiakhoz utazott s onnan 9000 tallérral tért vissza, mely összeg a leégett templom felépítésére fordított. Emellett gyakorló orvos volt. Egyébaránt reméljük, hogy nem sokára teljes életiratát is birni fogjuk, egy barátunk rég gyűjtvéen hozzá az adatokat. Enynyit most elégnek tartunk közölni a végre, hogy Egyház-tanácsunk említett határozatát szívünkől üdvözljük. A ki elhunyt jeleseiről megemlékezik, jövőjét biztosítja.

Szabédi ekklezsiánk közelebb mult husvét-ünnepe, nem a feláadás öröm-, hanem a pusztulás gyász-ünnepe volt, ünnep-szombatján, ápr. 12-én diszes temploma, jól felszerelt iskolaháza, a papi és mesteri lak minden hozzátartozó gazdasági épületekkel együtt az emésztő lángok martalékvá levén. Vigyázatlanságból, vagy gonosz szándékból eredt-e a tűz, tudni nem lehet; de a kár megbecsülhetetlen s a biztosítás csak 500 frtig terjedt. Szolgáljon ez egyfelől szomorú intésül ekklezsiáinknak a lehető biztosításokra; másfelől siessünk mindnyájan enyhíteni kárt szenvedett ekklezsiánk siralmas állapotát gyors segélyezés által. Kolozsvári ekklezsiánkban az adakozások szép eredménnyel folynak; reméljük, hogy a kéregetők országszerte meleg rokonszenvenvel találkoznak. A baj nagy; de az Ur nem hagyja el az övéit!

A magyar év. ref. egyház f. év május 8-án kegyeletes ünnepélyt ült meg, a tiszai egyházkerület főgondnoka, báró Vay Miklós egyházi hi. atalokodása félszázados jubileumát. Az ünnepély Miskolczon

tartatott, jelen levén azon mind az öt ref. superintendantiának képviselői. Fogadja a nemes báró részünkről is legmelegebb szerencse kívánatainkat azon nagybecsű szolgálatokért, melyeket hű és közhasznu hivatáloskodása ideje alatt ugy hazánk, mint a protestántismus érdekében kifejtett. Az érdem mindenki előtt érdem, s a közügynek tett szolgálatok jótékony eredménye soha sincs csak azon körre szorítva, a melynek érdekében történnek. Mint a nap éltető sugarai s az eső üdítő cseppjei még azon növényeket is táplálják, a melyeket közvetlen nem érintenek: ugy a nagy és nemes szívek munkásságából az egész társadalom hasznot huz. A jelzett ünnepély nagy fontosságúnak látszik azért is, mert kiindulási pontul szolgálhat az öt ref. superintendancia egymással való szorosabb egyesülésére.

Theologiai könyvtár. A prot. egylét mult évi közgyűlésében Dr. Kovács Ödönnek egy indítványa fogadtatott el, mely szerint három évre terjedő évi 4 frt o. é. kötelezettséggel egy theologiai könyvtár lenne alapítandó oly czélból, hogy ez uton részint a külföldről átültetendő, részint eredeti jelesebb szakmunkák kiadását biztosítani lehessen. Közlebről az aláírások megkezdődtek s eddig az aláírók száma a 200 felé jár; méltó reményünk lehet tehát hozzá, hogy a tervezett könyvtár sikerülni fog. Hasznát nincs miért fejtegensük; a ki egyházi irodalmunkat ismeri, tudja azt is, mennyi mindenre van nekünk szükségünk e téren is, mely a reformatió ideje óta csaknem a közelebbi időig mondhatni parlagon hevert. Kétségen kívül a megindítandó theologiai könyvtár sem fog egyszerre új eget és új földet teremteni; de egyengetni fogja azon nagyobb szerű reformokhoz vezető utat, mely után mindnyájan óhajtozunk. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Albert János imakönyve. A mire már korábban felhívtuk volt olvasóink figyelmét, Albert János t. munkatársunk templomi használatra irt imakönyve megjelent. Miuthogy ez imák egy része a Ker. Magvetőben is közölve volt, nem látjuk szükségét annak, hogy részünkről hosszason ajánlgassuk; anynyival inkább, mert nem szeretnők magunkra vonni a pajtáskodás vádját, mely irodalmunk nem csekély kárára anynyira lábra kapott. A bővebb ismertetést tehát más egyházi lapokra és folyóiratokra bizzuk; hanem anynyit nekünk is ki kell mondanunk, hogy ez imakönyv legjobb meggyőződésünk szerint egyike a gyakorlati lelkészet köréből közelebről megjelent legjelesebb irodalmi termékeknek. Az Albert J. imáinak egyik kiváló érdeme az, hogy azok a lélok szükségéhez vannak alkalmazva s hű tolmácsai mindnyájunk vágyainak és reményeinek, szükségének és küzdelmeinek. Bizalmas beszélgetések azok az égi atyával, a me-

lyekről azonban nem hiányzik a költői ihlet sem, mi vonz, magával ragad, és emel. Őszintén óhajtjuk terjedésüket, a miben úgy látszik nem is lesz hiány; mert a mint értesültünk, helyt Tordán több mint 200 példányt rendeltek meg. Valóban, a tordaiak ezzel nem csak kedves papjokat, hanem önmagukat is megtisztelték. Az imakönyv az unitárius egyházközség nagy-érdemű püspökének ft. és mlgs. nagy-ajtai Kriza János urnak van ajánlva. Kiállítása csinos. Ára 1 frt. 80 kr. Szépen békötve 2 frt. 10 kr. o. é. Megrendelhető Stein János, muz. egyl. könyvtárúsnál, mint bizományosnál, Kolozsvárt.

„Az erdélyi székely szombatosok“ czim alatt a „Vasárnapi Ujság“ f. évi 14—18 számában Ürmösi Sándor dolgozata után á — r — jeggyel egy cikk jelent meg, mint adalék a hazai történethez; látszik azonban hogy írója sem a szombatosokról, sem Péchy Simonról nem tud többet, mint a menyinit az Ürmösi Sándor dolgozatából olvasott; adta a mint vette, s nekünk nem is lenne semmi kifogásunk ellene, ha dolgozatát történeti adaléknak nem nevezné, s nem állítana történeti tényeknek oly dolgokat, a melyek nem egyebek pusztá mcsénél. Ha — á — r komolyan érdeklődik a szombatosok története iránt, figyelmébe ajánljuk Kővári Lászlónak a Ker. Magvető III-ik kötetében: „A szombatosok Erdélyben“ és ugyancsak e folyóirat V-ik kötetében „Péchy Simon“ czimű igazán történeti adatokra fektetett dolgozatait.

Martin Paschoud, párisi reform. lelkész, a „Protestantism liberal,“ e szabadelvű kereszténységi jeles folyóirat szerkesztője meghalt. Fájjaljuk e halálban nemcsak a nyilt és igaz lelkű keresztény író, de az igazán egyetemes ker. anyaszentegyház kiváló bajnokának is elvesztését, a ki éppen ezen jelleménél fogva az angol unitáriusokat szellem- és szivrokonainak tekintvén, pünköst heti nagygyűléseiken többizben megjelent, mint képviselője a velök rokonszenvező francia reformátusoknak. Szellemi munkássága, emléke legyen áldott és gyümölcsöző a magyar hazában is!

Cocquerel, a nagyhírű francia lelkész és író, angol nyelven is tart szent beszédeket Párisban egy bérbevett kath. templomban, s angol és amerikai unitarius hitrokonaink is résztvesznek a cultus költségeiben. Hírszerint, az öszön meg fogná látogatni magyar hazánkat s Kolozsvár városát is.

Egy francziai író, ki magát unitárius kereszténynek nevezi. a „keresztény egyház történelme“ czimű művet ad ki 3 kötetben; az első kötet a napokban jelent meg Párisban.

A kölni ó-kath. gyűlés Reinskens tanárt választotta német missiói püspökké, s felkéri a porosz kormányt, hogy a felszentelt püspököt

ismerje el, a többi kormány elismerését is kérni fogják. A gyűlés kijelentette, hogy a katolikus egyházhoz tartozónak tekinti magát s az ó-katolikus felekezetet jogot tart az egyházi javak élvezetére. Ez utóbbi már egykissé nehezebb kérdés az előbbinél.

A „britt és külföldi unitárius társulat“ nagygyűlése pünköst hetén ment véghez Londonban; szónoka Ste in th al lelkész ur vala, a ki az ötvenes években hitrokoni látogatásra jött volt Erdélybe, s az akkori osztrák kormány alatt titkos kém gyanújába esvén, hirtelen kellett hazafelé rándulnia. A nagygyűlésről bővebben máskor. Csak annyit még most, hogy az olaszországi unitarizmusnak most volt jelen első képviselője: Briccforti tanár. Az üdvözlő táviratok közt a Pisa városi unitárius egyházét s a magyar unitáriusokét örömjajjal fogadták, mely között éljenek is voltak hallhatók.

A német protestáns-egylet nagygyűlése aug. 12—14-én fog Lipcsében megtartani. Napirenden lesz a többi közt a német evang. egyházalkotmány kérdése, s amaz általános érdekű kérdés, mily álláspontot foglaljon el az egyház, szemben a polgári házasság ügyével.

Mac-Mahon, a francia új elnök, apostoli áldásban részesült a pápa részéről, a ki egyuttal nagy hálákat ad Istennek, az egyház legidősebb leányának Franciaországnak politikai úrszine változásáért. Egyébiránt e színváltozásnak még eddig semmi határozott jele sem mutatkozik; az elnök ámbár jó katolikus, de jó hazafi is, s emellett ha józan esze s belátása is van — a mi látszik is lenni — nem lehet át nem látnia, hogy a bigottak, s monarchisták, czéljának pártolásával csak egy borzasztó polgárháboruba sodorná e jobb sorsra méltó nemzetet. Egyedül a köztársaság az Franciaországban, melyre az Isten ujjá, a rend és szabadság szelleme, a nemzet tisztább lénye is mutat.

Az olasz kormány oly gyöngéden bánik a Vatikánnal, mint egy nemes lelkű jó gyermek zsémbes, elaggott nagyanyjával. Nincs is ellene panasz, még a katolikus uralkodók részéről sem, sőt csodálják példás béketűrését a vádak és szidalmakkal szemben, miket a szent anya — akarók mordani — atya szór szünetnélkül az ő Győző Manója (Victor Emmanuel) fejére. A pápa egyetlen reménye csupán Franciaország, melynek feladata a katolikus problémát ultramontan szellemben oldani meg. A francia- s még a németországi ultramontanok hite szerint is nemsokára ismét megszólalnának az ágyuk, Isten ítélete ezen hatalmas hirnökei. V. Manót elsepri a forradalom, a forradalmat viszont Franciaország Bourbonja vagy Napoleonja fékezi meg, s a régi jó rendet helyreállítja. Németország sem kerülheti ki a forradalmat, s a gyászos vértengeren túl egy békesziget, a monarchiai elv, az egyház és igazság

diadalma vár minket. Álom s esős idő! — de mégis nem kell feledni, hogy igen komoly rendszer az alap. És Olaszország nem ok nélkül keresi a német birodalom szövetségét. Mert az bizonyos, hogy a reactio Franciaországban, s az egykori jeltjes politikai tekintély visszanyerésének égő vágya mindaddig meg nem nyugszik, míg a boszu tüzét a németek újból a Rajna bő vizével le nem hűtik.

A „hókus pókus“ eredetét is feltalálták az újabb kor éles elméi, mert: Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. A hókus-pókus pedig fontos dolog szerepét játszsza még ma is sok tekintetben. A nép a czeremoniák alkalmával sokat hallotta a „hoc est corpns meum“-ot, s megszületett szájában a hókus-pókus, s él és uralkodik szanaszét.

Hyacinth atya körül Genfben, hol egyidő óta felolvasásokat tart, népes ó-katholikus gyülekezet tömörül, s már is 1500 személy jelentette ki, hogy mint lelkészét követni akarja. E napokban hiveinek serege egy hatalmas taggal szaporodott. Hartault abbé ez, a párisi érsek titkára, a ki mint kifejezé Hyac. atyának, segíteni akarja őt a nagy feladatban, melyre vállalkozott, erősen meg lévén arról győződve, hogy az 1870-ki irány egyaránt veszélyes a társadalomra, mint az egyéni lelkiismeretre. Hyacinth atya most házas ember, mint volt sok szá- zadon át valamenynyi katolikus pap, s mint írják, fia is lett már — s e fiu létezése teszi már Hyacinth tisztelendő urat voltaképpen atyává — s ily értelemben igaz, hogy egyidejű a fiu az atyával.

Az amerikai egyes. államokban, mint tudjunk nőlelkészek is vannak, a kik férjhez is mehetvén, ebből nem következik hogy férjök is lelkész legyen. Így történt, hogy közelebről Brown Olympia tisztelendő aszszony egy Villis Henry nevű világi hivatalnokhoz ment nőül, s az „Independent“ czimű lap megvárja a férfitől, hogy be fogja bizonyítani, mily magasztos és nagy felelősséggel járó dolog egy lelkipásztornő férjévé lenni.

Az egyházi szerzetek vagyonáról az olasz parlamentben hozott törvény. A Róma várossában megszüntetett szerzeteknek javai a convertálás fenntartásával s az azokban levő — vagy a jelen törvény által azokra szabandó kötelezettségekkel a következő módon ruház- tatnak át és osztatnak ki.

1. Azoknak a házaknak a vagyona, melyek a betegek ápolásában segédkeznek, akár saját kórházaikban, akár más kórházakban; vagy a melyek — bár mi módon — a jótékonyág munkáival foglalkoznak; át- adatnak a római jótékonyági egyletnek, azon kötelezettséggel, hogy azokat rendeltetésökhöz képest kezelje, és hogy azokat hasonló kegyes célokra használja az 1862. évi augusztus 3. törvény szerint.

2. Azoknak a házaknak javai, melyeknek szerzetessei a népoktatással és neveléssel foglalkoznak, átadatnak Róma községének, mely köteles azt, mint külföldi álló, az elemi iskolák, ovódák és más hasonló intézetek fenntartására szolgáló alapot kezelni, figyelemmel lévén az állami törvényekre.

3. Az említett házaknak azon javai, melyek a másod foku népoktatásra, szakintézetekre, tudományos gyakorlatokra, vagy felsőbb foku iskolák fenntartására szolgálnak, hasonlóul megtartatnak rendeltetési czélukra; és királyi rendeletnél fogva a közoktatási és igazságügyi miniszter előterjesztésére hasonló foku tanintézeteknek és iskoláknak adatnak, a királyság törvényeihez képest.

3. Azoknak a házaknak, melyekhez ekkéztsiai templomok vannak csatolva, a javai kiosztatnak ezeknek az egyházaknak, és más egyházközségi templomoknak Rómában, tekintetbe vétetvén mindenik hitközség jövedelmei és népessége.

4. A fennmaradó javakkal — az évi járulék tizenhatszorossát véve fel tőkél — a szent szék számára egy 400,000 franczig menő évi járadék állittatik, az egyházi rendek külföldön való képviseltetése költségeinek fedezésére. Mig a szentszék a nevezett összszegről intézkedik, a kormány annak kezelését Rómában jogilag létező egyházi személyre bízhatja.

A királyi kormány felhatalmaztatik, hogy az említett képviselők jelenlegi főnökeinél, mind addig, mig hivataloskodásuk tart, a lakásukra és hivatalok folytatására szükséges helyiséget, meghagyja.

5. A megszüntetett egyházi szerzeteknek és személyeknek azon javai, melyekről a jelen törvény másképpen nem intézkedett, egy külön álló, Rómában jótékonyági és vallásos czélokra szolgáló alappá alakítatnak. Ezen alap az egyházi vagyonról szóló országos törvény szerint fog szabályoztatni.

Ezen alpból fedeztetnek azon kiadások, melyek mostan az állam pénztárát terhelik, vallásos czélokért, szent és egyházi épületek fenntartásáért Ruma várossában.

A pesti unitárius értekezet. Fretwell J. ur, kinek kolozsvári látogatásáról egyik főcikkünkben megemlékeztünk, már is megkezdette az amerikai és magyar unitáriusok közötti szorosabb viszony létrehozásának szép reményekkel kecsegtető nemes munkáját. Miután ugyanis a bécsi világiállításra többen jöttek át amerikai hitsorsosaink közül is, Fretwell ur felhívta őket, hogy látogatásunkrajónének le Kolozsvárra. Erre azonban amerikai atyánkfiai az idő rövidege miatt nem vállalkoztak; de arra igen is hajlandók voltak, hogy a magyar fővárosba, Budapestre többen leránduljanak, miről Fretwell ur egyházi tanácsunkat is értesítvén, ez a mellett, hogy Budapesten lakó egyházi tanácsos atyánkfiait az amerikai atyafiak

látogatására figyelmeztette, egyszersmind Kolozsvárról is egy küldöttség felküldését meghatározta. Így jött létre jun. 15-én Budapesten egy angol, amerikai és magyar unitárius értekezlet, melyben az angol atyafiakat Fretwell ur, az amerikaikat Tiszt. Hale Edv. ur, a bostoni leggazdagabb unitárius egyházközség n. é. lelkésze s ugyancsak Bostonban megjelenő „Old and New“ című havi folyóirat tudós szerkesztője és egy szintén tekintélyes hölgy, Miss Southwes Emma, több amerikai lap rendes levelezője, végre minket az e célra külön felküldött Simén Domokos és Kovács János tanárok mellett, Budapesten lakó atyánkfiaiak nagy száma, a többek között Hajós János és Orbán Balázs, országgyűlési képviselők, Buzogány Áron, cultusminiszteriumi titkár, Sebes Pál, hasonlóképpen titkár a közlekedési miniszteriumnál, Dr. Sebes Károly, gyakorló orvos, Szinováczy Gyula, Ürmösi Miklós, Gál Jenő, Fülöp Kálmán stb. képviseltek. Az értekezlet, melynek elnökévé Hajós János, jegyzőjévé Buzogány Áron afiai választottak, Simén Domokos által mondott imával kezdődött s célja volt megismertetni amerikai atyánkfiait mult történetünkkel, jelen helyzetünkkel s ebből kifolyólag megnyerni amerikai atyánkfiait első sorban iskoláink, azután irodalmunk segélyezésére és támogatására, valamint végre egy pesti imaház alapítására. Minthogy jövő füzetünkben alkalmasint a z értekezletre vonatkozó jegyzőkönyvet egész terjedelmében közölhetjük, most elégnék tartjuk azt csak jelezni, mint oly mozzanatot egyházi életünkben, melynek egykor, talán már a közel jövőben áldásdús eredményei lesznek.

A magyarországi protestáns-egylet évi közgyűlését augusztus 24-én tartja meg Maros-Vásárhelyt. Ha jól emlékszünk, a mult évi közgyűlés Kolozsvárt jelölte volt ki az idei közgyűlés helyeül. Előttünk ismeretlenek e határozat megváltoztatásának indokai; de felteszszük, hogy azoknak fontosoknak kell lenni. Részünkről mindenesetre sajnáljuk, hogy Kolozsvár, melynek a reformáció óta nem kis szerepe volt az egyház történetében, ezuttal nem lehet színhelye az újabb mozgalomnak, mely szintén a reformálásra, az egyházi vallásos élet megújítására, megelevenítésére van hivatva.

A svájci alkotmány revisióját jelenleg még azon kantonok is kívánják, hol a nép tavaly az ultramontánok és radikálisok befolyása alatt a revisio ellen szavazott volt. A szabadelvű alkotmány győzedelmével az ultramontanizmus Svájcban legerősebb támaszát veszti el s a szabadság és népfelvilágosodás minden barátjának óhajtanía kell, hogy a szövetség-tanács műve ezuttal diadalra jusson.

Bismarek hg. közelebről kijelenté, hogy Németország nem fog a pápaválasztásba avatkozni, de a választási eljárást szemmel

fogja tartani, s csak a törvényszerűen választandó pápát ismeri el. E nyilatkozat nem kis feltűnést okoz, mert abból az látszik, hogy a német nagykorlátnok már jókor készül a jézsuiták állam- vagy pápa-csinyjének egész befolyásával ellentállani.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások vallás-közönségünkben 1871-ben.

a) **Kolozs-Doboka körben** 1) Kolozs várt: Özv. Fejér Mártonné 100 frt. urb. papirosat leánya konfirmacioi emlékére a karácsoni urvacSORA költségeire. Gr. Bánfi Miklósné gyermekei 20 frt. a szegényeknek, Sinczki István az orgonánál levő széket megigazitotta. Gr. Bánfi Miklósné a padok festésére 200 frtot hagyományozott. Derzsi József, papi szolgálatba lépésekor 100. frt alaptőkét kötelezett az ekklezsiának. Urvacsorai bort és kenyeret adtak husvétban, Váradi György, pünköSTben kenyeret, Marsalkó Józsefné, bort Gyulai László, szt. Mikály napkor kenyeret Csulak Dánielné, bort Fekete Pál, karácsonkor özv. Fejér Mártonné.

b.) **Aranyos-Tordakörben**: 1.) Sinfalván: A községi birtokosok korszoma jövedelméből 49 f. 51 kr. 2.) Turban: Özv. Csipkés Albertné urv. kellékeket. 3.) Kövenden: A falusi közönség és birtokosság papbér megváltás alapjául 215 fr. 25 kr. Csongvai Lőrincz az iskola javára 5 fr. urv. kenyeret Tanka Sámuel, bort Szász Gergely. A visitatiót élelmezték Gál Miklós, Tanka Sámuel, Egei János s Gál Lajos, 4.) Szt.-Mihályfalván: A hivek buzgóságából öntetett egy 5 mázsa 76 fontos és egy 83 fontos harang; a rákosi ekkla egy cserefát, ért. 10 fr. Templomszent. költségeire a felső falusiaik 4 fr. 30 kr. Pap Sándor h. pap hátralékbéreit, ugyszintén isk. tanító Szentgyörgyi Mózes is; a csegezi ekkla. 10 frt ért. fát; a harangra gyült Butyka Mátyás ivén 145 frt. Fülep Márton ivén 163 frt 80 kr. Boros Márton adott 70 kr. Dobos József 50 frt. Mlgs. Nagy Elek ur 30 frt. Siménfalvi Miklós 10 frt. Mikó Károly 8 frt. Urvacsorai kellékeket Miklósi Károly. 5.) Ar.-Rákoson: Biró Sámuel urv. kenyeret és bort. 6.) Bágyonban: Csegezi Tamás, 7.) Csegezenben: Csongvai Lőrincz szintén urv. kenyeret és bort adtak, 8.) T.-Szt.-Györgyön: A papi ház építésére adott Vizi Dániel 10 frt. Simon János 50 kr. Tatár Sándor 2 frt. Szabó Sándor 5 frt. Kis István 2 frt. Móricz István 50 kr. Egy reform. 20 kr. Molnár László 50 kr. Mitrofán Jakab 20 kr. Tamás Elek és neje Zsakó Anna egy koporsó takarót, ára 25 frt. Csucsi János és neje, id. Móricz Geczi és neje, Györke János és neje, Mészáros János és neje urv. kenyeret és bort. 9.) Toroczkon: Borbély Judit, Pál Simonné, Kele-

men Mihály és neje, Simándi Gergely és neje urv. kenyeret és bort; 10.) Járában: A magtár alapításhoz a hivek 130 frt 40 krt; az orgona-alaphoz 59 frt 31 kr. adakoztak. Báró Kemény Ödönné mind a négyszeri urvacsorához kenyeret és bort; két szép perzselyt. Kovács Mihály a templomi kat. megfestette; az orgonakészítőt két segédével élelmezték báró Kemény Ödönné 3 nap, Siménfalyi György 2 nap, Gábor Mihály két nap, Balázs Ferenczné 2 nap.

c.) **Kereszturkörben:** 1.) Böződön: Arkosi Dénes esp. három ünnepre urv. bort. 2.) B.-Ujfaluban: Pálfi József a templom és papi épületeken való javításokra 21 [frt 63 kr. 3.) Tordátfalván: Derzsi József isk. tanító hátralék. tandíját 15 frt 33 krt isk. könyvek szerzésére. Boros Sándor, Boros György, Boros Sándorné urv. kenyeret és bort. 4.) Szt.-Mihályon: Szöcs Márton és neje egy szószékre való takarót. Ért. 9 frt. 5.) Szt.-Miklós: Gálfalvi Samu, Molnár Mihály, Duka Rákhel urv. kenyeret és bort. 6.) Medeséren: Kozma Berta egy ker. poharat. Máté Sándor, Lázár Márton, László Mihály urv. bort és kenyeret; özv. Demeter Dánielné 10 frt, Jakab József 30 dr. cserepet a mest. házhoz. 7.) Fiafalván: özv. Lőrinczi Mózesné 16 ft 66 kr. Burzsár Todor 10 frt. 8.) Csekefalván: özv. Vadász Péterné egy szószéktakarót, ért. 10 frt. A község az isk. javára 33 frt. 9.) Szt.-Ábrahám: Gáspár Zsuzsánna egy urasztalai abroszt és kendőt, ért. 3 frt. A község az iskolának 9 frt 76 kr. 10.) Gagyban harangöntésre a hivek 304 frt 58 kr. Sz.-királyi Ferencz 30 ft. 11.) Nagy-Solymos: özv. Rafaj Dánielné egy uraszt. abroszt és kendőt. 12.) M.-Zsákod: Kedei György 10 frt, György István 500 téglát, György Sára egy szószéktakarót, György István és neje 3 ünnepre bort. 13.) Rava: Árkosi Dénes az iskolának 10 frt, Simó András az ekklának 8 frt 32 kr, Izsák János 6 frt.

d.) **Udvarhelykörben:** 1.) Muzsna: Uj harangöntéshez a hivek 69 frt 60 kr. 2.) Derzs: Brok József toronyépítésre 3 frt, Gidó Péter az ekklának 50 frt. Magtárhoz begyűlt 240 v. gabona. 3.) Városhalva: László Mária isk. tanító számára 2 véka férőü földet, Jobb Ferencz és neje a pap és isk. t. számára 370 □^o területű kender-földet, Sándor Ferenczné a templomi asztalra egy abroszt, a községi birt. 50 frt. 4.) H.-Szt.-Péter: A juhos társ. szószék takaróra 8 frt, Vas Jánosné 90 kr. 5.) H.-Szt.-Pál: A községi birt. 36 frt 25 kr az ekklának. Máté András és neje négyszer urv. kenyeret, id. Török József és neje 4-szer bort. 6.) Recsenyéd: A községi birt. 78 frt 28 kr. 7.) H.-Szt.-Márton: id. Dombi Ferencz egy diszes bibliát. 8.)

